

**T. C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyoloji Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**Friedrich List'in Toplumsal, Siyasal ve İktisadi
Görüşleri**

Emrah Yıldız

2501090153

**Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Enes Kabakcı**

İstanbul 2013

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : Emrah YILDIZ

Numarası : 2501090153

Anabilim/Bilim Dalı : Sosyoloji Anabilim Dalı

Danışman Öğretim Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Enes
KABAKÇI

Tez Savunma Tarihi : 16.07.2013

Tez Savunma Saati : 14:00

Tez Başlığı : Friedrich List'in Toplumsal, Siyasal ve İktisadi Görüşleri

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. İsmail COŞKUN		KABUL
2- Prof. Dr. Vedat BİLGİN		Kabul
3- Yrd. Doç. Dr. Yusuf ADIGÜZEL		Kabul
4- Yrd. Doç. Dr. Recep ERTÜRK		Kabul
5- Yrd. Doç. Dr. Enes KABAKÇI		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Abdurrahman ALİY		
2- Yrd. Doç. Dr. Murat ŞENTÜRK		

Friedrich List'in Toplumsal, Siyasal ve İktisadi Görüşleri

Emrah YILDIZ

ÖZ

Alman iktisatçı Georg Friedrich List (1789-1846) hakkında yapılan bu çalışmada, yazarın iktisadi düşünce geleneği içindeki yerinin ortaya konması hedeflenmiştir.

List'in çalışmamıza konu olma nedeni, Almanya'nın oluşumunda oynadığı rolden kaynaklanmaktadır. Klasik iktisadın serbest ticaret politikalarının Almanya için geçerli olamayacağını savunan ve bu yönüyle ekonomik milliyetçiliğin ilk örneklerinden olan List, serbest ticareti reddetmesi ve klasik iktisadi Almanya için yorumlaması nedeniyle hem ekonomik milliyetçiliğin kurucuları arasında yer almış hem de Alman iktisat düşüncesi içinde iktisadın ulusal bakış açısı ile okunmasına kapı aralamıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde List'in düşünsel gelişiminde etkisi olduğu düşünülen Amerikan Devrimi, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali'nin Friedrich List ve Alman düşüncesindeki etkisi anlatılmıştır. İkinci bölüm, List'in biyografisine ayrılmış, çevresi ile kurduğu ilişki anlatılarak iktisadi düşüncesinin kaynakları betimlenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde, List'e kadar iktisadi düşünce ana hatlarıyla anlatılmıştır. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise, List'in eseri *National System of Political Economy* incelenmiş ve bu eserin Alman düşünce geleneği içindeki yeri anlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demiryolları, Friedrich List, Gümrük Birliği, National System of Political Economy, Zollverein

Social, Economical and Political Views of Friedrich List

Emrah YILDIZ

ABSTRACT

This research which is conducted about the German economist Georg Friedrich List (1789-1846), aimed to locate the position of him in the tradition of economic thinking.

The reason why we have chosen List as research topic is his role in emergence of Germany in political scene. Claiming free trade policies of classical economics could not be valid for German and one of the first economical nationalists in terms of views, he paved the way for assessing economics in nationalistic perspective and became one of the founders of economic nationalism for he rejected free trade and interpreted classical economics for Germany.

In the first chapter, the influences of American Revolution, Industrial Revolution and French Revolution that are regarded as effective on the development of List's thoughts, on Friedrich List and German thinking are explained. Second part is composed of List's biography. The relationship of List with his intellectual environment is described by exploring the sources of his economic thinking. In third part, the theoretical background of the economic thinking up to List is put forth. In the last chapter, List's work, National System of Political Economy and its significance in the tradition of German thinking is argued.

Keywords: Customs Unions, Friedrich List, National System of Political Economy, Railroads, Zollverein

ÖNSÖZ

Bu çalışmamızda Alman iktisatçı Friedrich List'in toplumsal, siyasal ve iktisadi düşüncelerini inceledik. List'in Alman devletinin kurulması için gerekli gördüğü toplumsal ve siyasi dinamikleri ele aldık. Almanya'nın 19. yüzyıldaki durumundan hareketle List'in eseri *National System of Political Economy* (Politik Ekonominin Ulusal Sistemi)'yi incelemeye çalıştık.

Çalışmada List'i Modern Almanya'nın kuruluşu esnasında yaşanan gelişmeler etrafında inceleyip, eserini de bu çerçevede ele almaya gayret ettik. Yazar üzerine yapılan incelemelerden yola çıkarak eserin Alman devletinin oluşumundaki önemini ve Alman düşünce geleneğine bıraktığı mirası anlamaya çalıştık. Bu sebeple literatürde List ile özdeşleşen gümrük birliği, serbest ticaret eleştirisi ve demiryollarını çalışmamızın odak noktası olarak kabul ettik. İzlediğimiz bu yol, yazarın temel argümanlarının Alman tarihinde nereye oturduğunu yakalamamıza imkân vereceğinden, eseri 19. yüzyıl Alman tarihinden hareketle yorumlamaya çalıştık.

İlk basımı 1841 yılında yapılan *National System of Political Economy* Türkçe'ye henüz çevrilmediği gibi Türkçe'de eser üzerine bir inceleme de bulunmamaktadır. Bu sebeple çalışmamızda İngilizce yayınlar kullanmak zorunda kaldık. Eserin farklı tarihlerde basılmış kopyalarını çalışmamız esnasında karşılaştırmalar için kullandık. Çalışma boyunca, List ve önemi hakkında yazılmış yabancı kaynakları mümkün olduğu kadar taramaya gayret ettik.

Çalışma boyunca iktisadi düşünceye meraklı olan bazı isimlerden yardım alma gereksinimi duyduk. Bu isimlerden özellikle Prof. Dr. Mesud Küçükkalay'a ve tez konusu olarak List'i seçmem için beni teşvik edip, bu konudaki ilgimi sürekli canlı tutan değerli hocam Prof. Dr. Vedat Bilgin'e teşekkürlerimi sunmam gerekmektedir. Ayrıca, uzun süren master dönemi boyunca, benden akademik ilgisini ve manevi desteğini hiçbir zaman esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Enes Kabakcı ile geçirdiğim ağır rahatsızlıklar sonrasında kaybettiğim akademik motivasyonu yeniden kazanmama yardım eden hocam Prof. Dr. İsmail Coşkun'a da özel olarak teşekkür ederim.

Son olarak çalışma esnasında verdiği teknik ve akademik destekler için Derviş Tuđrul Koyuncu, Furkan Ayt, Abdüssamet Pulat ve Okan Büyüktapu da teşekkür etmem gereken diğer kişilerdir.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
I-LIST'İN İÇİNE DOĞDUĞU DÜNYA	5
1.1 19. Yüzyıla Geçerken Dünya	6
1.2 19. Yüzyılda Almanya	15
1.2.1 1789'a Kadar Alman Tarihi	16
1.2.2 19. Yüzyılda Almanya	21
1.2.2.1 Genel Durum	21
1.2.2.2 Endüstri Toplumunun Doğuşu ve Alman Devletinin Kuruluşu	25
II- 19. YÜZYILA KADAR İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ	30
2.1 Merkantilizm	31
2.2. İktisadın Evrensellik İddiası: Fizyokrazi ve Klasik İktisat	34
III- GEORG FRIEDRICH LIST'İN HAYATI VE ESERLERİ	40
3.1. FRIEDERICH LIST'İN HAYATI	41
3.1.1. 1789-1825	41
3.1.2 1825 – 1830 Amerika Yılları	49
3.1.3. Avrupa'ya Dönüş	55
IV-GEORG FRIEDRICH LIST'İN İKTİSAT DÜŞÜNCESİ VE ALMANYA	59
4.1. National System of Political Economy (Politik Ekonominin Ulusal Sistemi)	60
4.2. 19. Yüzyıl Alman İktisat Düşüncesi ve Friedrich List	62
4.3. Friedrich List' in İktisat Düşüncesi ve Almanya	66
SONUÇ	71
BİBLİYOGRAFYA	74

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı geçen eser
a.g.m. : Adı geçen makale
s. : Sayfa
C. : Cilt

GİRİŞ

Friedrich List 18. yüzyıl sonunda Almanya'nın kurulmadığı ve hatta birleşik Almanya tartışmalarının dahi başlamadığı bir dönemde dünyaya gelmiştir. List'in doğduğu dönem Alman coğrafyasında yüzlerce prensliğin var olduğu, ulus bilincinin oluşmadığı bir dönemdir. Ulusal bilinç, ulusal ekonomi ve ulus devlet gibi kavramlara Almanların yabancı olduğu bu yıllarda, dünya üç büyük devrime tanıklık etmişti: Amerikan devrimi, Fransız ihtilali ve endüstri devrimi. List üzerinde düşünsel etkiler bırakan bu toplumsal hareketler aynı zamanda dönemin Alman düşüncesinin temel problematiklerini de bizlere sunmaktadır.

Yazarın bizler için önemi iki temel nokta üzerinde toplanmaktadır. Bunlardan ilki modern Almanya'nın oluşumunda üstlendiği siyasi ve entelektüel sorumluluk; diğeri ise onun iktisadi düşünceye bıraktığı miras. Alman birliğini savunduğu için uzun süre Amerika'da sürgün hayatı yaşayan yazar, birliğin kurulması sürecinde sunduğu akademik çalışmalar ile yeni kurulacak devlete iktisadi çıkarlar konusunda yol haritası çizmektedir. Bu yönüyle yazar, 19. yüzyıl gibi çok erken bir tarihte iktisadi bugünkü manasında *kalkınma* amacıyla yorumlamaktadır.¹

Ayrıca, modern ekonomik ilişkilerin yeni ortaya çıktığı bir dönemde, hem toplumsal ilerlemeyi savunması hem de dönemin hegemonik gücüne karşı politikalar üretmesiyle de ekonomik milliyetçiliğin ilk temsilcilerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.² List'in bu yönü, daha çok klasik iktisadın evrensellik ve serbest ticaretin her ulus için yararlı olduğu iddiasına karşı çıkmaktadır.

List'in iktisadi düşüncede bir diğer etkisi, Turgot ile başlayan ve Alman iktisatçılar üzerinde de etkisi görülen ilerlemeci anlayışın iktisada gelişme aşaması olarak kullanmasıdır. Fizyokrasinin kurucuları arasında yer alan Turgot *İnsan Zihninin Sürekli İlerlemeleri (Des Progrés successifs de l'esprit humain)* başlıklı çalışmasında insanoğlunun durmadan ilerlediğini ve avcılık, balıkçılık, hayvancılık ve tarım aşamalarından geçtikten sonra, nihayet ticaret evresine geçtiğini ifade

---

¹ List ve *National System*'in ulusal kalkınmada rolü için Bkz.: David Levi-Faur, "Friedrich List and the political Economy of Nation State", **Review of International Political Economy**, y.y., 1997.

² Almanya'da iktisadi geri kalmışlığın List ve ekonomik milliyetçilik üzerindeki etkisi için Bkz.: Robert M. Berdahl, "New Thoughts on German Nationalism", **The American Historical Review**, C. LXXVII, no.1, 1972, s. 72.

etmişti.³ Turgot'ya benzer şekilde List de toplumların gelişmesinin beş aşaması olduğunu ve toplumların yabani yaşamdan, yerleşik ilişkilerin hâkim olduğu kır yaşamına; sonrasında tarım toplumuna, tarım toplumundaki gelişmeyle beraber toplumların ticari topluma ve son olarak da bu aşamalardan geçen her toplumun sanayi toplumuna geçeceğini iddia etmektedir.⁴ İlerlemeci anlayışını Britanya üzerinde kuran List, bu yönüyle Alman iktisatçıları üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. Alman Tarihçi Okulu'nun ilk kuşak üyelerinde görülen evrimci yaklaşımın oluşmasında List'in düşünceleri önemli bir yer işgal etmektedir.

Yazarın iktisadi düşünceye bıraktığı diğer etki ise, Amerikan iktisat düşüncesi ile Avrupa iktisat geleneği arasında bir köprü kurmasıdır. Sürgün yıllarını Amerika'da geçirmesi, kendisine Amerikan düşüncesini tanıma imkânı vermiş ve korumacılık, bebek endüstri⁵ ve demiryolları gibi tezlerin pratik uygulamasını görmesine de sağlamıştır. Bu yönüyle, Amerikan düşüncesinin Avrupa iktisat geleneği içinde tartışılmasına yardımcı olmuş ve Amerikan iktisadi düşüncesinin Avrupa'ya *ihraç* edilmesinde önemli bir figür olmuştur.⁶

List üzerine Türkçe'de yazılmış her hangi bir eser mevcut değildir. Türkiye'de List'e olan ilgi iktisadi düşünce tarihi ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile ilişkisini içeren kitaplarda yüzeysel bilgilerden ibarettir. Türkçe literatürde List'in ilgi görmemesine rağmen İngilizce literatürde List üzerine çalışmalar bulmak mümkündür. Genellikle List'in *Zollverein*, klasik iktisat eleştirisi ve demiryolları üzerine olan düşünceleri üzerine kaleme alınmış metinlerin yanında, List ve Alman Tarihçi Okulu arasındaki ilişkiyi içeren çalışmaları bulmak da mümkündür. Ancak, burada hatırlatmamız gereken husus, List üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunun 1950'li yıllardan önce kaleme alınmış olmasıdır. Bu durumun nedeni,

---

³ Francisco Vergara, **Liberalizmin Felsefi Temelleri: Liberalizm ve Etik**, Çev. Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, 2006, İstanbul, s. 137.

⁴ Joseph Schumpeter **History of Economic Analyses** adlı çalışmasında, List ve diğer Alman iktisatçıları Evrimci İktisatçılar (Evolutionist Economists) nitelendirmektedir.

⁵ Bebek Endüstri (İnfant Endüstri) tezi, sistemli şekilde ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanmıştır. Bu iktisat politikası ile amaç, ülkede yeni kurulan sanayi kollarını, firmalar yeterli olgunluğa erişene kadar uluslararası rekabetten korumaktır.

⁶ List üzerine çalışmaları ile tanınan iktisatçı Joseph Dorfman, Amerikan iktisat düşüncesini incelediği eserinde yazar için *exporter* (ihracatçı) terimini kullanmaktadır. **Joseph Dorfman, The Economic Mind In American Civilization: 1606-1865**, New York, C. II, Reprints of Economic Classics, 1966, s. 575

günümüzde hâkim iktisat anlayışı içerisinde, bir dönemin toplumsal gerçekliğinden hareketle ortaya çıkan List'in *ulusal politik ekonomisi* ve Alman Tarihçi Okulu'na anlamlı bir yer bulunamamasıdır.

Çalışmamızda List üzerine İngilizce literatürde yayınlanan kaynaklardan yararlandık. List'in 4 farklı tarihte basılan kitabını mukayese ederek inceledik. List'in ayrıntılı biyografisini de yine farklı kaynakları karşılaştırarak incelemeye gayret ettik. List'in Alman düşüncesindeki yerini anlamlandırabilmek için 19. yüzyıl Almanyası ve Alman düşüncesinin temel problematiklerini inceleyip, bunlara çalışmamızda yer verdik.

Çalışmamıza List'in içine doğduğu dünyanın iktisadi, siyasi ve toplumsal yapısını anlatarak başladık. Burada Almanya'nın durumunu özel olarak yer inceledik. Daha sonra, ikinci bölümde, List'in eserinde yoğun şekilde kullandığı iktisadi düşünce tarihini ana hatları ile merkantilizm, fizyokrasi ve klasik iktisat başlıkları altında inceledik. Çalışmanın üçüncü bölümünde List'in hayat hikâyesini ayrıntılı şekilde vermeye çalıştık. Son olarak ise, List'in iktisadi ve toplumsal görüşlerini 19. yüzyılda Alman toplumundan kesitler sunarak açıklamaya çalıştık.

Konumuzu sınırlayabilmek için *National System*'i ve Alman devletinin oluşum sürecine dair analizlerini çalışmamızın merkezine aldık. Bu sebeple de List'in Alman iktisat düşüncesine miras olarak bıraktığı ulusal ekonomi, *Zollverein*, demiryolları ve üretici güçler kavramlarını çalışmamızın merkezine alıp, Alman devletinin oluşumunu anlatmaya çalıştık.

I-LIST'İN İÇİNE DOĞDUĞU DÜNYA

1.1 19. Yüzyıla Geçerken Dünya

Georg Friedrich List 6 Ağustos 1789'da doğduğunda Almanya, siyasi birliğe sahip olmayan, büyük oranda feodal ilişkilerin hâkim olduğu ve Prusya istisna kabul edilirse, 18. yüzyıl sonu itibariyle Avrupa kıtasında denge unsuru olmaktan ibaret şehir devletçiklerinden oluşmaktaydı. 18. yüzyılda dünya, büyük oranda kırsal ilişkilerin hâkim olduğu, sanayi kapitalizminin yeni filizlenmeye başladığı bir yerdi. Ancak Alman ulusunun diğer Avrupa toplumlarından bariz farkları vardı. Her şeyden önce Almanlar bir ulus devlete sahip değildi, ayrıca Fransa ya da İngiltere gibi deniz aşırı ticaretleri olmadığı gibi gelecek vaat eden bir ulusal ekonomiye de sahip değillerdi. 19. yüzyıla ulus devletten mahrum giren Almanlar, merkezi yapıdaki devletlerini, ekonomik çıkarların etrafında yüzyılın sonunda kurabilecekti. Özetle Friedrich List, devleti ve ekonomisi olmayan, ancak yüzyıl ortasında ekonomik ilerlemenin merkezi olarak görülecek topraklarda dünyaya gelmişti.

List'in çağı dünya tarihinde kırılmalara neden olan üç büyük devrime denk gelmektedir. 1776 yılında Adam Smith'in *Milletlerin Zenginliği*⁷'ni yazdığı yıl, aynı zamanda Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın patlak verdiği yıldır. Bağımsızlık Savaşı'nın hemen sonrasında, Almanlar üzerinde belirgin etkileri olan Fransız İhtilali 1789'da gerçekleşmişti. Britanya ekonomisinde başlayan, yüzyıl süren yenilikleri kapsayan ve üretim süreçlerinin ve toplumsal yapının tamamen değişmesine neden olan Sanayi Devrimi, dünyanın 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçerken tanık olduğu son devrimdi. Bu üç devrim sadece Friedrich List üzerinde değil, yeni yüzyıla geçerken Alman ulusunun içinde bulunduğu durumu problem edinen neredeyse tüm Alman düşünürler üzerinde önemli etkiler bırakmıştı.

Friedrich List'in 1789'da doğduğu topraklar, Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu sınırları içinde yer almaktaydı. Adı bir imparatorluk olsa da Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu Voltaire'in tabiriyle ne kutsal ne Romalı ne de bir imparatorluktu. 1806 yılında resmen yıkılana kadar Alman tarihinin en önemli figürü olan bu devlet, Alman devletinin kurulmasını sağlayacak dinamiklere sahip değildi.

---

⁷ Bkz.: Adam Smith, *Milletlerin Zenginliği*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

1780'lerde Alman topraklarında olduğu gibi Rusya ve Fransa'da da nüfusun önemli bir kısmı hâlâ köylerde yaşamaktaydı. Nüfusu bir milyonu aşan Londra ve yarım milyon civarında olan Paris'i bir kenara bırakırsak. Avrupa kıtası için kent ve kentli sözcükleri aşikâr olunan kavramlar değildi. 19. yüzyılın başında dünya üzerindeki kalabalık şehirlerinin neredeyse tamamı Batı dışında oluşmuştu. Örneğin, ticaretin merkezi olan Londra henüz Pekin'den daha kalabalık bir yer değildi. Yüzyılın başından itibaren ekonomik ilerlemenin en iyi örneği olarak gösterilecek Amerika'da da durum Avrupa'dan farklı değildi. 19. yüzyıl başında nüfusu yüz bine yakın yirmi üç kentin dışında 200 bin nüfusa sahip New York ve 160 bin nüfuslu Philadelphia gibi büyük kentler Amerika'da mevcuttu.⁸ List'in Avrupa ve Amerika'da büyük kentler bulunsa da, List tarımın önemini koruduğu bir dönemde dünya gelmişti.

Britanya ekonomisi deniz aşırı ticaret ile dünya ticaretinin merkezi konumuna yerleşmişken, Avrupa'nın kalan kısmında kırsal ilişkiler varlığını sürdürmekteydi. İngiltere'de, tarım ticari gelişmenin ardında, ticari genişlemeyi besleyecek bir sektör olarak görülüp kapitalist ilişkiler ağında yeni şekillere bürünmüştü. Almanya, Fransa ve Rusya'da ise tarım hâlâ geleneksel önemine sahipti. Nitekim List'in döneminde etkili olan ve iktisat bilimin ilk sistemli düşüncesi kabul edilen Fizyokrazi'nin İngiltere'de değil de Fransa'da ortaya çıkması tesadüf değildir.

List'in doğduğu dönem ticaret hacminin önemli ölçüde geliştiği, tarımsal üretim hacminde artış yaşandığı bir dönemdi. Tarımın, yaşam standartlarının iyileşmesine paralel şekilde nüfus da artış eğilimi göstermekteydi. Yüzyılın sonuna kadar Fransa'nın ticaret hacmi 2 kattan fazla artmıştı.⁹ Yine aynı şekilde İngiliz ticaret hacmi 18. yüzyılın başından 19. Yüzyılın başına kadar 2 kat civarında artış göstermişti.¹⁰ Fransa ve İngiltere arasındaki bu rekabet 18. yüzyılın ortasında Yedi Yıl Savaşları'na neden oldu. Yedi Yıl Savaşları, Almanların çok aşına olmadığı bir nedene dayanıyordu: ekonomik olanın önemi. Yedi Yıl Savaşları, kıtada izlenen

---

⁸ Clive Pointing, **Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi**, Çev. Eşref B. Özbilen, İstanbul, Alfa Basın Yayın Dağıtım, 2012, s. 630.

⁹ Jean Marczewski, "Some Aspects of Economic Growth, Economic Development And Cultural Change", **Economic Developmnet and Cultrural Change**, Ed. John Strauss, C. IX, S. 3,t.y., s. 372.

¹⁰ Phyllis Deane, W.A. Cole, **British Economic Growth: 1688–1959 Tends And Structure**, New York, Cambridge University Press, 1969, s. 48.

merkantilist politikaların bir sonucuydu. Ekonomik çıkarların belirlediği politikalar yüzyılın ortasında savaşın patlak vermesine neden olmuştu. Savaşın galibi Britanya, Avrupa'nın en büyük askeri gücünün tehdidini bertaraf etmiş ve dünyanın en büyük donanmalarından biriyle ticaretin merkezi olma yolunda önemli bir adım atmıştı.¹¹

Yedi Yıl Savaşları iktisadi gelişmenin ne kadar önemli olduğunun en belirgin noktalarını tarihe kaydetti. Yedi Savaşlarının yaşandığı dönemde İngiltere Başbakanı olan William Pitt'e göre, ekonomik çıkarlar her şeyden önemliydi. Pitt, ticaret, ticari çıkarlar korunmadığında ulusun yok olacağını dile getirmişti.¹² Yedi Yıl Savaşları "merkez"deki çatışmanın sonucuydu. Yüzyıl önce Portekiz ve İspanyolları izleyerek zenginliği elde etmeye çalışan Britanya, sömürgecilik yarışında artık Fransa ve Hollanda'nın karşısında olmak zorundaydı. Ulusal merkantilizmler, Yedi Yıl Savaşları ile karşı karşıya gelmiş ve İngiliz merkantilizmi bu savaştan galip çıkmıştı.

18. yüzyılda İngiltere'nin Yedi Yıl Savaşlarında gösterdiği bu başarının nedeni, aslında sahip olduğu yönetim anlayışı ve toplum yapısının, Avrupa devletlerinden farklılık arz etmesiydi. İspanya ve Portekiz gibi devletlerde, yeni kıtalardan gelen zenginlik ve ticari faaliyetlerin kârları çok güçlü olan merkezi yönetimin hakkı olarak kabul edilirken, İngiltere'de zenginlik tek bir elde toplanmayıp dağılmıştı. Yani, İngiliz devletinde kral Fransa, İspanya ya da Portekiz'de olduğu gibi mutlak güce sahip değildi. Bu sebeptendir ki, hemen hemen aynı dönemde kolonyalizm ve deniz aşırı ticarete başlayan devletler olmasına rağmen, sadece İngilizler yönetim anlayışındaki bu farklılıklara bağlı olarak başarılı bir girişimci sınıf yaratabilmişlerdi.¹³ Ulusal kapitalizmlerin çatıştığı noktada patlak veren Yedi Yıl Savaşları, aslında İngiltere'nin sahip olduğu bir başka özgünlüğün de denenmesine imkân vermişti. Korsanlık ve deniz ticaretini İspanyolları takip ederek kuran İngilizler, maliye sisteminde de Hollanda'yı örnek alıp bir iç borçlanma mekanizması kurmayı başarmışlardı. Yedi Yıl Savaşları ile İngiliz hükümetinin maliye sistemi, ciddi bir tıkanıklık yaşamadan savaşı finanse edebilmişti. Savaş maliyetinin yaklaşık

---

¹¹ Ronald Findlay, Kevin H. O'rourke, **Güç ve Refah: İkinci Binyılda Ticaret, Savaş ve Dünya Ekonomisi**, Çev. Ahmet Ataseven, İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s. 317.

¹² Immanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi: Merkantilizm ve Doğu Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi, 1600-1750**, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Yarı Yayınları, 2010, s. 85.

¹³ Niall Ferguson, **İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı**, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 30.

yarısı kredi sistemi tarafından sağlanmıştı.¹⁴ Bu sayede, Fransa'da savaşın maddi yükü vergiler yoluyla halka ve sömürgelere yüklenip 1789'un nedenleri arasında gösterilecek hoşnutsuzlukların yaşanmasına neden olmuşken, İngilizler faizli iç borçlanma ile hem savaşın finanse edebilmiş hem de toplumsal hoşnutsuzlukların ortaya çıkmasını engellemişti.

İngiltere, Fransa ve Hollanda'da iktisadi gelişmelere paralel şekilde toplumsal hareketlilikler yaşanırken, 18. yüzyıl boyunca Prusya dışında kalan Alman topraklarında toplumsal ilişkiler dingin bir mahiyet göstermekteydi. Erken endüstrileşme diyebileceğimiz ve buharın, makinelerin üretimde kullanılmaya başladığı 18. yüzyıl ortasında, Alman toprakları büyük oranda sanayileşme hareketlerine sahne olmamıştı. Örneğin doğu Almanya ve Bavyera eyaleti gibi geniş topraklara sahip olan Alman devletleri yüzyılın sonuna kadar hâlâ endüstriyel ekonomiye adım atamamışlardı. Bunun yanından su gücüne dayalı olarak çalışan bazı üretim tesisleri Saksonya eyaletinde kurulmuş olsa da, Almanlar için endüstriyel üretim Ruhr ve Silezya dışında hiçbir yerde gelişmemişti.

1780'lerin dünyası İngiltere'de endüstri devriminin başladığı bir dönemdi. 18. yüzyılın sonu itibariyle insanoğlu durmaksızın, hızla üretmeye başlamış ve doğaya olan bağımlılığını azaltmıştı.¹⁵ Endüstri Devrimi İngiltere'de başladığında, devrim genel olarak gelir artırmak için ihtiyaç duyulan pratik makinelerin yapımına dayanmaktaydı. Ancak, ilerleyen bölümlerde de inceleyeceğimiz üzere, Almanya ve Amerika'daki durum tamamen farklıydı. Amerikalılar ve Almanlar, sanayileşmeye geç başladıklarından Britanya'da olmayan her şeyi üretmeyi amaçlıyorlardı. Bu sebeple teknik okullar kurup, araştırmalar yapıyorlardı. Örneğin, özellikle Prusya'da teknik üniversiteler açılmış, bilim adamları Britanya'nın daha az ilgili olduğu kimya, demir çelik, makine gibi alanlarda özgün çalışmalar üretmeye çalışmışlardı.

List, işte bu üç büyük devrimin gerçekleştiği yüzyılda doğdu ve İngiliz devletinin dünyada ölçeğinde ekonomik üstünlük sağlama girişimlerine ve ekonomik ilişkiler vasıtasıyla dünyayı şekillendirmesine tanıklık etti. Fransız İhtilali'ne

---

¹⁴ Ferguson, **a.g.e.**, s. 55.

¹⁵ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı: 1789-1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2008, s. 37.

geçmeden evvel, List ve Alman düşüncesi üzerinde derin etkileri olan Amerikan Devrimi'nden bahsetmek gerekir. Fransız İhtilali'nin hem tetikleyicisi olan hem de düşünsel altyapısını hazırlayan Amerikan Bağımsızlık Savaşı saldırgan İngiliz devletine karşı kazanılmış bir başarıydı. Yüzyılın ortalarından itibaren Britanya'ya yöneltilen eleştiriler, yüzyılın sonunda Amerikan Bağımsızlık Savaşı'na neden olmuştu.

18. yüzyılda Amerika Alman düşüncesinde özel bir yere sahipti. Ekonomik çıkarlar etrafından örgütlenen eyaletlerin bağımsızlık kazanıp ulus devleti inşa etmeleri, Alman düşüncesinde Amerika'nın bir model olarak görülmesine neden olmuştu. 18. yüzyıl sonundan itibaren Almanya'dan Amerika'ya yerleşen Almanlar, Amerika'da iş, sanat ve akademi dünyasında faaliyet göstermişlerdi Prusya ve Amerika arasındaki ilk resmi diplomatik teması 18. yüzyıl sonunda sağlanmıştı. . 19. Yüzyıl içindeyse Amerika'ya olan Alman ilgisi genellikle Alman iş adamları ve entelektüeller etrafında belirmiş durumdaydı. Bu yüzyılda, iki ülke arasındaki ilişki bilgi ve teknoloji transferi mahiyetine bürünmüş ve iki ülkede de teknolojik yeniliklerin beslenmesi için hayati önem taşımıştı.¹⁶

18. yüzyıl Amerikası, hem ekonomik ilerlemenin hem de ulusal endüstriyel kapitalizmin Avrupa dışında kalan dünyada tek örneği durumundaydı. Friedrich List *National System of Political Economy*'nin ön sözünde korumacı tarifeler altında gelişen ekonominin en güzel örneği olarak Amerika'yı göstermekteydi.¹⁷ 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın ilgi odağında olan bu kıta köle, şeker ve değerli maden ticareti ile Avrupa'nın zenginliğinde önemli bir paya sahipti. Britanya ve Fransa, 18. yüzyılın başından itibaren Amerika'yı sistemli şekilde kolonileştirmiş ve Afrika'dan taşıdıkları milyonlarca insanı, çay ve şeker plantasyonlarında çalışmaya zorlamışlardı¹⁸.

---

¹⁶ Peter Watson, **German Genius: Europe's Third Renaissance, The Second Scientific Revolution And The Twentieth Century**, Londra, New York ve Sidney, Simon & Schuster, 2011, s. 321-325.

¹⁷ Friedrich List, **National System of Political Economy**, İngilizceye Çev. G. A. Matile, Philadelphia, J.B. Lippincott&Co., 1856, s. 62.

¹⁸ Kapitalizmin gelişimi ve köle ticareti arasındaki ilişki hakkında bkz.: Eric Williams, **Capitalism and Slavery**, Virginia ve Richmond, The University of North Carolina Press, 1944.

List'in endüstriyel gelişmenin en önemli örneği olarak gördüğü Amerika, sadece ekonomik ilerlemeye örnek teşkil etmiyordu. Amerika, bazı özellikleri ile kıtadan çok farklı bir yapıya sahipti. Güney eyaletlerinde üretilen pamuk ticari tarımın en önemli maddesiydi. Toprak elbette önemliydi, ancak Fransa'daki gibi toprak aristokrasisi, Avrupa'daki gibi feodal ilişkiler Amerika'da görülmemişti.¹⁹ Bu sebeple tarımın ticarileşmesi sorun yaratmamış ve tarım Amerikan ekonomisini besleyen en önemli sektör olmayı başarabilmişti. Tarımın ekonomi üzerindeki besleyici etkisi 19. yüzyılın ortasına kadar sürdü. Kıtanın en önemli ticaret kalemi, tekstil endüstrisinin temel hammaddesi olan pamuktu. Pamuk ticaretinin büyüyen Amerikan ekonomisi üzerindeki etkisi, 19. yüzyılın ortasına kadar sürekli artmıştı. 19. yüzyılın ilk çeyreğinde –List Amerika'dayken– Amerikan ekonomisinde görülen gelişmenin en önemli nedeni pamuk üretimiydi.²⁰

İngiliz ve Amerikan ekonomisini besleyen pamuk ticareti, zaman içinde Amerika'da Britanya'nın sömürge valilerinin dışında bir sınıfın oluşmasına neden oldu. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın en önemli nedeni de, Amerikan toplumunun üretici ve tacir kısmında görülen hoşnutsuzluktu. Amerikan Devriminin temelinde yatan neden, Amerika'da yeni filizlenen üretici kesimlerin, Britanya'nın politikalarından rahatsızlık duyması, çıkar çatışmasıydı. Kısacası, Amerikan Devrimi, yüzyıl öncesinde yaşanan İngiliz Devrimi gibi yükselen sınıfın taleplerinin sonucuydu. Daha önce İngiltere'de de yükselen sınıfların çıkarları söz konusuydu ve düşünceler bu çıkarları destekler mahiyeteydi.²¹

Amerikan Devrimi, aslında yoksul kitlenin gelir adaletsizliğine karşı gösterdiği tepki olarak başlamıştı. Devrimin önder ismi Thomas Paine²², sınırsız özel mülkiyeti eleştiriyordu. Ayrıca, 1776'da kabul edilen Pennsylvania Anayasası'nda mülkiyetin

---

¹⁹ Barrington Moore Jr, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, Çev. Şirin Tekeli, Alâeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1989, s. 91.

²⁰ Douglass North, **The Economic Growth Of The United States: 1790-1860**, New York ve Londra, W. W. Norton & Company, 1966, s. 67, 167, 189.

²¹ Bu konuda John Locke'un **Hükümet Üzerine İncelemeler / The Second Treatise of Government** adlı eseri iddiamıza örnek olabilir. Locke bu eserinde devlet yönetimi gibi konuları irdeler, ancak gelir, bölüşüm gibi konuları tartışmaz. Bir köle tüccarı olan Locke'un bu metni, kendisi gibi dönemin yükselen sınıflarının isteklerini dile getiren bir eserdir.

²² Thomas Paine (1737-1809):Rights of Man (*İnsan Hakları*) beyannamesinin yazarı, Amerikan Devrimi ve Fransız İhtilal'inde düşünsel etkileri görülen fikir ve siyaset adamı.

az sayıda kişi elinde toplanmasının insanlığın refahı ile çeliştiği vurgulanıyordu.²³ Pennsylvania Anayasası, aslında bağımsızlık savaşından doğrudan herhangi bir çıkarı olmayan, yoksul ve mülksüz kitlenin Britanya ile savaşa ikna olmasına da yardım etmekteydi. Yoksulluk nedeniyle başlayan toplumsal hoşnutsuzluk, Amerika'daki yeni sınıfların kontrolünde İngiltere'ye yönlendirilmişti.²⁴ Bu gerçekler Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın sonucunu değiştirmemişti; devrim Amerika'nın tek bir siyasal birim içinde birleşmesi ve bu birliğin İngiltere'den ayrılması ile sağlanmıştı.²⁵

Amerika bu özellikleriyle –ekonomik gelişme ve İngiltere'ye karşı kazanılan zafer– Almanların ilgisini çekmekteydi. Sanayi kapitalizmi çağında Britanya'ya karşı zafer kazanmış Amerika, 19. yüzyılda sanayisini korumak için ulusal politikalar izlemek zorundaydı. Ekonomik alanda izlenen bu politikalar, daha sonraki dönemde List'in Almanya'da izleyeceği politikaların temelini oluşturacaktı. List'in *National System of Political Economy*'de teorik zeminde analiz ettiği politikalar, Alexander Hamilton²⁶ tarafından uygulanmıştı. Özellikle 19. yüzyılın ilk çeyreğinde uygulanan ve *American System* veya *The American Way* olarak bilinen ekonomi politikaları List'in Amerika yıllarında Amerikan kamuoyunda tartışılmaktaydı.

American System terimi ilk kez Kentucky senatörü Henry Clay²⁷ tarafından kullanılmış olup, korumacı gümrük tarifeleri gibi enstrümanlar ile ulusal ekonominin büyümesini ve Amerika'nın Avrupa'ya bağımlılığının azaltılmasını amaçlayan

---

²³ Howard Zinn, **Amerika Birleşik Devletlerinin Halklarının Tarihi 1492'den Günümüze**, Çev. Sevinç Sayan Özer, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2005, s. 68-69.

²⁴ Amerikan Bağımsızlık Savaşında, yükselen sınıflar ile yoksul kesim arasındaki ilişkinin analizi için Bkz.: Pauline Maier, **From Resistance to Revolution: Colonial Radicals and the Development American Opposition to Britain 1765-1776**, W. Norton & Company, 1992. Maier bu incelemesinde Bağımsızlık Savaşından önceki on yılda savaşa katılan insanları gelirleri, toplumsal statüleri, siyaset kurumunda temsil ettikleri kimliğe göre kapsamlı şekilde incelemiştir.

²⁵ Barrington, **a.g.e.**, s. 92.

²⁶ Alexander Hamilton (1755- 1804) ABD Kurucu Babaları / Founding Fathers olarak bilinir. Amerikan Merkez Bankası kurucusu ve ilk hazine bakanlarından biridir. Savaş sonrası dönemde Britanya rekabeti karşısında Amerikan ekonomisinin ayakta kalabilmesi için korumacı politikalar uygulamıştır.

²⁷ Henry Clay (1777-1852):Amerikan devlet adamı. 1824-1825 John Quincy Adams dönemi, Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanı. Köleliği yasaklamış, eyaletler arasındaki ihtilafları çözmeye çalışmıştır. Bu sebeple “Büyük Uzlaştırıcı” olarak tarihe geçmiştir. Amerikan ekonomisinde korumacı tarifeler kullanılmasını savunmuş, Whig Partisi kurucusudur.

politikalar dizisidir.²⁸ *American System*, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde uygulanmıştı. Bu dönemde Amerikan ekonomisi Atlantik ticareti, alt yapı yatırımları ve teknolojik yeniliklerden beslenen bir büyüme trendi yakaladı. Amerikan ekonomisindeki büyüme eğiliminin sürekliliği açısından alınan tedbirler zorunluydu. Aslında Amerikan ekonomisinin ulusal çıkar olarak tasavvuru Alexander Hamilton zamanında yapılmıştı. 1789'da hazine bakanlığı görevini yürüten Hamilton Amerikan Merkez Bankasının temellerini atmıştı. Hamilton'un düşüncesi ekonomi ile devletin ilişkisini kurmak ve ekonomiyi klasik iktisadın kendi çıkarı peşinde koşan "birey"inden çekip devletin ve toplumun çıkarlarını merkeze almaktı. Hamilton'a göre devlet, millet ve ekonomi birbirine bağlı üç temel öğeydi.²⁹ Hamilton'un ekonomiye dair bu düşüncelerinin önemi, merkantilist argümanların çöktüğü ve ulusal kapitalizmin yerini bireyin refahına bıraktığı bir dönemde olması nedeniyle önemli bir çıkıştı. Amerika'da bulunduğu dönemde *American System*'i inceleyen List, Amerikan iktisadi düşüncesinden etkilenmiş olarak Avrupa'ya dönmüştü.

Özetle Amerikan Devrimi, List ve dolayısıyla Alman düşüncesi üzerinde iktisadi ve siyasi etkiler bırakmıştı. Amerika'da uygulanan iktisat politikaları klasik iktisat öğretileriyle taban tabana zıt, milli karakter gösteren ve ulusal kalkınmayı merkeze alan içeriğe sahipti. Ayrıca, Amerikan Devriminin nedenleri ne olursa olsun Britanya'ya karşı kazanılmış bir zafer olduğu kabul gören bir gerçektir.³⁰ Almanların zihninde Amerika, birbirinden bağımsız eyaletlerin, ekonomik çıkarları etrafında örgütlenip Britanya'ya karşı bağımsızlığını kazanmış bir devlet olarak yerleşmişti.

List'in dünyasında etki bırakan üç devrimden sonuncusu Fransız İhtilali'dir. Fransız İhtilali'nin dünya üzerindeki etkisi İngiliz, Amerikan ya da Rus

---

²⁸ Robert P. Sutton, "America System", **The American Economy: A Historical Encyclopedia**, C.I, Ed. Cynthia Clark Northrup, California, Denver, Colorado, Santa Barbara, ABC Clío, 2003, s. 12.

²⁹ Eric J. Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, Çev. Osman Akinhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006, s. 46.

³⁰ Barrington Moore Jr, **Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nın toplum üzerindeki sınırlı etkisi nedeniyle, devrim niteliğinin sorgulanabileceğini ifade etmektedir. Ancak, tartışmalar ne olursa olsun, devrimin sonuçları hakkında uzlaşma sağlanan sonuç, Amerika'nın Britanya egemenliğinden kurtulduğudur. Bu konuda, bir karşılaştırma için Bkz.: Colin Bonwick, "Amerikan Devrimi", **Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek: 1560-1991**, Çev. Kemal İnal, Der. David Parker, Ankara, Dost Kitabevi, 2003, s. 94-117.**

Devrimlerinin etkisinden çok daha fazlaydı. Fransız İhtilali, bir dönemin ideolojisini, düşüncesini belirlemişti. Daha da önemlisi, Lewis'in tabiriyle, İslam dünyası üzerinde gerçek bir etkiye sahip Batı kaynaklı ilk büyük fikir hareketiydi³¹. İhtilalin List ve Alman düşüncesi üzerindeki etkilerine geçmeden evvel, Fransa hakkında bazı tespitlerde bulunulması yerinde olacaktır. Fransa, 19. yüzyıla sanayileşme ve sömürgecilik alanlarında Britanya'nın gerisinde girdi. Britanya ekonomisinde endüstriyel üretimin canlanmaya başladığı dönemde Fransız ekonomisi ağırlıklı olarak sömürgelerden gelen gelirlere ve tarıma bağlıydı. Yukarıda yönetim anlayışları arasındaki farkı dile getirdiğimiz İngiltere ve Fransa'da, bir diğer farklılık tarımın durumuydu.

Fransa'da tarım, İngiltere'de olduğu gibi ticari tarıma dönüşmemişti. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi İngiltere'de tahta karşı bağımlı olmadan gelişen tacir ve üretici kesim mevcuttu. Bu yeni yükselen kesimle rekabet sonucunda, toprak sahibi soylular ticari tarımı benimsemişlerdi. Barrington Moore'a göre, İngiltere'de yaşanan bu durum, köylülüğün tasfiyesini sağlamıştı.³² Fransa'da yaşanan gelişmeler ise çok farklıydı. İngiltere'de monarşiden bağımsız hareket edebilen soylular Fransa'da varlık nedenlerini krala borçlu durumdaydılar.

Fransa'da, Amerika ve İngiltere'den farklı olarak asıl sorun tarımın ticarileşmesi meselesiydi. Modern zamanlara yaklaşılırken Fransa'da tarım hâlâ belirleyici ve toprakların büyük kısmı soylulara değil, köylülere aitti.³³ Fransız İhtilali burjuvazi, aristokrasi çekişmesinin yanı sıra hallerinden memnun olmayan köylülerin, özetle bütün toplumsal katmanların monarşiden duyduğu rahatsızlığın sonucuydu. Yukarıda ipuçlarını verdiğimiz gibi 18. yüzyıl içinde ekonomik gelişme sağlayan devletlerden biri Fransa'ydı. Fransız ekonomisinin gelişmesi özellikle Fransa'da deniz ticareti ile meşgul tüccar kesimin zenginleşmesine neden olmuştu. Zenginleşen burjuvazi toplumun üst katmanlarına yerleşmenin ve iktidara ortak olmanın yollarını arıyordu. Köylüler ve burjuvazinin yaşadığı gelişmeler karşısında Fransız toplumunda görülen bir diğer gerçeklik, bir zamanlar imparator ile savaşa

---

³¹ Bernard Lewis'ten, aktaran Hobsbawm, **Devrim Çağı**, s. 65

³² Barrington, **a.g.e.**, s. 37

³³ Barrington, **a.g.e.**, s. 39

giden, yönetimde güç sahibi olan soyluların burjuvazi karşısında güç kaybetmişlerdi. Dönemin fikir iklimini de toplumsal hoşnutsuzluklar ile düşündüğümüzde Fransız İhtilali'ni ve onun söylemlerini anlayabiliriz.³⁴ Fransız ihtilali Amerikan Devriminin sonrasında, Voltaire, Rousseau, Thomas Paine gibi düşünürlerin fikri temel hazırladığı bir toplumsal hareketti.

İhtilalin bariz sonucu eşitlik, özgürlük ve demokrasi gibi mottoların dünya ölçeğinde yankı bulmasıydı. Dönemin liberal akımının sonucu olarak, yönetimin mülkiyet ve ekonomi üzerindeki yetkileri sınırlandırılmıştı. Fizyokratların savunduğu gibi zenginliğin temel kaynağı olan toprak üzerindeki sınırlamaların kaldırılması, devrimin esas galibinin burjuvazi olduğunu gösteriyordu.

Sonuç olarak List'in içine doğduğu dönem, ekonominin ön plana çıktığı, Britanya'nın dünyaya yön verdiği bir dönemdi. Fransa İngiltere'nin gerisinde olsa da, hâlâ kıtanın büyük gücüydü. Amerika, ekonomik ilerlemenin önemli bir örneğiydi. Rusya Batı ile arasındaki mesafeyi kapatmazdan evvel Avrupalı olmaya çalışıyordu³⁵. Aydınlanmanın değerleri evrensel nitelikler kazanmış, hayatın bütün alanına sirayet etmişti. Yani, List'in çağı Almanlar için Batı içinde Batı'ya rağmen bir modernleşme izlemenin zorunluluğunu ortaya koyuyordu.

1.2 19. Yüzyılda Almanya

1780'lerin dünyası sanayi kapitalizminin yükselmeye başladığı, Britanya'nın modern dünyayı biçimlendirdiği, iktisadi liberalizmin Fransız İhtilaline rağmen Avrupa haritasından sökülüp atılmadığı ve atılamayacağı anlaşıldığı, iktisadi gelişmenin devletleri daha saldırgan hale getirdiği bir dönemdi. Üç büyük devrim Batı'nın dünya üzerindeki egemenliğini çoktan tesis etmişti. Ancak 1780'lerin dünyasında Almanlar için esas mesele, Britanya ve Fransa'ya rağmen Avrupa'da varlığını sürdürebilmektir. Marx³⁶ 1848'de, eski üretim tarzlarının ve ilişkilerinin

---

³⁴ Fransız İhtilali hakkındaki benzer yorumlar için Bkz.: Barrington Moore: **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, Gwynne Lewis: "Fransız Devrimi: 1789-99", **Batı'da Devrimler ve Devrimci Gelenek: 1560-1991** Çev. Kemal İnal, Der. David Parker, Ankara, Dost Kitabevi, 2003.

³⁵ List'e göre Büyük Petro döneminden itibaren Rusya'da yaşanan gelişmeler, Rusya'da a'dan z'ye her şeyin *Avrupalılaştırılması/ Europeanizing* idi. Bkz.: List, **National System**, s. 164.

³⁶ Karl Heinrich Marx (1818-1883), Alman iktisatçı ve sosyolog.

yerel ve milli olanın tasfiyesinden ve millet üstü evrensel ilişkilerin varlığından bahsedecekti.³⁷ O halde Almanlar modern dünyada var olabilmenin imkânını sunan reçeteler üzerinde çalışmalıydılar.

Dünya 19. yüzyıla girdiğine Almanların durumu çelişkiler barındırıyordu: Almanca konuşan milyonlarca insan varken ulusal bir tanımlama olarak Alman olanın kim olduğu hâlâ sorgulanıyordu ve yüzlerce devlete sahipken bir ulus devlet ortaya çıkaramamışlardı. Ekonomisi kıtanın kalanı ile kıyas dahi edilemeyecek durumda olan, devleti ve ulusu olmayan topraklarda dünyaya gelmişti List. Sonuç olarak 19. yüzyıl Alman ulusu için bir yeniden inşa süreci anlamına gelmekteydi.

19. yüzyılda Alman düşüncesini anlayabilmek için Alman tarihinin Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'ndan devraldığı mirasa ana hatlarıyla değinmemiz, Alman ulusunun neden bir devlet kuramadığını, Almanca konuşulan coğrafyada kıtanın büyük güçlerinden farklı olarak ne gibi değişimler olduğunu incelememiz gerekmektedir.

1.2.1 1789'a Kadar Alman Tarihi

Alman ulusunun tarihi, Fransız İhtilali sonrası döneme kadar, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu çatısı altında şekillenmiştir. İngiltere ve Fransa'nın 16. yüzyıldan itibaren geçirdiği dönüşümü yaşamamış ve 19. yüzyılın ilk yarısına kadar, bıraktığı miras ile Almanların bir devlet kurmasına engel olmuştu. Alman ulusunun tarihinde önemli bir yer işgal eden Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu bünyesinde Almanlar ne ulusal bilince ne de modern ekonomiye sahipti. Modern zamanlara devletsiz giren Almanların durumunu anlayabilmek için, 18. yüzyıl sonuna kadar geçen sürede yaşadığı tecrübeleri incelememiz gerekmektedir.

Almanlar, Portekiz ve İspanyollar gibi coğrafi keşif faaliyetlerine katılmadılar; Fransız ve İngilizler gibi onları taklit de etmediler. Bu sebeptendir ki, Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu çatısı altında Londra, Amsterdam ya da Paris gibi canlı ticaret ve kültür hayatına sahip şehirler asla gelişmedi. İmparatorluk yıkılına kadar Alman

---

³⁷ Karl Marx ve Friedrich Engels, **Komünist Manifesto**, Çev. Tektaş Ağaoglu, Öncü Kitabevi Yayınları, İstanbul, t.y., s. 45-46.

şehirleri, dinî ya da dindışı olarak bir yerel yöneticiye bağlı olan ve imparator dışında resmi olarak hiçbir otoriteye bağlı olmayan (Reichsstadte) iki şehir statüsü ile durağan bir toplumsal yapıda varlığını sürdürdü. Kutsal Roma İmparatorluğu içinde yer alan şehirler, yerel yönetici / prensler ile imparatorun mülkü ve otorite alanı olarak görülüyordu. İmparatorluk tarihi boyunca bu şehirler güçlü aileler ve yerel yöneticiler tarafından yönetilmiş, ticari ilişkilerin hâkim olmaya başladığı diğer Avrupa şehirlerinden farklı bir gelişim seyri göstermişti. Zaman içinde İngiltere ve Fransa'da yaşayan şehirliler, yeni kıtalar ile yapılan ticaret nedeniyle kırsal yapı ile yoğun ilişkiler kurmuşken, Alman şehirlerinde durgun hayat “*bürger*” olarak bilinen şehir erbabının kırsal unsurlar ile ilişkisini geliştirmesini engellemişti.

Bu dönemde, kıtanın önemli güçleri keşiflerden gelen zenginliğin yarattığı toplumsal hareketlilikle meşgul olurken, Alman coğrafyası imparatorluğun iç meseleleri ve otorite boşluklarının neden olduğu karışıklıklara sahne oluyordu. İmparatorluk meselelerinin karmaşıklığı bu yüzyılda imparator, prensler, din adamları ve imparatorluk şehirlerinin temsilcilerinden oluşan imparatorluk meclisleri (*diet*) ile yerel yönetimlerde prensler ile güçlü ailelerden oluşan bölgesel meclisler (*Landtage*) kurulmasıyla sonuçlandı. Sonuç olarak, Almanya dışında kalan Avrupa'da modern devletin temel unsurları belirlemeye başlamışken; Alman Ulusu, yedi elektör prenslik³⁸, yirmi beş seküler ve doksan dinsel prenslik, yüzün üzerinde kontluk, yüzlerce lortluk ve yine yüzlerce bağımsız kentleri ile Fransız ve İngiliz modernleşmesini çok geriden takip etmek zorunda kalmıştı.³⁹

Papalık kurumunun otoritesini ciddi olarak sarsan reform sürecine, Almanlar bu siyasi iklim içinde girmişlerdi. Bu şartlar altında, zaten bölünmüş olan Alman devletleri daha da bölünmüş ve siyasi birleşme fikri bir süre için ertelenmişti. Mezhep olarak da farklılaşan Almanlar, Protestanlık akımına ev sahipliği yapmış olsalar da, hiçbir zaman İngiliz Anglikan Kilisesi'nin yaşadığı dönüşümü yaşayamadılar. Luther'in Alman ulusunun sömürüldüğüne dair ulusalcı diyebileceğimiz söylevlerine rağmen, Protestanlık Almanlar içinde milliyetçilik

³⁸Elektör: Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu'nda İmparator seçme hakkına sahip prens. Yedi Elektör Prens Manz, Köln, Trier, Saksonya, Bohemya, Brandenburg ve Pfalz'dır.

³⁹ Mary Fulbrook, **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 40.

fikrini doğurmamıştı. Protestanlığın ulusçu söylemleri, V. Karl ve Protestan olmayı kabul etmeyen yerel devlet adamları tarafından şiddetle bastırıldığından, Protestanlık İngilizler'de olduğu gibi monarşinin ve İngiliz Devleti'nin çıkarları doğrultusunda kiliseye daha ulusçu tepki gösterip, Papalık'tan bağımsız bir kilise kurulmasına neden olmadı.⁴⁰ Alman topraklarında başlayan reform hareketi var olan bölgesel güç savaşlarını iyice artırmış ve bu durumun Viyana Kongresine kadar sürmesine neden olmuştu.

Reformasyon Çağı'nda yaşananlar Almanların merkezi devlet çatısı altında birleşmesine engel olsa da, Luther ve Reform Hareketi'nin Alman ulusal bilinci üzerinde olumlu etkileri de yok değildir. Luther, yazdığı broşürleri farklı lehçeleri de hesaba katarak herkesin anlayabileceği bir Almanca ile kaleme almıştı. İncil'i Latince'den Almancaya çeviren Luther, yerel dil farklılıklarını aşan bir Almancanın doğmasına ve Alman ulus bilincinin oluşmasına öncülük yapan ilk isimlerdendir.⁴¹

17. yüzyılda Avrupa'nın genelinde görülen toplumsal hareketlilik muhteva olarak farklılıklar arz ediyordu. Alman topraklarında din eksenli çatışmaların yanı sıra, Alman prensliklerinin kıtada denge unsurları olarak kullanılması söz konusuydu. Din eksenli çatışmalar Otuz Yıl Savaşları⁴² sonuçlanana kadar sürecekti. Kıtanın diğer büyük güçleri İngiltere ve Fransa'da yaşananlar ise, daha çok merkantilist ekonomi politikalarının uygulanması sonucunda, modern devletin kuruluşu esnasında yaşanmış olaylardı. Bilindiği gibi Avrupa'da büyük güç olmak, yeni kıtanın zenginliğini paylaşmaya dayanmaktaydı. Zenginlikten pay almak ise devletlerin deniz gücü olarak yükselmesine ve sürekli olarak güçlü bir ordu buldurmasına dayanmaktaydı. İngiltere ve Fransa'da yaşanan huzursuzlukların başlıca nedeni, devletin / monarşilerin savaşlara her daim hazır olabilmesi için gerekli olan vergilerdi.

---

⁴⁰William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008, s. 448.

⁴¹ A.J.P Taylor, **The Course of German History: A Survey Of The Development Of German History Since 1815**, Londra ve Newyork, Routlage Classics, 2001, s. 9.

⁴² Otuz Yıl Savaşları'nın nedenleri, sonuçları ve etkileri için Bkz.: Geoffrey Parker, **The Thirty Years' Wars**, Londra ve New York, Routledge Classics, 2001.

İngiltere, Fransa ve Hollanda için ekonomik dönüşümün hızla devam ettiği 17. yüzyılda, Alman topraklarında yaşanan mezhep eksenli gerilimler, 1648 yılında Westphalia Antlaşması ile sona erdi. Din ile devlet arasında ki ilişkilerin mahiyetini önemli ölçüde değiştiren Westphalia Barışı, seküler bir devlet anlayışının gelişmesinde önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Bu barış anlaşmasıyla devletlerarasında yönetim daha merkezi ve daha bürokratik yapıya kavuşmuş, kısacası dinî ve kültürel tanımların önemi azalmıştır.⁴³ Yüzyıl sonra gümrük birliği (Zollverein) tartışmaları sırasında Prusya ile rekabete girecek olan Avusturya'nın gücü de bu anlaşma ile artmıştı.⁴⁴

Mezhepçilik döneminin ve Otuz Yıl Savaşlarının Almanlar üzerindeki yıkıcı etkisi çok ağır sonuçlar doğurdu. Kutsal Roma İmparatorluğu içinde yaşayan Alman nüfusu neredeyse yarı yarıya azalmıştı.⁴⁵ Alman şehirlerinin 17. yüzyıldaki nüfusu yakalaması ancak 19. yüzyıl başlarında mümkün olabilecekti. Alman şehir devletlerindeki ekonomik gerileme, az önce de ifade ettiğimiz üzere coğrafi keşiflerden itibaren başlayan bir sürecin sonucuydu. Ancak savaşların ekonomi üzerindeki etkisi, ekonomik sorunların çözümlerini ertelemesi yönünde olmuştu. Savaş sonrasında üzerinde ticaret yapılan neredeyse bütün Alman nehirleri Hollanda ve Fransa gibi diğer Avrupa güçlerinin hâkimiyetine girmişti. Diğer Avrupa devletleri gibi ekonomik olarak genişleyemeyen Alman devletleri, ticaret yönlerinin değişmesi ile 19. yüzyıl başlarına kadar durgun bir sosyal hayat sürecekti.

Otuz Yıl Savaşları ile Alman tarihinin dingin bir döneme girmesi, edebiyat ve sanat alanında da kendini göstermişti. Nüfusu neredeyse yarı yarıya azalan, ekonomisi durma noktasına gelen şehirler hızla içlerine kapanmış ve böylece dış dünyadan kopuk, etkileri genel olarak metafizik ve klasik müzik alanlarında beliren Alman düşünürler yetiştirmişti.⁴⁶ 17. yüzyıl boyunca kıtada İngiliz ve Fransız düşünce adamlarını görmek mümkünken, Almanlar 17. yüzyılın ortasından itibaren Fransız kültürünün etkisinde kalmaya başladılar. Alman kültüründeki Fransız etkisi,

---

⁴³Fulbrook, **a.g.e.**, s. 73

⁴⁴ Karşılaştırmak için Bkz.: Taylor, **The Course of German History**, s. 13.

⁴⁵ Stephen J. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler: 1494-1789**, Çev. Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2009, s. 119.

⁴⁶ Lee, **a.g.e.**, s. 122.

1789 Fransız İhtilali'ni takip eden süreçte Alman topraklarının Fransızlar tarafından işgaline dek sürecekti.

Fransız orduları tarafından işgal edilene dek Alman topraklarında prenslerin otoritesi 17. yüzyılın ortasından itibaren sürekli arttı. 1648 sonrasında Alman prensleri için temel problem İmparatorluk otoritesine rağmen kendi bağımsız politikalarını uygulayabilmektir. 19. yüzyıl başına kadar kralların hüküm sürdüğü dönemde çoğu prenslik modernleşme yoluna gitti. Alman prenslikleri arasında başlayan rekabet güçlü ordu kurulması, devlet içindeki bürokratik mekanizmanın güçlendirilmesi ve ekonomik hayatın canlanması için politikalar üretilmesini amaçlıyordu. Fransız ordularının Alman topraklarını işgaline dek sürecek rekabet döneminde ilgiyi hak eden performansı ise Prusya gösterdi. Prusya, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar süren kendi reform çağını yaşamış ve Avrupa'da dikkate alınan bir unsur haline gelmişti.

Prusya'nın Alman tarihinde önemli figür haline gelmesi 17. yüzyıl ortasından itibaren Prusya yönetiminde olan Hohenzollern hanedanındaki⁴⁷ süreklilikle ilişkilidir. Hohenzollern hanedanı döneminde Prusya üç önemli elektör tarafından yönetildi: Büyük Elektör Friedrich Wilhelm (1640-1648), I.Friedrich Wilhelm (1713-1740) ve Kral Büyük Friedrich (1740-1786).

Hohenzollern hanedanının yönetimindeki Prusya, Avrupa'da güçlü bir figür konumuna geldi. 17.yüzyılın ortasından 18. yüzyıl son çeyreğine kadar geçen dönemde Prusya bürokrasi, ekonomi ve askeri alanlarda önemli reformlar yaparak, diğer Alman prenslikleri arasında farklı bir konuma geldi. Prusya ile aynı zamanda Rusya'da Petro⁴⁸ ve I. Katerina⁴⁹ dönemlerinde Avrupa'da güçlü bir devlet kurma

---

⁴⁷Prusya'nın siyasal yapısı ve elektörlerin bir asır boyunca uyguladığı politikalar için bkz.: Carly A. Macartney: **The Habsburg Hohenzollern Dynasties in the Seventeenth and Eighteenth Centuries**, McMillan, Londra ve Melbourne, 1970.

⁴⁸I. Petro (1682-1725). Petro the Great olarak da bilinen I. Petro, 1682'de üvey ablası ile birlikte tahta çıkmış daha sonra bir saray darbesiyle tahtı ele geçirmiştir. Rusya tarihinin en ünlü ve etkili iki Çar'ından birisidir. Rus modernleşmesi onun dönemiyle birlikte başlatılmaktadır. Askerî, sosyal, ekonomik ve dinî konularda köklü reformlara girişmiş ve Rusya'yı bir dünya gücü haline getirmiştir.

⁴⁹I. Katerina (1684-1727) Letonyalı köylü bir ailenin kızı olarak dünyaya geldi. Rus-İsveç savaşlarında esir alınması ona Rusya tahtına gidecek yolu açmıştır. Rus bir asilzadenin hizmetçiliğini yaptığı sırada I. Petro'nun dikkatini çekerek onunla evlendi. I. Petro'nun ölümü üzerine tahta çıkmış

çabalarına girişmişti. Rusya’da bu dönemde yapılan reformlar Prusya’dan farklı olarak, güçlü bir devlet kurmanın yanı sıra kültürel olarak “Avrupalı” olma amacı da gütmekteydi. Nitekim List *National System of Political Economy*’de Rusya tarihinin bu dönemini anlatırken, Rusya’nın Petro ve I. Katerina dönemlerinde Avrupalılaştırılma (*Europeanizing*) politikalarına sahne olduğunu özellikle belirtmiştir.⁵⁰

Avrupa’da, Britanya ve Fransa’nın hâkim konumuna Rusya da eklenmeye başlayınca, Prusya’da reformlar askeri alanda ağırlık kazandı. Ordunun merkeze alınarak yapılan reformlar sonrasında Prusya, modern Alman tarihini anlatan her kitapta, “devleti olan bir ordu” olarak ifade edilecekti. Reformların pratik sonuçlarını, Prusya 1740’da Silezya’yı, 1815’te Ren ve Polonya’yı topraklarına katarak almıştı. Alman topraklarının en zengin iki bölgesine hâkim olduktan sonra Prusya ekonomik ilerlemeye yönelik adımlar attı ve Britanya, Belçika ve Hollanda’ya gözlemciler göndererek, bu ülkeler ile aynı seviyeye gelmek için politika üretti. Gümrük birliği ilk kez Prusya’nın diğer Alman devletleri arasındaki durumunu ortaya çıkarmıştı. Özetle Prusya Napoléon Bonaparte’ın işgaline kadar Avrupa’da önemli bir güç unsuru olmayı başarmıştı.

Almanlar, 1789 Fransız İhtilali’ne kadar geçen dönemde, ne ulus devlet kurabilmiş, ne ulusal bir ekonomi inşa edebilmiş, ne de bu iki sorunu merkeze alan düşünceler geliştirebilmişti. 1789 Fransız İhtilali’ni takip eden süreçte Alman toprakları Napoléon orduları tarafından işgal edilince, Alman düşüncesinde devleti, ulus bilincini ve ekonomiyi sorun edinen fikirler yeşermeye başlayacaktı.

1.2.2 19. Yüzyılda Almanya

1.2.2.1 Genel Durum

Dünya, 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçerken Alman topraklarında hızlı bir değişim yaşanmaktaydı. Asırlardır Alman devletçikleri üzerinde bir üst yapı mekanizması olarak varlığını sürdüren Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu’nun

---

ve iki sene sonra ölmüştür. Devlet işlerine çok fazla müdahale etmemiş ve yönetimi danışmanlar kuruluna bırakmıştır.

⁵⁰List, *National System*, s. 164.

varlığı 1806'da sona ermişti. Yüzyıla yeni bir konfederasyon çatısı altında giren şehir devletçikleri, ancak 19. yüzyılın sonunda Alman Devleti'ni kurabilecekti.

19. yüzyıl Alman tarihi, yukarıda açıkladığımız haliyle 1789 öncesi dönemden oldukça farklı özellikler sergilemektedir. Almanlar, 19. yüzyıla Fransız ordularının işgali altında girdi. İşgalin Almanlar üzerindeki etkisi netti: Kutsal Roma Cermen İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Alman düşüncesinde ortaya çıkan milliyetçilik fikri. İmparatorluğun yıkılmasından sonra kurulan Ren Konfederasyonu, bir süre varlığını sürdürmüş olsa da, Prusya-Avusturya mücadelesi sonunda yıkıldı. Almanların tek bir çatı altında toplanması çabaları bu dönemde yaşanan ekonomik gelişmeye paralel şekilde hızlanmıştı. Ekonomik genişleme toplumsal yapıyı çözmüş, kırsal ilişkilerin hâkim olduğu ekonomik ve toplumsal yaşam hızla endüstriyel ilişkilerin hâkimiyeti altına girmişti. Alman devleti geç bir tarihte, yüzyılın sonunda kurulacaktı. Almanlar arasında devlet kurmanın ilk tecrübesi sayılabilecek *Zollverein (Alman Gümrük Birliği)*⁵¹ bu döneme denk gelmektedir. Gümrük Birliği, bu dönemde, yukarıda değindiğimiz, ekonomik ilerlemenin ihtiyaçları doğrultusunda kurulmuştu. Özetle, bu gelişmeler ışığında Alman düşüncesi, Alman toplumunda yaşanan modernizasyonun etkilerini ve yeni kurulacak devletin geleceğini, var olabilme imkânlarını tartışmaktaydı.

Napoléon işgali sonrasında, Alman topraklarında sayıları yüzlerle ifade edilen prenslikler tasfiye edilmişti. 1815 Viyana Kongresi'nden sonra Alman topraklarında 35 prenslik ve dört serbest şehir devleti kuruldu. Alman konfederasyonu, Almanlar için bir devlet demek değildi. Konfederasyon sınırları içinde hala onlarca devlet vardı. Bu prensliklerin vatandaşları sadece kendi prensliklerine tabiiydi. Napoléon sonrası dönemde Alman prenslikleri arasında iki devlet dikkat çekmekteydi: Prusya ve Avusturya. Avusturya, imparatorluk geleneği çerçevesinde Alman ulusu üzerinde hamilik iddiasında bulunurken, Prusya güçlü ordusu ve gelişen ekonomisi ile daha somut dayanaklardan hareket etmekteydi.

---

⁵¹ Zollverein/Alman Gümrük Birliği hakkındaki kapsamlı bir çalışma için Bkz.: William Otto Henderson: **The Zollverein**, Londra, y.y.,1968.

Alman devletinin temellerini atan Zollverein yüzyılın ortalarında kurulmuştu. Alman konfederasyonunun yetersiz kalışı ve özellikle Prusya ekonomisinde görülen hızlı büyüme nedeniyle Zollverein çeyrek yüzyıllık bir çaba sonunda kurulmuştu.⁵² Prusya gümrük birliği çalışmalarına ilk zamanlar katılmamış ve kendi bölgelerinin ekonomik entegrasyonuna çalışmıştı. Alman coğrafyasında yaşanan gelişmeleri dikkatle takip eden Prusya, 1832’de Hesse-Kassel’i topraklarına kattıktan sonra, Gümrük Birliği müzakerelerine katıldı. Gümrük Birliği kurulmasına her Alman Prensiği aynı oranda hevesli değildi. Örneğin, İngiliz Kraliyeti ile yakın bağları olan Hannover Prensiği bunlardan biriydi. Netice olarak –prenslükler arasında tam bir uyum olmasa da–, gümrük birliği, 1871’de Alman devletinin kurulmasından önce, belirli düzeyde bir sanayileşme hareketinin başlamasında önemli bir rol oynamıştı. Yani, ekonomik entegrasyonun oluşumu Alman devletlerinde modernizasyonu da beraberinde getirmişti. 1866 yılına gelindiğinde Avusturya ve Prusya arasındaki rekabet savaşa dönüşmüş ve Alman konfederasyonu çökmüştü. Savaş sonunda Prusya’nın askeri ve ekonomik üstünlüğü tüm Alman devletlerinde kabul edildikten sonra, 1871’de Alman devleti kurulacaktı.

Özetle, 19. yüzyılda Alman toplumunda hızlı bir değişim yaşanmıştı. Almanlar Fransız işgalinden kurtulmuş, ülkede sanayi kapitalizminin gereklerine uygun olarak hızlı bir endüstrileşme yaşanmış, kırsal ilişkiler tasfiye olmuş ve yüzyılın sonunda bir devlet kurulmuştu. Alman düşüncesinin tarihsel arka planını hakkında önemli ipuçları veren bu gelişmelerin incelenmesi, bize Alman iktisat düşüncesini ve Alman sosyoloji geleneğini anlama imkânını da sunmaktadır.

Fransız İhtilali’nin Almanlar üzerindeki etkisi, milliyetçilik duygularının güçlenmesine neden olmuştur. İhtilal’den hemen önce, Friedrich Carl Von Mooser⁵³, Alman’ın kim olduğunu sorguluyordu.⁵⁴ Mooser’in Alman’ın kim olduğunu, Almanların nerede yaşadığını sorgulaması oldukça doğaldı. 18. yüzyıl ortalarında bugünkü Alman coğrafyasında üç yüzün üzerinde prenslik, bin beş yüz civarında lort

---

⁵² Toni Pierenkemper ve Richard Tilly, **The German Economy: During The Nineteenth Century**, New York ve Oxford, Berghan Books, 2004, s. 8.

⁵³ Friedrich Carl von Mooser, Alman devlet adamı, hukukçu ve diplomat.

⁵⁴ Hagen Schulze, **The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck, 1763- 1867**, İngilizce Çev. Sarah Hanbury–Tenison, New York, Cambridge University Press, 1991, s. 43.

ve sayısız bölgesel otorite mevcuttu. Bir yerden başka bir yere geçmede çeşitli engellerle karşılaşan, şehirlerarası ticarete onlarca kez gümrük vergisi ödemek zorunda kalan Almanlar için, 18. yüzyılın ortasında ekonomik canlılık yaratmak ve nihayetinde bir devlet kurmak hayaldi. Buna ek olarak, Fransız İhtilali'ne kadar geçen dönemde Alman topraklarında Fransız etkisi çok barizdi. Saraylarda Fransızca konuşuluyor, Fransız adetleri taklit ediliyor, Fransa'dan davet edilen aydınlar saraylarda ağırlanıyorlardı. Yani Fransızca ve Fransız kültürü, Fransız İhtilali'ne kadar Almanlar üzerinde hâkim durumdaydı.

Fransız etkisi sadece devlet adamlarında, saraylarda belirgin değildi. Alman aydınları da, özellikle 1648 sonrasında, Fransız kültürünün etkisindeydi. Alman dilinin güçlü isimleri arasında yer alan, Alman üniversitelerinde Latince yerine Almanca eğitim verilmesini savunan Christian Thomasius⁵⁵ gibi bir isim bile Fransız kültürünün gücü karşısında etkilenmekten kendini alamamıştı. Thomasius'a göre Fransızca, Alman yaşamının her yerine intisap etmeli, her şey Fransızca olmalıydı.⁵⁶

Fransız hayranlığı uzun süre Almanlar arasındaki yerini korumuştur. Fransa ve Rusya'ya karşı başarılı savaşlar yöneten, başarılarıyla Alman gençleri arasında kahraman olarak görülen Prusya hükümdarı Büyük Friedrich dahi bir Alman ulusundan söz etmiyordu. Yine Büyük Friedrich'e göre entelektüel hayat ve genel olarak yaşam tarzı Fransız olmalıydı.⁵⁷ Keza, o dönemde pek çok Alman düşünürü, Fransız İhtilali'nin mottolarını saygı ile selamlamaktaydı.

Fransız etkisinin yerini “öteki” olarak Fransa'ya bırakması, uzun bir süreç içinde gerçekleşmişti. Schiller ve Goethe bu dönemde Almanca'nın en seçkin eserlerini üretmişti. Bir başka Alman düşünür Herder, ulusun kaderini bizzat ulusun belirleyebileceğini ve bu bağlamda toplumların kendine özgü yanlarının

---

⁵⁵ Christian Thomasius (1655-1728), bugün Doğu Almanya sınırları içinde olan Leipzig'de dünyaya gelmiş, felsefe eğitimi almış ve üniversitelerde hukuk, felsefe gibi çeşitli alanlarda dersler vermiştir. **Discourse on What Forms Should Be Imitated from the French in Daily Life and Behavior**, başlıklı metninde Thomasius, Fransızlardan taklit ithal edilmesi gereken kültürel öğeleri ayrıntılı şekilde incelemiştir. Thomasius'un bu metni üzerine bir değerlendirme için bkz.: Harold James, **Alman Kimliği: 1770'den Bugüne**, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Kızıl Elma Yayıncılık, 2009.

⁵⁶ James, **a.g.e.**, s. 25.

⁵⁷ Hagen Schulze, **a.g.e.**, s. 44-45.

bulduğunu yazmıştı.⁵⁸ Herder bu tavrıyla aydınlanma aklını eleştirmiş ve tarihin, kültürün toplumlara özgü yanlarını açığa çıkarmıştı.

Almanlar arasında 19. yüzyılda model görülen devletler, ekonominin sahibi Britanya, devleti sembolize eden Fransa ve farklı yapılara sahip olsa da tek bir çatı altında birleşebilen Amerika Birleşik Devletleri'di. Fransız düşüncesinin etkisi, ihtilal sonrasında yaşanan Napoléon işgali ile birlikte milliyetçi düşüncelerin kabarmasına ve Fransa'nın "öteki" olarak tanımlanmasına neden olmuştu. Britanya, endüstrileşen Almanya için her zaman bir tehditti. Zira tıpkı Bağımsızlık Savaşı sonrasında Amerikan deneyiminin gösterdiği gibi endüstrileşen bir toplumun Britanya ile rekabet edebilmesi çok zordu ve özel politikalar gerektirmekteydi.

1.2.2.2 Endüstri Toplumunun Doğuşu ve Alman Devletinin Kuruluşu

Almanların geç sanayileşmesi, tamamen kendi özel şartlarına bağlıydı. Almanlar Britanya, Hollanda ve Amerika'nın sahip olduğu toplumsal yapıdan oldukça farklı bir yapıya sahipti. Tarım hâlâ önemini koruduğu gibi feodal ilişkilerin varlığından söz etmek 19. yüzyıl başında hâlâ mümkündü. 19. yüzyılın başından itibaren görülen ekonomik büyüme, aslında üç temel nedenden kaynaklanıyordu: nüfus artışı, tarım devrimi ve taşımacılık alanlarında görülen değişiklikler.⁵⁹

Almanlar için ekonomik büyümenin hızlandığı dönem 18. yüzyılın ortalarından itibaren başlamıştı. Kişi başına düşen gelir, ortalama hayat beklentisi, kişi başına üretkenlik Britanya, Belçika ve Fransa'nın gerisinde olsa da artış eğilimi göstermekteydi. Ekonomik ilerlemede asıl önemli olan ise üretim yapısının tamamen değişme eğiliminde olmasıydı. Ekonomide ağırlık tarım sektöründen sanayi, taşımacılık alanlarına kayıyordu. Elbette 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar tarım

---

⁵⁸ Johann Gottfried Herder, "Ideen zur Philsophie der Geschicte der Menschheit", Çev. Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi Seçme Metinler**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006, s. 23-28.

⁵⁹ Knut Borhardt, "Germany 1700-1914" İngilizceye Çev. Georg Hammersley, **The Fontana Economic History of Europe: The Emergence of Industrial Societies**, C. I, Ed. Carlo M. Cipolla, Büyük Britanya, Fontana Collins, 1972, s. 81.

önemini korumuştur.⁶⁰ Ancak, ekonomide tarımın payının gerilemeye başlaması, Almanların toplumsal yapısında meydana gelecek değişmelerin de habercisiydi.

Ekonomide sektörel dağılımın değişmesi, Britanya'dan kısa süre sonra Alman topraklarında endüstrileşme hareketlerinin başlamasından kaynaklanmaktaydı. 19. yüzyıla gelindiğinde Alman topraklarında makinelerin ve az sayıda sermaye kesiminin önemi artmıştı. Alman sosyoloji geleneğinin eleştirileri de tam da bu noktada başladı. Engels ve Marx gibi sosyologlar, Alman toplumunun Britanya'nın gittiği yolda ilerlediğine dair sert eleştiriler getirmişlerdi.⁶¹ Alman topraklarında sanayileşmeye muhalefet edenler sadece entelektüeller değildi. Toprak sahibi olan aristokrasi de –Ruhr ve Silezya'da bazı istisnalar olmak ile birlikte– sanayileşme sürecinde muhalif tavırlar benimsemişti.

19. yüzyıl içinde Alman ekonomisi, sürekli büyüme eğilimindeydi. Ekonominin temel dinamikleri ise ağır sanayi alanındaydı. 18. yüzyıl sonunda, 1780'lerin dünyasında İngiltere'de pamuk sanayi, ekonominin birinci kuşak sanayi ve temel üretici gücüydü. Tekstil sektöründeki gelişmeler, Britanya'dan 35 yıllık bir gecikmeyle Fransa'ya ve yaklaşık yarım yüzyıllık bir gecikmeyle de, Almanya'ya ulaşmıştı. İlk kuşak sanayileşme hamlesinde İngiliz ve Fransız ekonomisinin gerisinde olan Alman ekonomisi, yüzyılın ortasında büyük bir atılım göstermiş ve İngiliz ekonomisiyle hemen hemen aynı dönemde demir çelik sanayisini ekonominin başat aktörü yapabiliyordu.⁶² Yani, Alman ekonomisi birinci kuşak sanayileşme hamlesinde yer alamamış olsa da, ikinci kuşak sanayileşme dalgasında gelişmiş ekonomiler arasındaki yerini almıştı.

19. yüzyılın ortasına gelindiğinde Alman ekonomisinin dünya üzerindeki ağırlığı da artmıştı. Yüzyılın ortasına yaklaşırken İngiltere dünya ticaretinde %21, Fransa %20 ve Almanya ise %15 pay sahibiydi.⁶³ Alman ekonomisinde görülen

---

⁶⁰ Pierenkemper, Tilly, **a.g.e.**, s. 14-15.

⁶¹ Martin Kitchen, **A History of Modern Germany: 1800-2000**, Avustralya, Blackwell Publishing, 2006, s. 39.

⁶² Walt Withman Rostow, **The World Economy: History & Prospect**, Austin ve Londra 1980. s. 379,393,400,407,412. Sayfalardaki verilerden elde edilmiştir.

⁶³ Rostow, **a.g.e.**, s. 111.

gelişme, ulusal kapitalizmlerin yüz yılın sonundan itibaren çatışma içine gireceğinin de göstergesiydi.

Alman topraklarında izlenen hızlı sanayileşme programı, dünya ekonomisindeki dengeleri değiştirdiği gibi Almanya'nın toplumsal yapısının da değişmesine neden olmuştu. Tarımsal yapı, Alman toplumunda 19. yüzyılda hızlı bir çözülme süreci içine girmişti. Hollanda ve İngiltere'de tarımın ticarileşmesi için gereken reformlar yüzyıllar öncesinde yapılmıştı. Tarımın ticarileşmesi sürecine yönelik atılan adımlar, kapitalizmin söz konusu ülkelerdeki gelişimine önemli etkilerde bulunmuştu. Alman topraklarından ise nüfusun önemli bir kısmı hâlâ köylüydü ve endüstriyel kapitalizmin gelişimi için bazı reformların yapılması gerekiyordu. Buradaki asıl sorun, feodal ilişkilerin tasfiye edilmesi ve endüstri için ucuz işgücü sağlanmasıydı. Endüstri için maliyetlerin düşmesi elbette önemliydi, ancak endüstriyel üretimin pazarlara ihtiyacı olacaktı. Prusya'da başlayan toprak reformu ve Alman Gümrük Birliği'nin oluşumundaki neden bunlardı.⁶⁴

19. yüzyılın başından itibaren özellikle Prusya'da siyasi ve ekonomik hayata dair pek çok reform yapılmıştı. Özellikle ordu alanında yapılan reformların dışında, Prusya'daki kırsal ilişkilerin değiştirilmesine yönelik adımlar atıldı. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan köylü nüfus, toprak aristokrasisinin gücü kırılarak özgürleştirildi. Tarımın ticarileşmesine yönelik bu adım ile Alman toplumunun modern işçi sınıfı da yaratılmış oluyordu. Reformlar üç temel amacı kapsıyordu; köylülüğün tasfiyesi, toprak mülkiyetinin düzenlenmesi ve son olarak verimli bir ticari tarım sisteminin oluşturulması.⁶⁵

Prusya'da tarımın ticarileşmesi için yapılan reformlar sürerken, Alman sanayicileri Britanya başta olmak üzere, Fransa ve Amerika'nın sanayilerini incelemekle meşguldü. Almanya'nın sanayileşmesi sürecinde sanayileşen ülkelerin – özellikle de Britanya'nın– Alman sanayiciler tarafından dikkatle takip edildiğini

---

⁶⁴ Bkz.: Karl Gunnar Persson, **An Economic History of Europe: Knowledge, Institutions, Growth 600 to Present**, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 117.

⁶⁵ Pierenkemper, Tilly, **a.g.e.**, s. 24.

söyleyebiliriz. Özellikle ilk kuşak tekstil makinelerin Alman topraklarına taşınmasında Alman tüccarlar çok etkili olmuştu.⁶⁶

Alman Gümrük Birliği'nin ilk denemesi, Napoléon Avrupa'sında yapılmıştı. 1806'dan sonraki süreçte, Konfederasyon üyesi ülkeler arasında düşük tarifeler uygulanmaya başlanmış ve Britanya mallarına karşı konfederasyon üyesi ülkelerin pazarları, gümrük duvarları ile korunmuştu. Napoléon'un Avrupa işgali esnasında başlayan Alman topraklarındaki sanayileşme hamlesi, Napoléon'un Britanya'ya karşı olan tavrı sayesinde zaten koruma altına alınmıştı. Napoléon etkisinin kaybolmasından itibaren, Almanlar arasındaki Gümrük Birliği tartışması, Prusya ve diğer Alman devletçikleri arasında yapılmıştı. Prusya kendi bölgeleri arasında gümrük birliği uygulayarak diğer devletlere de örnek teşkil etmekteydi. Zira Prusya coğrafyasında uygulanan politikalar ile hem Prusya'nın sanayisi gelişmiş ve korunmuş hem de mali tablosu sağlamlaşmıştı.⁶⁷ Prusya'nın özellikle Kuzey Almanya'daki gücü sanayisinde, diğer Alman devletlerinin de Gümrük Birliği çatısı altına girmeleri sağlanmıştı.

Zollverein (Alman Gümrük Birliği)'in Almanlar üzerindeki etkisi, ulusal ve ekonomik entegrasyonun hızlanması olmuştu. Alman devletinin kurumsal alt yapısı hazırlandığı gibi, Alman ekonomisi daha önce görülmeyen büyüme rakamları elde etti. Özellikle 19. yüzyılın ortasından itibaren ortaya çıkan göstergeler, Almanya'nın dünyanın en büyük ekonomileri arasında olacağını gösteriyordu. Örneğin, 1846'da Alman topraklarından çıkan kömür miktarı üç milyon ton civarındayken, 1871'de bu rakam yaklaşık on kat artmış ve otuz milyon tona yükselmişti. Çelik üretiminde ise Almanlar 19. yüzyıl sonunda Britanya'yı geçmişti⁶⁸

Zollverein'in kurulmasının pratik sonucu endüstriyel genişleme olsa da, gümrük birliğinin Almanlar üzerindeki uzun vadeli etkisi Alman devletinin kuruluşuna neden olmasıydı. Bismarck'ın "kan ve demir" sözleriyle ünlenen Alman

---

⁶⁶ Britanya sanayisinin her türlü korumacı önlemlere rağmen, sanayinin Almanya, Fransa ve Belçika üzerindeki yayılma serüveni için bkz: William Otto Henderson: **Britain and Industrial Europe: 1750-1870**, Londra, Leicester University Press, 1972.

⁶⁷ Pierenkemper, Tilly, **a.g.e.**, s. 32.

⁶⁸ J.H. Clapham, **The Economic Development of France and Germany: 1815-1914**, New York, Cambridge University Press, 1921, s. 281, 285.

dış politikası, askeri ve siyasi başarılar ile Alman devletinin kurulduğunu düşünmemize neden olabilir. Nitekim Alman devletinin kuruluşuna dair, tarihçilerin Bismarck'ın siyasi dehasına verdiği önem bilinmektedir. Ancak, iktisadi verileri inceleyerek yorum yaptığımız takdirde, John Maynard Keynes'in Alman devletinin kuruluşu hususunda yaptığı analizin daha somut temellere dayandığını söylemek mümkün olmaktadır. Keynes, Alman devletinin “kan ve demir” ile değil, aksine demir çelik ve kömür ile kurulduğunu ifade etmektedir.⁶⁹

Sonuç olarak Alman coğrafyasında Napoléon ordularının işgalinden itibaren yaşanan süreç, toplumsal yapının hızla değişime uğradığı döneme tekabül etmektedir. Ekonomik hayatta başlayan değişim, doğal olarak hızla sosyal hayata intisap etmiş ve Alman iktisat düşüncesinin ve Alman sosyoloji geleneğinin tarihsel arka planını oluşturmuştur. Alman düşüncesinin 19. yüzyıldan itibaren temel sorununu, hızlı modernleşme ve kurulacak devletin Britanya'ya karşı kıtada varlığını sürdürebilmesi olacaktır.

---

⁶⁹ John Maynard Keynes, **The Economic Consequence of Peace**, y.y., Create Independent Publishing Platform, 2012, s. 75.

II- 19. YÜZYILA KADAR İKTİSADİ DÜŞÜNCENİN GELİŞİMİ

2.1 Merkantilizm

Merkantilizm, Avrupa'nın feodalizm sonrası dönemde coğrafi keşifler sonucunda kıtaya değerli maden akması sonrasında, devletlerin altın gümüş gibi değerli madenleri elde tutmak için uyguladığı ve uygulandığı dönem itibarıyla sadece Avrupa'ya özgü olan iktisat doktrini'dir. Merkantilizmi, 16. yüzyılda hükümdarın mutlak otoritesinin söz konusu olduğu bir dönemden bireysel hakların önem kazandığı 18. yüzyıla kadar uygulandığını göz önünde buldurursak, merkantilizmin Avrupa'da modern devletlerin oluşmaya başladığı dönemde, mutlakiyet rejiminin iktisadi doktrini olarak yorumlamak mümkün olmaktadır.⁷⁰

Merkantilist doktrinin Avrupa'da her ülkede aynı tarihlerde uygulandığını söylemek yanlış olacaktır. Avrupa devletlerinin sömürgecilik faaliyetleri yanında deniz aşırı ticaret politikaları ile paralellik gösteren merkantilist uygulamalar, Fransa'da Colbert⁷¹ döneminde, Alman coğrafyasında Bechers⁷² öncülüğünde ve İngiltere'de Pitt⁷³ döneminde ulusal ekonomi politikası olarak 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar geçen sürede uygulanmıştır. Avrupa devletleri arasında farklı dönemlerde uygulanmış olsa da merkantilist iktisat politikalarının hedefi her ülkede aynıdır. Devletin ekonomide aktif şekilde rol alarak tüccarı koruması, ticaret için gerekli olan alt yapı yatırımlarının devlet tarafından yapılması, üretim gücünde rekabet kazanabilmek için tek alıcı – tek satıcı olarak tekel şirketler kurulması, merkantilist politikalardan bazılarıdır.

Avrupa devletlerinde yaşanan siyasi, iktisadi ve toplumsal değişimler, merkantilist doktrinin hâkim olduğu dönemde yaşanmaya başlamıştır. Merkantilizmin modern Avrupa'yı oluşturan gelişmelerin yaşanmasına neden olması, sahip olduğu iktisat anlayışından kaynaklanmaktadır. Her şeyden evvel bahsetmemiz

---

⁷⁰ Bu konuda benzer yorumlar için bkz: Helga Peukert, "Mercantilism", **Hand Book Of The History Of Economic Thought: Insights On The Founders Of Modern Economics**, Editör: Jürgen Georg Backhaus, Springer, Erfurt Thuringen, 2012, s. 93.

⁷¹ Jean Baptiste Colbert (1619-1683): Fransız politikacı, XIV. Louis'nin Maliye Bakanı olarak Fransız ekonomisi güçlendirmek için gerekli olan alt yapı yatırımlarını ve korumacı politikaları uyguladı.

⁷² Johann Joachim Bescher (1635-1682): Avusturya Kameralist düşüncesinin etkili isimleri arasında yer alır. **Politischen Discurs** adlı eseri kaleme almıştır. Bu eserinde dönemin merkantilist akımında tartışılan konular olan nüfus, değerli maden fazlası ve değer sorunları üzerine yazılar kaleme almıştır.

⁷³ William Pitt (1759-1806). Genç William Pitt (William Pitt the Younger) olarak da bilinir. İngiltere tarihinin en genç başbakanıdır. İngiliz merkantilizminin en sert uygulayıcılarından biridir.

gereken husus, merkantilist yazarların, zenginliğin kaynağını mübadele, alım-satım faaliyetleri olarak tanımlamalarıdır.⁷⁴ Ticaretin, zenginliğin temel kaynağı olması, pazar ilişkilerinin toplumlarda öncelik kazanmasına neden olmuş; bu durum da önce feodal ilişkilerin tasfiyesini sağlamış, sonrasında ise ev imalatı ve lonca örgütlenmesinin tasfiyesini hızlandırmıştır. Ticaretin canlanması, şehirlerin güçlenmesine, şehir hayatında tüccarların güç sahibi olmasına neden olmuş ve böylece yeni gelişen orta sınıf, aristokrasi ve din adamları karşısında güçlenmeye başlamıştır.

Merkantilist iktisat politikaları ile toplumsal ve ekonomik ilişkilerde çözümler yaşanması yanında, diğer bir önemli husus da ulus devletlerin temelinin atılmış olmasıdır. Sıfır toplamlı ilişkiler gereği olarak ticarete bir tarafın kazanıp, diğer tarafın kaybetmeye mahkûm olduğu ticari ilişkiler, doğal olarak her tüccarın ve her mutlak monarşinin milliyetçi tavır takınmasına neden olmuştur.⁷⁵ Tüccar ile hükümdar arasındaki çıkar birliği de yine “sıfır toplamlı oyun” etrafında belirmiştir. Tüccar için güçlü devlet, hem tüccarın uluslararası arenada korunması hem de devletin ekonomik istikrarı sağlaması, tüketimi kontrol etmesi, yani ekonominin güçlenmesi anlamına gelirken, bu çıkar birliği Avrupa’da modern devletlerin doğuşunda etkili olmuştur.⁷⁶

Merkantilist Avrupa’da yaşanan bu dönüşüm Alman iktisatçıların analizlerinde de yer almaktadır. Adam Smith⁷⁷, kitabının bir bölümünü ayırdığı merkantilizmi korumacılık, ticaret dengesi, tarifeler olarak ele alırken⁷⁸, Alman

---

⁷⁴ E. K. Hunt, **İktisadi Düşüncenin Tarihi**, çev: Müfit Günay, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005, s. 50.

⁷⁵ Helga Peukert, “Mercantilism”, **Hand Book Of The History Of Economic Thought: Insights On The Founders Of Modern Economics**, Editör: Jürgen Georg Backhaus, Springer, Erfurt Thringen, 2012, s. 97.

⁷⁶ Imanuel Wallerstein, **Modern Dünya Sistemi**, Cilt I, Çev: Latif Boyacı, İstanbul, Yarı Yayınları 2010, s. 353.

⁷⁷ Adam Smith (1723-1790). Ulusların Zenginliği (The Wealth of Nations)’nin yazarı olan Smith, modern iktisadın kurucu babaları arasında yer almaktadır.

⁷⁸ Adam Smith’in merkantilizm hakkındaki düşünceleri için bkz: **Milletlerin Zenginliği**, Çev: Haldun Derin, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 767-917. Smith, bu bölümde hükümdarın geliri ve toplumda oluşan refah ile merkantilist politikalar arasındaki ilişkiyi el almakta ve merkantilizme yönelik eleştirilerde bulunmaktadır.

iktisatçılar Gustav von Schmoller⁷⁹, Max Weber⁸⁰, Werner Sombart⁸¹ ve Friedrich List merkantilizmin toplumsal yapı ve devlet üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir.

Friedrich List için merkantilizm iktisat politikaları dizileri değil, endüstrileşme sürecinin temel dinamiklerinden biridir.⁸² Gustav von Schmoller'in analizlerinde ise, merkantilizmi 16. yüzyılda Avrupa'da yaşanan toplumsal dönüşümle analiz etmek gerekmektedir. Nitekim Schmoller, *The Mercantile System and Its Historical Significance* adlı kitabında, merkantilizmin sadece gümrük tarifeleri, taşımacılık tekelleri ya da korumacı enstrümanlar kullanılması olarak ele alınması yanlış olacağını; buna ek olarak merkantilizmi Avrupa'da yaşanan toplumsal, siyasi ve iktisadi kurumlardaki dönüşümler ile birlikte ele almak gerektiğini vurgulamıştır.⁸³ Schmoller'in bu düşüncelerine ek olarak, Max Weber analizlerinde merkantilizme modern devletin kuruluş aşamasında rol vermektedir. Weber, *General Economic History*'de merkantilizmi *Rational State* başlığı altında inceleyip, bu dönemdeki kurumsal ve zihinsel gelişmelere işaret etmiştir.⁸⁴ Werner Sombart ise kapitalizmin gelişimindeki önemli aşamalardan birinin merkantilizm Avrupa'sında yaşandığını yazmaktadır. Sombart'a göre, kapitalizmin gelişiminde dönüm noktası olan çok ortaklı anonim şirketler, finans piyasası gibi kurumsal yenilikler merkantilist Avrupa'daki önemli kurumsal değişikliklerdir.⁸⁵

Merkantilizme nasıl yaklaşırsa yaklaşılsın, Avrupa'da 18. yüzyıla kadar hâkim iktisadi doktrin olduğu gerçektir. Dönemin düşünce iklimi, yukarıda ifade edilenlere paralel şekilde seyretmiş olup, hükümdarın ve tüccar sınıfın çıkarlarına paralellik göstermiştir. Klasik iktisadın temel argümanlarından olan “*birey*”in

⁷⁹ Gustav von Schmoller (1838-1917). Alman iktisatçı. Alman Tarihçi Okul (*German Historical School*) üyelerindedir. Almanca özgün adı ile *Staatswissenschaften* olarak bilinen ve hukuk, ekonomi, tarih ve istatistik bilimlerinin bir tür kombinasyonu olan bir alanda çalışmalar kaleme almıştır.

⁸⁰ Max Weber (1874-1920). Alman sosyolog, iktisatçı ve tarihçi.

⁸¹ Werner Sombart (1863-1941). Alman iktisatçı ve sosyolog. Gustav von Schmoller'in doktora öğrencisi olan Sombart, **Burjuva: Modern Ekonomi Dönemine Ait İnsanın Ahlâki ve Entelektüel Tarihine Katkı**, adlı eserinde modern iktisadi ilişkilerinin gelişimini bireyin zihniyet ve değerler dünyasındaki değişimle açıklamaktadır.

⁸² Friedrich List, **a.g.e.**, s.411-417

⁸³ Gustav Von Schmoller, **The Mercantile System and Its Historical Significance**, Londra, McMillan and Co., 1896, s. 51

⁸⁴ Max Weber, **General Economic History**, Almanca aslından çev: Frank H. Knight, New York, Dover Publication, 2003, s. 347- 351.

⁸⁵ Werner Sombart, **Kapitalizm ve Yahudiler**, Çev: Sabri Gürses, İstanbul, İleri Yayınları, 2005, s. 82.

yerinde, hükümdar ve onun zenginliği yer almaktadır. Din ve devlet ilişkileri arasına sınır konulması da yine bu dönemde yaşanmıştır. Nicollo Machiavelli⁸⁶ politikayı ve iktisadı, dinin çevrelediği sınırlardan almak gayretindeyken, 16. yüzyılın bir diğer düşünürü Jean Bodin⁸⁷ ise devlet iktidarının sınırsızlığını tartışmıştır. Kilisenin egemenliğinin tartışıldığı bu yüzyılın sonunda, tüccar kapitalistlerin gelişmesiyle bireysel özgürlükler de gündeme gelmeye başlamış, ticaretin karşısında toprak önemini kaybetmişti.⁸⁸

2.2. İktisadın Evrensellik İddiası: Fizyokrasi ve Klasik İktisat

İktisadın evrensel geçerlilik iddiası fizyokratların teorileri ile başlayıp, Adam Smith öncülüğünde klasik iktisadın ve ardıllarının iddiaları ile devam etmiştir. List, evrensel iktisat anlayışı olarak kitabında fizyokratlar ve Fransız iktisatçılar ile Adam Smith'i eleştirmekte ve politik iktisadı ulusal bir dille okumaya çalışmaktadır. List'in analizinde fizyokrasinin beslendiği doğal hukuk ile onun etkisinde kalan klasik iktisat bireysel haklar, devletin ödevi ve insanın doğasına dair incelemeler ile karışımına çıkmaktadır.

Fizyokasi 18. yüzyılda Fransa'da ortaya çıkmış olup zenginliğin kaynağını ticari genişleme ve ekonomik alana devlet müdahalesine bağlayan merkantilist doktrin ile bireyi ve girişimciliğin önemini vurgulayan klasik iktisadın arasında bir geçiş dönemini temsil etmektedir. Fizyokrasinin iktisadi düşünce geleneği içindeki önemi iktisat biliminin ilk sistemli düşünce okulu olması ve evrensel bir iktisat anlayışı iddiasında olmasından kaynaklanmaktadır. En önemli temsilcileri arasında Quesnay⁸⁹ ve Turgot⁹⁰ gibi Fransız ansiklopedistleri barındıran Fizyokrasi,

---

⁸⁶ Nicollo Machiavelli (1469-1527). Rönesans'ın en etkili fikir adamlarından biridir. Ekseriyetle tarih ve politika alanında verdiği eserleri ile tanınır. Siyaset kurumunun dini makamlardan bağımsız hareket etmesi gerektiğini savunan Machiavelli'n siyasi pragmatizm düşüncesi, Bismarck Real Politik'i yayınlayana kadar Avrupa'da hükümdarların siyasi rehberi konumundaydı.

⁸⁷ Jean Bodin (1530-1596). Fransız hukukçu ve siyasetçi.

⁸⁸ Merkantilist Avrupa'da İngiltere'nin 17. yüzyılda geçirdiği dönüşümü incelemek için bkz: Peter Mathias, **The First Industrial Nation: The Economic History of Britain 1700-1914**, Büyük Britanya, Routledge, Third Edition, 2001.

⁸⁹ François Quesnay (1694–1774). Fransız iktisatçı. Asıl mesleği Kraliyet doktorluğu olan Quesnay, kraliyet sarayındaki etkisi ile fizyokrasi okulununun düşünürlerini kraliyet çevresinde toplayabildi.

Britanya'ya kıyasla kırsal özelliklerin daha ağır bastığı Fransa topraklarında ortaya çıkmış ve iktisadi zenginliğin kaynağını toprakta aramıştır.

Fizyokrasinin Fransa'da ortaya çıkmasını, Fransa'nın Britanya ve Amerika'ya göre kırsal yapının ağır bastığı toplumsal ilişkilere sahip olması ve toprağın Fransızların zihnindeki anlamıyla açıklamak mümkündür. Merkantilist Avrupa'da ticaretin temel zenginlik kaynağı olarak görüldüğü bir dönemde Fransa'da tarım ikinci plana itilmiş, tarımsal üretim azalmış ve bu durumun doğal sonucu olarak da şehirlerin beslenmesi sorunu ortaya çıkmıştır. Böyle bir ortamda, tarımın tekrar refah kaynağı olarak tartışmaya açılması olağan görünmektedir. Fransa'da tarımın ikincil durumunun yanında, İngiliz ya da Amerikan tarımından oldukça farklı ilişkilere sahip olması da fizyokrasinin Fransa'da doğuşuna neden olan etkenler arasında gösterilmelidir. Bilindiği üzere, Amerika ve Britanya'da yapılan pamuk tarımı ticari kapitalizm içinde bir gelişme seyri göstermiş ve 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde endüstriyel kapitalizme geçişte bu ülkeler için hem hammadde hem de sermaye kaynağı olmuştur.

Fransa'da ise tarımın izlediği seyir Britanya ve Amerika'dan çok farklı şekilde olmuş, tarım genel olarak şarap üretimi için gerekli olan maddelerin temini olarak yapılmış ve daha önemlisi Fransızlar arasında toprak bir üretim faktörü olarak görülmekten ziyade, statü aracı olarak görülmüştür.⁹¹ Toprağın bu anlamı, tarım üretimini arttırıp, şehir yaşamının ucuzlatılması yönünde büyük bir engel oluşturduğundan fizyokratların temel savları arasına özel mülkiyet hakkı da girmiştir.

Tableau de économique isimli çalışmada ekonomiyi bütünsel olarak ele almaya çalışmış olan Quesnay, bu çalışmasında iktisadın bir bilim olarak ele yer edinmesinde pay sahibi olmuştur.

⁹⁰ Anne Robert Jacques Turgot (1727–1781). Din bilimleri eğitimi aldı. Dönemin fikir akımlarından etkilenerek kraliyet çevresinde şekillenen fizyokrasi akımına ilgi duydu. Bir dönem Fransız maliyesinde fizyokrat akımın gereklerine uygun programlar hazırladı, ancak hazırladığı reformları uygulayamadı.

⁹¹Toprağın Fransa'da sahip olduğu anlam, Fransız ve İngiliz sömürgecilik deneyiminin farklı şekilde seyretmesinde de belirleyici olmuştur. Britanya, sömürgeleştirme politikaları izlediği her yerde tarım çıktısını maksimize edecek projelere ağırlık verip, tarımı ticari ilişkilerin içine sokmaya çalışırken, Fransızlar bir soyluluk göstergesi olarak gittikleri yerlerden toprak almayı yeterli görmüşlerdir. Bu konuda bir karşılaştırma için bkz: Nial Ferguson, **İmpartorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı**, Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009. Yine Fransa'da tarımın ağırlıklı olarak üretimine yöneldiği ürünler ile Britanya ve Amerika'da üretilen pamuk ve şekerin tarım sektörünü dönüştürmesi konusunda yorum için Bkz.: Barrington Moore, **Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri**, çev: Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, Anlara, V Yayınları, 1989.

Fizyokrasinin iki önemli temsilcisinden biri olan Quesnay 1758'de kaleme aldığı *Tableau Économique* adlı eserinde iktisadi ilişkileri makro anlamda ele alıp, tarımın en önemli zenginlik kaynağı olduğunu vurgulamıştır. Doktrinin bir diğer önemli ismi Turgot ise fizyokrasie felsefi temeller kazandırarak iktisadın evrensellik iddiasına kapı aralamıştır. Turgot, yaşadığı dönemin ruhuna uygun şekilde *doğal hukuk* merkezli yaklaşım göstermiş ve özel mülkiyet başta olmak üzere bireysel hakların genişletilmesi, ticaretin liberalleşmesi üzerine çalışmalar yapmıştır. Bu yönüyle Turgot ve fizyokrasie, klasik iktisada kapı aralamış ve kendisinden sonra gelen iktisatçılar üzerinde büyük etkiler bırakmıştır.⁹²

List *National System*'de fizyokrasieyi Fransa'da ortaya çıkış şartları ve evrensellik iddiasını merkeze alarak analiz etmektedir. Kitabında mütevazı bir yer ayırdığı fizyokratlar (*The School of the Physiocrats, or the Agricultural System*) için List, Fransa'nın sahip olduğu tarımsal yapının hantallığından ve bu sebeple fizyokrasie akımının Fransa'da ortaya çıktığından bahseder. Yine aynı bölümde, Colbert döneminde başlayan sanayileşmenin, özellikle din adamları ve soyluların toprak üzerindeki hâkimiyeti nedeniyle tamamlanamadığından bahseden List, fizyokratları Fransa'nın kurtuluşunu körü körüne küresel serbest ticarete (*Cosmopolitan Free Trade*) aramakla eleştirmektedir.⁹³

Klasik iktisadın evrensellik iddiasının temelini oluşturan ve Alman iktisatçıların klasik iktisada yönelttiği eleştirilerin merkezi olan iktisadın evrensellik ilkesi, küresel ticaret savıyla fizyokraside kendine yer bulmuştur. Fizyokrasinin küresel ticaretten her ulusun, tüm insanlığın yarar göreceği savı ise dönemin hâkim düşünce akımı olan doğal hukuk felsefesinin bir sonucudur. İnsanın doğuştan bazı doğal hakları olduğunu ve bu hakları tanrının insanın doğasına has olarak bahşettiği kurallar olarak tanımlayan 18. yüzyıl filozofları, tümdengelim yoluyla tüm insanlığın doğasını, yasalarını çıkarma iddiasında bulunmuşlardır. Tanrısal esin, ahlak ve insan

⁹² Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul, 2000, s. 64-67.

⁹³ List, **a.g.e.**,s. 417-420

aklı olarak üç temel unsuru muhtevasında barındıran doğal hukuk felsefesi ile insan doğuştan bazı haklara sahip bulunmaktadır.⁹⁴

İnsanın en temel üç hak olarak yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarına sahip olduğunu kabul eden doğal hukuk, bu yönüyle 18. yüzyıldaki devrimlerde birey ve devlet arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinde de önemli bir paya sahip olmaktadır. Fransız İhtilalinin önemli figürleri arasında yer alan Rousseau, insan sahip olduğu sivil hakların temelinde mülkiyet hakkının olduğunu savunmuştur.⁹⁵ Aynı şekilde Rousseau ve Fransız İhtilali ile aynı dönemde gelişen Amerikan devrimi de, mülkiyetin, yaşama hakkının kutsallığını ve özgürlüğün bireyin doğal hakları olarak kabul edilmesi gerektiğini yasalar ile temin etmişti.⁹⁶

Sonuç olarak fizyokratlar, haklar yüzyılı olarak nitelenebilecek ve bireysel hakların hiç olmadığı kadar önemli olduğu bir dönemin düşünürleridir. Doğal hukuk felsefesinin hâkim olduğu bir dönemde Fransa'nın refaha kavuşması için önerilen fikirler, Turgot gibi Fransız ansiklopedistlerinin yaklaşımı ve kullandıkları metot ile evrensel geçerliliği olan kurallar olarak kabul edilmiştir. Smith ve ardılları üzerinde derin etki bırakan fizyokrazi, müdahaleci ekonomiden liberal ekonomiye, merkantilist Avrupa'nın ulusal ekonomisinden 18. yüzyılın evrensel ekonomisine bir geçiş dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğal hukuk felsefesinin hâkim olduğu fizyokratlardan etkilenen, modern iktisat biliminin kurucusu olan Adam Smith⁹⁷, genel geçer kurallar iddiasında olan iktisat kitabını 1776 yılında *Milletlerin Zenginliği (Nations of Wealth)* adlı eserini kaleme almıştır. List ve sonrasındaki Alman iktisatçılarının ulus kavramını yok saydığı gerekçesiyle sert eleştiriler yönelttiği Smith, endüstri devrimi arefesindeki Britanya'nın iktisat politikasını yazması yönüyle önem arz etmektedir.

---

⁹⁴ Francisco Vergara, **a.g.e.**, s. 125.

⁹⁵ Jean-Jacques Rousseau, **Siyasal Fragmanlar Ekonomi Politik Üzerine Söylev**, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul, Say Yayınları, 2008, s. 42.

⁹⁶ Bu konuda Amerika Birleşik Devletleri'nin ilk başkanları arasında yer alan Thomas Jefferson'un mülkiyet ve özgürlük üzerine yazdığı metinlere bakılabilir. Jefferson'un düşünceleri Fransız Turgot'un düşünceleri ile paralellik göstermektedir.

⁹⁷ Adam Smith (1723-1790). Ahlak felsefesi eğitimi alan Smith, din bilimleri, hukuk ve ekonomi alanlarında Glasgow ve Oxford üniversitelerinde dersler verdi. Yaşadığı dönemin saygın düşünürlerinden kabul edilen Smith, Fizyokratlar ve David Hume ile yakın ilişkiler içerisindeydi.

Smith'in çağı da tıpkı fizyokratlarda olduğu gibi iyimserliğin hâkim olduğu, ilerlemenin tüm alanlara sirayet ettiği bir dönemdi. Aydınlanma ve doğal hukuk felsefesi ile insan aklına verilen önem 18. yüzyıl ortasında had safhaya ulaşmış ve birey devlet ile sözleşme yapabilen bir konuma gelmişti. İngiltere'nin kıta içindeki özel durumu ise iktisat biliminin bu coğrafyada gelişmesi için yeterliydi. 17. yüzyıl sonundan itibaren iktisadi olarak sürekli gelişen Britanya'da, değerler çıkarlar ile eş anlamlı hale gelmişti. Nitekim, Smith'in çağdaşı olan Helvetius⁹⁸, fiziksel dünyanın hareket yasaları doğrultusunda işlediği gibi değerler dünyasının da çıkarlar yarasınca yönetildiğini savunmaktaydı.⁹⁹

Smith'in teorisi esas olarak devletin ekonomide alacağı rol konusunda fizyokratların devamı niteliğindedir, zenginliğin kaynağının tanımlanması hususunda ise onlardan farklı bir yol izlemektedir. Smith de fizyokratlar gibi devletin ekonomide çok sınırlı rol alması gerektiğini savunmaktadır. Ona göre devlet toplumsal istikrarı sağlayıcı önlemler alıp alt yapı yatırımlarını yapmakla görevli olmalıdır. Ancak, Smith zenginliğin kaynağı konusunda fizyokratlar ve merkantilistlerden oldukça farklı düşünmektedir. İngiltere'nin dünya üretiminin merkezi olduğu bir dönemde, Smith haklı olarak üretimin kaynağı olarak üretim güçlerini, ülkenin zenginliğini emek ve toplam üretime bağlamıştı.¹⁰⁰

List, Smith ve sistemini fizyokrasinin devamında *The School of Industrial System* başlığı altında incelemiştir. List'e göre Smith ulusal olanı yok sayan ve fizyokrasinin devamı olan, iktisadın evrensel niteliğini vurgulayan bir çalışma ortaya koymuştur.¹⁰¹ İncelemesini ağırlıklı olarak Smith'in biyografik metinleri üzerinden yürüten List'in her zaman olduğu gibi burada da eleştiri merkezi, serbest küresel ticaretin tüm ulusların yararına olduğu savıdır.

Adam Smith, Britanya'nın ve Avrupa'nın maddi imkanlarının arttığı, ayrıca bu imkanlar ile Avrupa dışına nüfuz edebildiği bir dönemde yaşamıştır. Liberal iktisat

---

⁹⁸ Cladue Adrien Helvetius (1715-1771). Fransız ansiklopedistleri ve aydınlanma düşünürleri arasında yer alır.

⁹⁹ Albert O. Hisrichman, **Tutkular ve Çıkarlar**, çev: Barış Cezar, İstanbul, Metis Yayınları, 2008, s. 58.

¹⁰⁰ Galbraith, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁰¹ List, **a.g.e.**, s. 420-425.

anlayışı ise, özellikle Britanya'nın dünyaya ekonomik ilişkiler üzerinden hükmetmesinin önünü açmıştır. Merkantilizmin sınırlı pazar anlayışı yerine, bireyi, çıkarı ve girişimi koyarak kârın sürekli artabileceğini düşünen Smith, çizdiği bu çerçeve ile Britanya'nın dünya hakimiyetine öneriler sunmuş olmaktadır. Doğal hukuk felsefesi ile beraber, dünya üzerinde çıkarları peşinde koşan birey anlayışının geçerliliği kabul eden Smith, bu yorumuyla iktisadî insani ilişkilerden ve değerlerden sıyrıp almıştır. Bu yönüyle Smith, iktisadî kişisel dışı hâline getirmiş ve liberal iktisat öğretileri de bu şekilde insan üstü olmuştur.¹⁰²

---

¹⁰² Edward Hallet Carr, **Milliyetçilik ve Sonrası**, Çev. Osman Akın, İstanbul İletişim Yayınları, 1990, s. 18.

III- GEORG FRIEDRICH LIST'İN HAYATI VE ESERLERİ

3.1. FRIEDERICH LIST'İN HAYATI

Friedrich List'in hayatını ve eserlerini inceleyeceğimiz bu bölümde, List'in dünyaya geldiği çevreyi, toplumla kurduğu bağı ve entelektüel yolculuğunu çeşitli biyografik incelemeleri karşılaştırarak anlatmaya çalışacağız.¹⁰³

List'in hayatını, entelektüel gelişimi ve iktisat ile kurduğu ilişkide belirleyici öneme sahip olduğunu düşündüğümüz üç dönem halinde inceleyeceğiz. Bu bölümlerin ilki doğumundan Amerika'ya gittiği 1825'e kadarki dönemi, Amerika deneyimini anlattığımız 1825-1830 dönemi ve Amerika tecrübelerini Almanya'da tatbik ettiği 1831-1846 yıllarını kapsamaktadır.

3.1.1. 1789-1825

Friedrich List 6 Ağustos 1789¹⁰⁴ tarihinde Reutlingen'de doğdu. List'in ilk yılları hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Ancak ailesi hakkında sahip olduğumuz bilgilerden hareketle yerel yönetimde aktif şekilde rol alan siyasetçi ve tüccar bir babanın oğlu olarak dünyaya geldiğini söyleyebiliriz. Baba ve anne List'in vefatından sonra Friedrich List ve kardeşlerine bir miktar toprak, bazı mülkler ve 25.000 filorin tutarında miras kaldığını göz önünde bulundurursak, Friedrich List'in en azından maddi sıkıntılar çekmeyen bir ailenin ferdi olduğunu söyleyebiliriz.

List'in doğduğu yer olan Reutlingen, Württemberg sınırları içinde bulunan ve List doğduğunda yaklaşık 8.300 nüfusa sahip olan Free Imperial City / İmparatorluk Serbest Şehri statüsüne sahip iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise doğrudan elektörün kararlarına bağlı olan bir şehirdi.¹⁰⁵

List'in çocukluğunun ilk yılları Reutlingen ve Württemberg'in sahip olduğu siyasi iklim nedeniyle, diğer Alman şehir devletlerine göre daha demokratik ve daha

---

¹⁰³ Friedrich List'in hayatını incelemek için yararlandığımız yayınlar; Margaret E. Hirst, **Life of Friedirch List and Selection of His Writings**, New York, Reprints of Economic Classics, 1965 ve William Otto Henderson, **Friedrich List: Economist and Visionary 1789-1846**, İngiltere, Frank Cass Company, 1983.

¹⁰⁴ Friedrich List'in doğum tarihi hakkında kesin olan tek nokta, 1789 yılında doğmuş olduğudur. List'in 6 Ağustos 1789 olarak bilinen doğum tarihi vaftiz tarihidir. Württemberg'deki arşiv belgelerinden (*Standerversammlung*) List'in 6 Ağustos'tan önce doğduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁵ List'in çocukluk yıllarında Reutlingen şehrinin siyasi ve demografik yapısı hakkında yorum için Bkz: Henderson, **Economist and Visionary**, s. 1-3.

ılımlı bir havada geçti. Alman şehir devletleri arasında sahip olduğu siyasi atmosfer nedeniyle farklı bir yere sahip olan Württemberg, modern Almanya kurulana kadar meclis geleneğine sahip olan bir şehir devletiydi. Württemberg’de kralın soyluların desteğini alamayıp mutlakıyetçi yönetim kuramamasının yanında, bu devletin yönetiminde kilise, taşra ve kentlilerin fikirlerini ifade edebildiği bir meclisin var olması şehrin demokratik iklime sahip olmasının temel nedeniydi.¹⁰⁶ List 14 yaşına kadar bu iklimde yaşamıştı. Ancak Fransız İhtilali sonrasında, Fransız ordularının yayılmacı siyaseti Württemberg ve Reutlingen’e demokratik iklimini kaybettirmiş ve List’in erken yaşta baskıcı bir rejim ile tanışmasına neden olmuştur. Baskıcı rejim ile çocukluk yıllarında tanışan List, Fransız İhtilali’nin bir cumhuriyetçi doğurduğunu söyleyerek, ihtilalin kendisi üzerindeki etkisini ifade etmiş ve hayatı boyunca baskıcı rejimlere karşı savaşacağına sinyallerini vermişti.¹⁰⁷

List’in yaşam öyküsünde ilk çocukluk yıllarından 19. yüzyılın ilk yıllarına kadar geçen dönemde kopukluklar bulunmaktadır.¹⁰⁸ 1805 yılında, 16 yaşındayken, Württemberg’de bürokrasi kariyerine başlayana kadar geçen dönemde, List’in formel eğitiminin yanında, kendini yetiştirmiş biri olduğunu memuriyet hayatına donanımlı bir kişi olarak girmesinden anlayabiliyoruz. Bu iddiamızı destekleyecek kanıtlar ise, List’in kariyerine başladığı günden itibaren etkili bürokratlar ile çalışmasını ve yaptığı çalışmalar sonucunda Württemberg bürokrasisinde değişiklikler yapmasını gösterebiliriz.

İlk olarak 1805 yılı sonlarında Blauberen’de tecrübeli bürokratlar ile çalışmaya başlayan List, yerel yönetim reformu, vergilendirme, mali sorunlar üzerine düşünmeye o yıllarda başladı. 19. yüzyılın başında Württemberg yönetimi Napoléon Savaşları nedeniyle sorunlar yaşamaktaydı. Napoléon’un kurduğu yeni dengeler neticesinde Württemberg’in toprakları genişlemiş, nüfusu artmış ve bu gelişmelerin doğal sonucu ise yönetim ve mali alanlardaki sorunların artması olmuştu. Blauberen’deki çalışmalarının sonunda Tübingen ve Ulm gibi büyük Alman

---

¹⁰⁶ Mary Fulbrook, **a.g.e.**, s. 90.

¹⁰⁷ Henderson, **Economist and Visionary**, s. 2.

¹⁰⁸ Friedrich List’in ilk öğrenimini tamamlamaması ve çağdaşlarının List hakkında eser, belge gibi muhtelif kaynaklar bırakmaması gibi nedenlerden dolayı List’in ilk yılları hakkındaki bilgiler sınırlıdır.

şehirlerinde çalışan List, gittiği her yerde anayasal monarşi ve mali sorunlar üzerine raporlar kaleme aldı.¹⁰⁹

List Amerika'ya gidene kadar, ihtilal sonrasında Metternich dönemi Avrupa'sında yaşadı. Fransız İhtilali'nin Alman coğrafyasındaki etkisi sadece fikri hareketler ile sınırlı değildi. Fransız işgali sonrasında Alman topraklarında, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, siyasi ve iktisadi alanlarda bazı reformlar yapılmıştı. İhtilal sonrası dönemde, Alman şehirlerinin sorunları ve Alman birliğinin kurulmasının ne kadar mümkün olduğu kamuoyunda tartışılmaktaydı. Daha sonraları List'in Amerika'ya sürgün edilmesinin nedenini de teşkil edecek olan milliyetçi söylemler, Metternich'in Avrupa'sında izin verilmeyen siyasi mülahazalardı. Esas itibariyle, Fransız İhtilali sonrasında Avrupa'da güçler dengesinin kurulmasını amaçlayan Metternich, Avusturya İmparatorluğu'nun çıkarları çerçevesinde hareket etmekteydi. List gibi, Almanların birleşmesini, baskıcı yönetimlerin son bulmasını isteyen entelektüeller ve devlet adamları, bu atmosfer altında fikirlerini ifade etmeleri nedeniyle sürgün, hapis cezaları gibi muhtelif yaptırımlarla karşılaşmışlardı.

List'in hayatındaki önemli bir nokta Alman akademisi arasında özel bir yeri olan Tübingen Üniversitesi¹¹⁰,nde öğrenim gördüğü dönemdir. Daha sonraki yıllarda öğretim görevlisi olarak tekrar geleceği Tübingen'de bir süre hukuk eğitimi alan List, 1815'in ilk aylarında bürokrasideki kariyerine geri döndü. 1815'ten itibaren List'in hayatı, eski sadeliğinden uzaklaşmış ve Almanya'daki siyasi gelişmelere paralel şekilde hareketlenmişti. 1815 yılında William Charles Frederick¹¹¹ Württemberg Elektörü olarak atandıktan sonra, Württemberg'deki siyasi hava değişmiş ve baskıcı bir rejim ortaya çıkmıştı. Yönetimin bu tavrına karşılık List ve arkadaşları bildirimler hazırlayıp imzaya açmış ve kamuoyu desteğini kanalize etmeyi amaçlamışlardı.

List'in bürokrasi kariyerindeki en büyük destekçilerinden biri Württemberg'in etkili siyasilerinden biri olan Johannes Schlayer'di. İç işleri, milli eğitim ve

---

¹⁰⁹ Henderson, **Economist and Visionary**, s. 3, 17, 18.

¹¹⁰ Tübingen Üniversitesi (*Eberhard Karls – Universität Tübingen*), 1477 yılından kurulan Tübingen Üniversitesi Avrupa'nın en eski üniversitelerinden biridir. Kepler, Hegel gibi isimler burada eğitim görmüştür.

¹¹¹ I. Frederick (6 Kasım 1754-30 Kasım 1816) Württemberg Elektörü.

başbakanlık görevlerinde bulunan Schlayer'in List'e verdiği destek, List'in reformist entelektüel ve siyasiler arasındaki itibarını arttırmıştı. Württemberg'deki anayasal reform tartışmaları devam ederken, List 1816 yılına kadar savaş ve içişleri bakanlıklarında çeşitli mevkilerde farklı pozisyonlarda çalıştı. Bu dönemde siyaset ve akademi çevreleri ile kurduğu ilişki List'in *Württembergisches Archiv* dergisinde yazmasını sağlamıştı. Bu dergideki yazılarında List, baskıcı yönetimleri eleştirmesinin yanında, Almanların prenslikler arasında serbestçe seyahat edebilmesini, Alman Gümrük Birliği'nin kurulmasını savundu. *Württembergisches Archiv*'de bir süre gazetecilik kariyerine devam eden List, daha sonra *Der Volksfreund aus Schwaben*'de yazılar yazmaya başladı. *Württembergisches Archiv* ve *Der Volksfreund aus Schwaben*'in yerel yayın organları olması List'in ulusal yayın organlarında yazma planlarını engelliyordu. Fikirlerini daha etkin bir yayın organında kaleme almak isteyen List, 1819'da ticaret odasının desteğiyle çıkan, ulusal çapta yayın yapan *Organ für den Deutschen Handels und Fabrikanten*'de yazmaya başladı.

List'in yakın dostlarından Karl August von Wangenheim¹¹² Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı'na atandıktan sonra List'in üst görevlere gelmesi daha kolay olmuştu. Friedrich, bir süre bakanlıklarda çalıştıktan sonra kamu yönetimi reformunu hayata geçirmek için bir fırsat yakalamıştı. Wangenheim ve List, bürokraside görev alan herkesin ekonomi ve hukuk eğitimi almasını lüzumlu görüyordu. Wangenheim bu düşüncesini hayata geçirme fırsatını ele geçirincede, zaman kaybetmeden ve etkili bir muhalefete rağmen, Tübingen Üniversitesi'nde bazı düzenlemelere girişti. Üniversitede zirai eğitim vermesi için Ziraat Fakültesinin açılması, Württemberg bürokrasisinde görevli memurların eğitim alması için bir Yönetim Bilimi Bölümü açılması Wangenheim'in icraatları arasındaydı.

Tübingen, Alman üniversite sisteminde hatırı sayılır bir geçmişe sahip bir kurumdu. O günlerde, ekseriyeti Almanya'nın ileri gelen ailelerinin çocuklarının oluşturduğu bir öğrenci kitlesine sahipti. List'in Tübingen'e gelene kadarki hayatı

---

¹¹² **Karl August von Wangenheim** (14 Mart 1778-19 Temmuz 1850): Alman siyasetçi ve hukuk adamı. Ekonomi ve hukuk eğitimi almış, bir süre Almanya'nın önemli üniversitelerinden Tübingen'de hukuk ve iktisat dersleri vermiş ateşli bir reformisttir.

aşırı politize olduğundan bakanlık tarafından üniversiteye hoca olarak atanmasına, üniversite senatosunun büyük bir kısmı karşı çıkmıştı. Bu sebeple Tübingen'e öğretim görevlisi olarak atanması esnasında ciddi sıkıntılar yaşayan List, doğal olarak üniversitede rahat çalışma ortamı bulamamıştı. List'e göre Tübingen Üniversitesi hocaları değişime kapalı, amfilerden dünyayı okumaya çalışan kimselerdi.¹¹³

Aslında List, Tübingen'de çalışmayı Schlayer ve Wangenheim'in ısrarları üzerine kabul etmişti. Belki de kendisi aşırı politize olduğunun farkındaydı ve bu konunun üniversitede sorun çıkaracağını biliyordu. List Kamu Yönetimi Bilimi eğitiminde -o dönemde siyaset biliminden ziyade hukuk ve iktisat ağırlıklı eğitim veriliyordu- "Milli İktisat" perspektifinde dersler verilmediğinden, üniversitede öğretim görevlisi olmayı kabul etmişti.¹¹⁴

Tübingen Üniversitesi'ndeki görevine devam ederken Caroline Neidhart ile evlenen List, üniversitede Milli Ekonomi dersleri vermeye başladıktan sonra, akademi geleneğinden gelmediği için senato üyeleri ile arası açılmış ve Tübingen'de zor günler geçirmeye başlamıştı. Üniversite kariyerine Wangenheim'in reform paketi ile giren List, üniversitedeki akademisyenler tarafından protesto edilmişti. Bunun yanında fakültede verdiği derslere ilgi her geçen gün azalınca da 1818 yılının ortasında Tübingen Üniversitesi'ndeki görevinden ayrılmak zorunda kalmıştı.

List'in üniversite kariyeriyle ilgili birkaç not düşmek istersek, List'in üniversiteye bazı yeni dersler kazandırdığını ve Wangenheim üzerindeki etkisi nedeniyle üniversiteye çeşitli yardım ve yatırımların yapılmasını sağladığını söylemeliyiz. List'in Tübingen Üniversitesi'ndeki görevinin kısa sürmesinde, Alman akademi geleneğinde güçlü bir akımı temsil eden *Kameralist (Cameratism)* geleneğinin muhafazakâr tutumu etkili olmuştur. Zira List, bürokrasinin güçlü olmasından ziyade rasyonel olmasını isteyen ve yeni yaklaşımla *Science of State* olarak adlandırılan bir akımı savunurken, kameralist gelenekten gelenler ise merkezi

---

¹¹³Henderson, *Economist and Visionary*, s. 31.

¹¹⁴Hirst, *Life of Friedrich*, s. 7

bürokrasinin gücünün hafifletilmesine karşı çıkan, mutlakiyet otoritesinin devlet yönetiminde bu güce ihtiyacının azalmayacağını düşünen akademisyenlerdi. Bu düşünce farklılığı, List üniversiteye atanır atanmaz, bir gerilimin doğmasına neden olmuştu.¹¹⁵

List Tübingen'deki kısa akademik kariyerinden sonra, tekrar Almanya'nın heyecanlı siyaset ortamına dönmüştü. Almanlar 1815'ten itibaren Gümrük Birliği'ni yani *Zollverein*'i tartışıyordu. Viyana Kongresi sonrasında 19. yüzyılın ilk çeyreğinde bugünkü modern Almanya'yı oluşturacak otuz dokuz Alman Prensligi mevcuttu. En güçlüsü Prusya ve Avusturya Prenslikleri olan bu Alman Devletlerinin, siyaset gündeminin ana maddesi Napoléon Savaşları sonrasındaki dünyada var olmanın koşullarını tartışmaktı.

List'in açık şekilde gümrük birliğini gündeme aldığı 1819-1820 yılları, Württemberg'in Alman Gümrük Birliği tartışmalarının merkez üssü olduğu dönemdi. Eğer İngiliz rekabetine karşı koymak isteniyorsa, en güçlüsü Avusturya ve Prusya olan otuz dokuz bağımsız devleti içine alan bir sistem tasarlanmalıydı. 1818'de yetmiş endüstriyel üretici, Prusya kralına Alman federasyonlarındaki gümrükleri kaldırması ve yeni bir gümrük sistemi getirmesi yönünde baskıda bulundular.¹¹⁶ Prusyalı üreticilerin endüstrilerini korumak ve İngiltere ile rekabet etmek için gösterdikleri bu çabanın benzeri, diğer Alman federasyonlarında da o dönemde tartışılan konular arasındaydı.

19. yüzyılın ilk çeyreğinde Gümrük Birliği'ni kurmak için büyük çabalar sarf eden Almanlar, bir konfederasyondan diğerine geçerken iç gümrük vergisi ödemekteydi. List'in raporlarında örnek verdiği gibi eğer bir kişi Hamburg ve Avusturya arasında bir ticaret yapmak istiyorsa, on eyaleti geçmesi gerekiyordu. Geçtiği her kapıda vergi ödeyeceği için bu tacir, List'e göre talihsiz bir kişi olmanın

---

¹¹⁵ David F. Lindenfeld, **The Practical Imagination: The German Sciences of State in the Nineteenth Century**, Chicago ve Londra, The University of Chicago Press, 1997, s. 94-95.

¹¹⁶ Henderson, **Economist and Visionary**, s. 33.

ötesinde bir anlam taşımamaktaydı. List'e göre Gümrük Birliği kurulması halinde ulusal ticaret ve endüstri gelişebilir ve toplumsal sınıflar güçlenebilirdi.¹¹⁷

19. yüzyılda dünyada Britanya dışında kalan, sanayileşmiş ülkeleri en çok etkileyen olay, Britanya Meclisi'nin 1815 tarihli Tahıl Yasası'nın kabul etmesiydi. Dünyanın endüstriyel gücü olma yoluna hızla ilerleyen Britanya, kendi tahıl üreticilerini korumak maksadıyla bu yasayı çıkarıp, ithal tahıl ürünlerine ağır gümrük vergileri koyunca, Alman Prenslikleri, Rusya, Amerika gibi devletlerin tahıl ihracatında ciddi azalmalar yaşanmıştı. Britanya'nın tahıl ithalini azaltmasına karşın, pazarlarından endüstriyel ürünler bulunan diğer ülkelerin korumacı politikalar arayışı içinde olmaları doğaldı. Bu sebeple, 19. yüzyılın ilk yarısında Amerika ve Almanya'da korumacı politikalar izlenmesi hararetle tartışılıyordu.

Bu yıllarda Alman prenslikleri arasında ticaretin arttırılması, serbest dolaşım, prensliklerin birleşmesi gibi konular tartışılmaktaydı. Almanlar arasındaki tartışmalar List'in genel sekreterliğini üstlendiği Alman Ticaret Birliği çatısı altında yapılmaktaydı. Özellikle Leipzig ve Hannover gibi fuar şehirlerinden klasik iktisadın liberal politikalarını eleştirici söylevler dikkat çekiyordu. Korumacı tarifeler konusunda Almanlar arasında büyük oranda bir fikir birliği sağlanmıştı. Ancak asıl sorun, *Zollverein* / Gümrük Birliği'nin hangi devletin liderliğinde kurulacağıydı. Az evvel de zikrettiğimiz gibi Prusya en avantajlı ülke konumundaydı. Avusturya ise iç karışıklıklar ile uğraşmaktaydı. Prusya'nın kendi çıkarları doğrultusunda izlediği ticaret politikaları tepki çekince diğer prenslikler kendi aralarında Gümrük Antlaşmaları yapmaya başlamışlardı.

Alman Prenslikleri arasındaki tartışmalar devam ederken List, *Organ für Deutschen Handels und Gewerbestand* isimli Alman Endüstri ve Ticaret Dergisini çıkarmaya başladı. Bu dergideki yazılarında eski fikirlerine ek olarak Ulusal Patent Sistemi ve Ulusal Posta Sistemi'nin kurulmasını savunmaktaydı.¹¹⁸

List, 1819 Württemberg Senatörü olarak Württemberg Meclisine seçilse de 30 yaş sınırından ötürü mecliste senatör olarak bulunamadı. Bir sene sonra Prusya'nın

---

¹¹⁷ Henderson, *Economist and Visionary*, s. 35.

¹¹⁸ Hirst, *a.g.e.*, s. 18.

karşısında olan ve Almanların iki Gümrük Birliği çatısından biri olan *Handelsverein*'den istifa etti. Aynı yıl Reutlingen'den ikinci kez senatör seçilen List bu sefer mecliste temsilci oldu. List'in mecliste kazandığı haklar onun için çok da olumlu sonuçlar doğurmadı. Zira, seçimden bir süre sonra Württemberg Elektörü'ne yazdığı bir mektup nedeniyle halkı isyana teşvik etmek suçundan hakkında soruşturma başlatıldı.

List'in bundan sonraki yaşamını sürgün ve hapis hayatı olarak etkileyecek olan bu öneri mektubunda List, Gümrük Birliği'nden, demokratik yasalara ve endüstriyel kesimin çıkarlarına kadar Württemberg ve diğer Alman Prenslüklerinde var olan sorunların tamamını yazmıştı.¹¹⁹ Hakkında açılan soruşturma yerel mahkemede aleyhine sonuçlandıktan sonra temyize giden List, üst mahkemeden de umduğu cevabı alamayınca 6 Nisan 1822 tarihinde hüküm giydi.

Bu tarihten itibaren bir sürgün hayatı yaşayan List, önce Strasbourg'a hareket etti. Daha sonra 1823 yılında, hayatında önemli bir yeri olan Lafayette¹²⁰ ile tanıştığı Paris'e geçti. List'in Lafayette ile tanıştığı günlerde General Lafayette Birleşik Devletler seyahati için hazırlık yapmaktaydı. Yolculuğuna List'i davet etmiş olsa da, List bu daveti geri çevirdi ve Fransa'dan İngiltere'ye geçti. List'in İngiltere tecrübesi *National System of Political Economy*'nin hazırlanması için önemliydi. List İngiltere'de endüstriyi, gelişmiş ulaşım sistemini ve Almanların sahip olduğundan tamamen farklı toplumsal dinamikleri gözlemlene imkânı buldu.

İngiltere'den ayrılıp İsviçre'ye giden List, şehir yönetiminin kendisini istememesi üzerine Württemberg'e dönme kararı aldı. Mayıs 1824'te hakkındaki yakalama kararının uygulanması ile Asberg'de tutuklandı. Tutukluluk günlerini polis takibiyle geçirilen zamanlar izlemeye başlamıştı. Nihayet 1825 yılında List, Lafayette'in davetini kabul etti ve Amerika serüveni başlamış oldu

---

¹¹⁹ Hirst, a.g.e, s. 21.

¹²⁰ **Marquis de Lafayette (6 Eylül 1757-6 Eylül 1834)**. Fransız aristokrat ve devlet adamı. Fransız İhtilali'nin ilk zamanlarından itibaren devrimci burjuva sınıfı ile aynı fikirdeydi. İhtilalden sonra Fransız Devleti'nin üst bürokratik mevkilerine kadar çıktı. Fransa'nın bugünkü bayrağına renklerini teslim eden kişidir. Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda İngilizlere karşı savaşmış, Benjamin Franklin ve Georg Washington gibi isimler ile çalışmıştır. 19. yüzyılın başında Amerika'nın siyasi hayatının en önemli figürlerinden biridir.

3.1.2 1825 – 1830 Amerika Yılları

Friedrich List'in Amerika deneyimi, Amerikan iktisadi düşüncesinin Alman düşüncesine etkisini anlamak açısından önem taşımaktadır. List'in Amerika yılları, Amerika'nın kurumsal düzenlemeler etrafında bir ulusal ekonomi inşa ettiği döneme denk gelmektedir. Amerika'ya gittiğinde kendini “*Amerikan Sistem*” tartışmaları içinde bulan List, Amerika'da kazandığı tecrübe ile Alman devletinin ulusal ekonomisinin ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Lafayette'in davetiyle Amerika'ya giden List'in, Amerika'ya geldiğinde ilk dikkatini çeken, Amerikan ekonomisinin gelişmişliğidir. Ekonomik gelişmeye paralel şekilde İngiltere'de sanayi devrimini besleyen süreç gibi 19. yüzyılın başında Amerika'da teknolojik gelişmeler yaşanmaktaydı. Amerikan entelektüel sermayesinin tüm birikimini inceleme fırsatı bulan List, New York'tan Philadelphia'ya seyahati esnasında yaptığı değerlendirmede Amerika'da teknolojik değişimin çok hızlı olduğunu ve insanların bu yeniliklere çok çabuk alıştığını söylemekteydi.¹²¹ List'in “*mental capital*” olarak kavramsallaştırdığı ve ilerleyen bölümlerde açıklayacağımız inovasyon ekonomisi fikrinin oluşumunda Amerika'da yaşanan gelişmeleri inceleme imkânı bulmasının payı büyüktü.

Friedrich List, Lafayette'in 22 Ocak 1825 tarihli mektubu ile Amerika serüvenine başladı. 1825 yılının Nisan ayında Almanya'dan ayrılan List, önce Paris'i ziyaret etti. Paris izlenimleri hakkında net bilgilerimiz olmamakla birlikte. List'in Fransa üzerine yazdıklarından Fransa'nın endüstriyel gelişim ve demiryolu alt yapısı üzerinde incelemeler yaptığını anlamaktayız.¹²² Daha sonra Amerika'ya geçen List, Amerika'ya gelir gelmez Amerikan kamuoyunun tartışmalı ortamında kendini bulmuş ve “*Amerikan Sistem*” tartışmalarında taraf olmuştur.

Amerikan ekonomisinde “*Amerikan Sistem*” uygulamaları ile hedeflenen ekonomik büyüme sağlanmıştı. Amerika'da yaşanan bu gelişmeler sadece List'in

---

¹²¹ Margaret Hirst, *a.g.e.*, s. 35.

¹²² Hirst, *a.g.e.*, s. 30 List'in Fransız ekonomisinin durumu ve Fransa'daki endüstrileşme hakkındaki fikirleri için ayrıca bkz: Friedrich List, *National System of Political Economy*, İngilizceye çev. G. A. Matile, Philadelphia, J.B. Lippincott&Co., 1856, s.140-147 Bu bölümde List, Fransa'da Colbert döneminde başlayan endüstrileşme ve korumacılık politikalarını incelemektedir.

dikkatini çekmemiştir. List ile aynı dönemde Amerika’da bulunan Richard Cobden¹²³ de Amerikan ekonomisinde yaşanan gelişmelerden etkilenmişti. Cobden’in 19. yüzyıl Amerika’sı hakkında fikirleri Amerika’nın gelecek yıllarda Britanya ekonomisini geçeceği yönündeydi.¹²⁴

List’in Amerika yılları sanayileşmiş Kuzey Amerika’da başlamıştı. 19. yüzyıl başında Kuzey Amerika’nın güneyin tarımı ile entegre olan endüstriyel ekonomisini Britanya’ya karşı korumak amacıyla politikalar izlemekteydi. “Amerikan Sistem” politikalarının izlendiği bir dönemde Amerika’ya giden List, John Quincy Adams¹²⁵, Henry Clay, Daniel Webster¹²⁶ gibi kamuoyunun tanıdığı, Amerikan siyasetçileri ile tanışma fırsatı oldu. Zaten, List 1825’te Amerika’ya geldiğinde John Q. Adams Birleşik Devletler başkanıydı ve “Amerikan Sistem” başlığı altında politikalar uygulayarak ekonominin büyümesi için gerekli imkânları sağlıyordu.

List’in Amerika’da yaptığı ilk iş, kendisine bir tarım işletmesi kurmak olmuştur. Amerika’da yoğun olarak güneyde yapılan tarımın, kuzeyin endüstrisi ile kurduğu ilişkiyi gören List, Amerika’da yapılan tarımın Avrupa’da yapılan tarımsal faaliyetlere göre daha verimli olduğunu düşünmekteydi.¹²⁷ 1826’da Reading’e giden List burada bir süre kaldı ve Amerika’da yaşayan Almanlar tarafından çıkarılan *Reading Adler* dergisinde çalışmaya başladı. Amerikan ekonomisi ve uluslararası ilişkiler üzerine yazılar kaleme aldığı bu dergide genel yayın yönetmenliği de yapan List, bir süre sonra bu dergiden ayrıldı.¹²⁸

---

¹²³ Richard Cobden (3 Haziran 1804 - 2 Nisan 1865), İngiliz iktisatçı, siyaset bilimci ve devlet adamı. Liberal Akımın öncü isimlerindedir. Ekonomi üzerindeki her türlü müdahalenin kaldırılmasını savunan Cobden 1815 tarihli Tahıl Yasası’nın kaldırılması için çalışmalarda bulunan siyasetçiler arasındadır.

¹²⁴ John Morley, **The Life of Richard Cobden**, Londra, Macmillan and CO. Limited, 1908, s. 108.

¹²⁵ John Quincy Adams (1767-1848) 6. Birleşik Devletler Başkanı. Harvard’da hukuk eğitimi aldı. Çok genç yaşta siyasete atılan Adams, Başkan James Madison’un yakın ekibinde yer aldı. Görevde bulunduğu süre içinde ekonomik gelişme için gerekli olan alt yapı yatırımlarının yapılmasına öncelik verdi. Alt yapı yatırımlarının haricinde, Amerika’da pek çok üniversitenin temeli kendi döneminde atıldı.

¹²⁶ Daniel Webster (1782-1852), Birleşik Devletler senatörü. List’in yazıları ile destek verdiği Başkan Andrew Jackson’un yardımcılığını yapmıştır.

¹²⁷ Henderson, **Economist and Visionary**, s. 68.

¹²⁸ Friedrich List’in Reading Adler dergisinde kaleme aldığı yazılara dair değerlendirme için bkz: William Notz, **The American Economic Review**, c. 16, s: 2, Haziran 1926, s. 252

List 1829 Mayısında *Little Schuylkill Navigation, Railroad and Coal Company* adlı bir kömür şirketi kurdu. Bu şirketin kuruluşu esnasında List, bir süre kömür madeni arayışını sürdürmüştü. Kömür madeni arayışlarından elde ettiği başarılı sonucu, sermaye bulmada gösteremeyince şirketin kuruluşu bir hayli gecikti. Bu işletmenin List için önemi, ilk başarılı uygulamasını Fransa’da gördüğü demiryolları yapımının özel teşebbüsün yatırımları ile yapılabileceğiydi.

Kurduğu işletmenin dışında “*Amerikan Sistem*”e destek vermeye devam eden List bir süre sonra, bu politikaların uygulanmasında en büyük destekçi olan *Pennsylvania Society for the Encouragement of Manufactures and the Mechanic Art*’ a katıldı. Amerikan kamuoyunda *Pennsylvania Society / Pennsylvania Topluluğu* olarak bilinen bu forum siyasetçiler, iş adamları, askerler ve akademisyenleri bünyesinde barındırmaktaydı.

List’in, *Pennsylvania Topluluğu* çerçevesindeki faaliyetlerine geçmeden bir hatırlatma yapmamız gerekmektedir. List, *Pennsylvania Topluluğu*’nda ve bebek endüstri ile korumacılığın eleştiren muhtelif mülahazalara cevap olarak çok sayıda yazı kaleme almıştı. Ancak bu yazıların hangisinin List’e ait olduğu hangisinin anonim olarak yazıldığı belli değildir. Bu yazıların bazıları da derneğin toplantılarında üyelere hitaben okunmuş rapor, öneri mahiyeti olan hitabet yazılarıken bazıları liberal iktisat politikalarını savunun ve *American System*’in karşısında yer alan görüşleri çürütme amacıyla yazılmış metinlerdir. Söz konusu yazılar List’in kaleminden çıkmış olabileceği gibi *Pennsylvania Topluluğu* üyelerinin birlikte kaleme aldığı anonim bildirimler de olabilir. Bu yazıların pek çoğu, anonim olarak kaleme alınmıştı. Nitekim çalışmamızda incelemelerinden yararlandığımız Margaret Hirst, W.O. Henderson ve William Notz bu durumu çalışmalarında kayda geçirmektedir.

Pennsylvania Topluluğu ’nun yaptığı bir toplantıya katılan List, yazdığı yazılara paralel bir konuşma yapmış; Amerikan ekonomik ilerlemesini ve ekonomik

bağımsızlığından övgüyle söz etmişti.¹²⁹ Topluluğun çalışmaları sırasında List, liberal tezleri çürütmek amacıyla on iki mektup kaleme almıştı.

Topluluk faaliyetleri çerçevesinde –delege olmamasına rağmen– tarihe *Harrisburg Kongresi* olarak geçen *Harrisburg Convention*'a katılan List, demir, pamuk ve tütün gibi ulusal endüstrinin gelişimi için önemli olan sanayiler üzerinde sistemli politikalar izlenmesi gerektiğine dair önerilerini kongredeki bildirisinde sunmuştu. “*Amerikan Sistemi*”ni çeşitli basın organların savunan List, *Reading Adler* dışında Philadelphia’da *National Gazette*’de de *Amerikan Sistemi*’ni savunan yazılar kaleme almıştı.

List’in Amerika’da olduğu yıllarda, Amerika’da hâkim olan iktisat politikası sadece korumacılıktan ibaret değildi. List’in cevap vermek zorunda kaldığı çok sayıda liberal eleştiriler de mevcuttu. Boston’da serbest ticaret yanlıların kaleme aldığı, “*Report of a Committee of the Citizens of Boston and Vicinity Opposed to a Further Increase in Duties on Importations*” başlıklı bildiri List’in cevap vermek zorunda kaldığı eleştirilerden sadece biriydi.¹³⁰

List’in *Pennsylvania Topluluğu* ile yaptığı çalışmalar sadece *American System*’i ve gümrük tarifelerini savunmaktan ibaret değildi. Amerika’ya General Lafayette’in daveti ile gelen List, Lafayette’in de bazı çalışmalarında yer almıştı. Şubat 1828’de Lafayette College Yönetim Kurulu Toplantısı’na davet edilen List, kolejde istediği gibi çalışma ortamı bulabileceğini umarak davete iştirak etti.¹³¹

19. yüzyılın ilk çeyreğinde kurulma aşamasında olan Lafayette College kendisine saygın bir üniversite olmayı ve diğer enstitüler ile yarışabilmeyi hedef edinmişti. O dönemde Avrupa’da, sanayi devriminin verdiği ivme ile teknik alanında üniversitelerde önemli gelişmeler yaşanmıştı. Lafayette College’in kurucuları, teknik ilerlemenin egemen olduğu bu çağda diğer üniversitelerden farklı olarak sanat ve sosyal bilimleri müfredatına almayı düşünüyordu.

---

¹²⁹ Notz, *The American Economic Review*, s. 253.

¹³⁰ Notz, *The American Economic Review*, s. 256.

¹³¹ Albert W. Gendebien “Friedrich List and Lafayette Collage”, *Pennsylvania History*, C. 29, S. 2, y.y., 1962, s. 123.

Lafayette College kurulurken, kurucular arasında liberal düşüncenin ağırlığı da tartışma konusuydu. Dönemin etkili liberalleri, kolejin liberalizmi merkezine alması gerektiğini savunurken, List *National Gazette*'de bu fikirleri çürütme için yazıları yazmıştı.¹³² Gerek List'in gerek Amerikan kamuoyunun o günkü isteği, Lafayette College'in *American System*'e uygun olarak dizayn edilmesiydi. Bu bağlamda yeni kurulan devletin değerlerinin öğretilmesi, korunması yüceltilmesini sağlayacak bireyleri yetiştirecek bir müfredatın gerekliliği tartışmaya açılmıştı.¹³³

Lafayette College'e List'in önerisi Fransa'da gördüğü Ecole Polytechnique benzeri bir enstitü kurulmasıydı. Eğer böyle bir enstitü kurulabilirse, Lafayette College dünya çapında bir üne kavuşabilirdi. Ayrıca bu tür bir enstitü ile hem demokratik değerler öğrencilere öğretilir hem de ulusalcı ve bireylerin fayda kazanacağı bir öğrenim görmeleri sağlanabilirdi.¹³⁴

Uzun tartışmalardan sonra belirlenen üniversite programı Felsefe, Matematik, İngiliz ve Alman Dilleri Bölümleri ile Mühendislik Fakültesi'nden oluşan bir üniversitenin kurulmasını sağlamıştı. Lafayette College bu şekilde bilimsel bir program hazırlamış olmasının yanında Askeri Eğitim'e de önem vermekteydi. Fransız İhtilali sırasında kurulan Polytechnique'i incelersek Lafayette'deki askeri eğitimi anlayabiliriz. Ecole Polytechnique'de kurulduğunda bilimsel eğitim ve askeri programlar birlikte verilmekteydi. List'in de önerdiği gibi Polytechnique Lafayette'e genel bir model sunmuştu. Avrupa'daki Polytechnique¹³⁵ ve Amerika'daki West Point¹³⁶ Askeri Akademisi, Lafayette Collage'e model sunmuştu.

Lafayette Collage'in kuruluş toplantılarına iştirak eden List'in *American System*'e destek verecek bir akademi düşündüğü ortadaydı. Polytechnique ve West Point örneklerini başarılı bulan List, kolejde eksiklik olarak gelişen ekonominin

---

¹³² Gendebien, **a.g.e.**, s. 126.

¹³³ Gendebien, **a.g.e.**, s. 130.

¹³⁴ Gendebien, **a.g.e.**, s. 131.

¹³⁵ Amerika Birleşik Devletleri Askeri akademisi olan West Point 1802'de kurulmuş olup, dünyanın en eski askeri akademilerinden biridir. Kuruluşunun ilk yıllarında sadece askeri amaçlar gütmeyen akademi, Birleşik Devletlerin ulusal kalkınma programına yönelik sivil ve askeri eğitim vermiştir.

¹³⁶ Fransız İhtilali sonrasında askeri akademi olarak kurulan École Polytechnique, finans, fen bilimleri ve mühendislik alanlarında eğitim vermektedir. 1970'lerde askeri statüsünü kaybeden akademi ,bugün devlete bağlı bir üniversite olarak öğrenime devam etmektedir.

ihtiyaçlarını karşılayacak bir “Ulusal Ekonomi Politik/ National Economy Politic” okutulmasını önermişti. Bu önerisine ek olarak matematik ve felsefenin gerekliliğini Alman Akademi geleneğinden örnekler sunarak açıklamıştı.¹³⁷

List Amerika’ya liberal iktisadın tartışmaya açıldığı bir dönemde gelmişti. Amerika’da yazdıkları ve yaptığı konuşmalar alışılmışın dışındaydı. Amerika’nın korumacı politikalarını savunuyordu, ama diğer Amerikalılardan farklı olarak uygulanacak politikalara tarihsel bir çözümlenme getiriyordu. *National System of Political Economy*’de bahsettiği tarihsel çözümlenme içeren analizinde Amerika’yı, insanlığın toplayıcılıktan endüstriyel üretime geçiş sürecinin en önemli örneği olarak göstermekteydi. Bu bağlamda List, Amerikan iktisadi düşüncesine tarihsel bakışı kazandıran ilk isimlerden biriydi.¹³⁸

Amerikan Devrimi’nin Alman düşüncesi için öneminden bahsedilmişti. List’in Amerika yılları, “*korumacılık*” ve “*bebek endüstri*” tezlerinin uygulanmasına tanık olmak açısından önemlidir. Bunun haricinde List, demiryolları pratiğini de Amerika’da kendi işletmesinde denemişti. Almanya’yı Amerikan demiryolları teknolojisi ile tanıştıran List, Amerika’nın hem korumacılık hem bebek endüstri hem de demiryolları teknolojisi konusunda Almanlara model olmasını sağlayan isimdi.¹³⁹

List, Amerika’da beş yıl geçirdikten sonra, 1830’da ülkesine dönme kararı aldı. 1831’de Birleşik Devletler Başkanı tarafından Hamburg Konsolosu olarak atansa da, atama geçersiz kılındı. Zira Hamburg Meclisi List’in Amerika Konsolosu olarak çalışmasını istemiyordu. Hamburg’un bu tavrını anlamak için Metternich döneminde izlenen politikalar hakkında bilgi sahibi olmamız bizlere yardımcı olabilir. Bilindiği üzere Metternich Napoleon Savaşları sonrasında Avrupa’da oluşan statükoyu korumayı amaç edinen politikalar izlemekteydi. Statükonun korunması için her türlü milliyetçi akımın karşısında olan Metternich, yerel yönetimleri güçlendirmiş ve prensliklerin bir araya gelmesini zorlaştırmıştı. List gibi birlik yanlısı siyasetçi ve düşünürlerin Alman topraklarında bulunması, Metternich yönetimini ziyadesiyle

---

¹³⁷ Gendebien, a.g.e., s. 133

¹³⁸ Notz, *The American Economic Review*, s. 264.

¹³⁹ Ralf Roth, “*Friedrich List*”, *Germany and the Americas: Culture, Politics and History A Multidisciplinary Encyclopedia*, C. I, Ed. Thomas Adam, California, ABC Clío, 2005.

rahatsız ederdi. Bu sebeptendir ki, Metternich'in etkisinde kalan her federasyon List'e zorluk çıkarmıştı.

Hamburg yönetimin gösterdiği tepki nedeniyle Başkan Jackson List'i önce Baden Konsolos'u yaptı. Daha sonra List, Doğu Almanya'da Leipzig'e atandı. Amerika için icra ettiği en son görevi ise Birleşik Devletler Stuttgart Konsolosluğu idi.

3.1.3. Avrupa'ya Dönüş

1830 yılında List Amerika'dan döndüğünde, Britanya ekonomisi büyük oranda demir çelik sanayisinin hâkim olduğu, kıtanın kalan kısmında endüstriyel ürün olarak pamuğun değil kömür ve demirin önem kazandığı bir dönemdi. 18. yüzyıl ortasında pamuk ile tekstil sanayisi arasında kurulan bağ, 19. yüzyılın başında demir ve sanayi arasında kurulmuştu. Almanlar için ise 19. yüzyılın ilk çeyreğinde sanayileşmeden ziyade daha önemli bir olay yaşanmıştı; yüzyıl sonunda kurulacak olan Alman devletinin de temeli olan *Zollverein / Alman Gümrük Birliği*'nin kurulması. List'in yoğun çaba sarf ettiği Alman Gümrük Birliği'nin kuruluşu, onun Amerika tecrübesinden sonraki yıllara denk gelmişti.

Friedrich List, 1830 Ekim'inde Amerikan vatandaşlığına kabul edildi. Başkanlık seçim kampanyasında yazıları ile destek verdiği Birleşik Devletler Başkanı Andrew Jackson, List'in Amerika konsolosu olarak Bavyera, Hesse Casel, Leipzig gibi büyük Alman şehirlerinden birine atanmasını kabul etmişti.¹⁴⁰ List ilk olarak Hamburg Konsolosluğu'nda görev almak istese de Hamburg Meclisi List'i veto etti. List'in Amerika'ya gitmesine neden olan Württemberg kariyeri, bu atama sırasında karşısına çıkmıştı. Metternich etkisinde bulunan Almanlar, List gibi ateşli bir milliyetçiyi ve daha da önemlisi Almanya'nın birliğini gündeminden düşürmeyen bir ekonomisti hiçbir makamda barındıramazdı. Hamburg Konsolosluğu veto edilen List'e Amerika'nın Paris Elçisi olan W.C. Rives bir mektup yazmıştı. Mektubunda, List'in Württemberg'de bulunduğu döneme dikkat çeken Rives, Liberal Parti çatısı

---

¹⁴⁰ Henderson, *Economist and Visionary*, s. 72.

altında yaptığı çalışmaların, Alman devletlerine elçi olarak atanmasına engel olduğunu yazmıştı.¹⁴¹

Konsolos olarak atanamaması üzerine 1831 yılında tekrar Amerika'ya giden List, kısa süre Amerika'da kaldıktan sonra 1832'de Amerika Birleşik Devletleri Baden Konsolosu olarak Almanya'ya döndü. Baden'deki görevi kısa süren List, daha sonra Doğu Almanya sınırları içinde bulunan Leipzig'e atandı ve 1837 yılına kadar Leipzig'de kaldı. Stuttgart'a konsolos olarak atanması gündeme gelen List, Stuttgart meclisinden veto almış olsa da, Amerikan hükümetinin yoğun baskıları ile 1845 yılında Stuttgart konsolosu oldu.

Amerika'dayken demiryollarının pratik önemini kavrayan List, konsolosluk görevini icra ederken, *Augsburg Allgemeine Zeitung*, *the Eisenbahn Journal* ve *Zollvereinsblatt*' da *Zollverein* ve demiryollarının önemi üzerine yazılar kaleme aldı.¹⁴² 1830'larda Alman Gümrük Birliği tartışmaları ve ekonomik gelişme List'in yazdığı yazıların temel konusuydu. List bu konular üzerine yazılar kaleme alırken, hâkim iktisat öğretisinin önerdiği politikaların Alman modernleşmesi için işlevsiz kalacağını da farkındaydı. Bu sebeple 1830'da Amerika'dan döndüğü günden itibaren iktisadi düşünce üzerine yazılar kaleme almıştı. List, klasik iktisadın liberal öğretilerini eleştirdiği söz konusu yazıları *National Magazin*'de yayınlamıştı.¹⁴³

List bir süre *National Magazine*'de yazılar yazdıktan sonra *Eisenbahn Journal* und *National Magazine*'i kurdu. Bu dergide gelişmekte olan Alman sanayisi üzerine yazılar yazdı. Yazdığı yazıların tepki çekmesi nedeniyle List, Metternich taraftarı yönetimin baskısıyla dergiyi kapatmak zorunda kaldı. Aynı yıllarda çeşitli süreli yayınlarda ve bazı ansiklopedilerde yazılar yazan List, 1834 sonunda yakın çevresine psikolojik olarak tükendiğini ifade etmişti. Düşüncelerini taviz vermeden yazmaya devam eden List, Amerikan vatandaşı olmasına rağmen, 1835'te tutuklandı.

Alman Prenslüklerindeki politik iklim List'in hayatını olumsuz etkilemişti. Leipzig–Dresden demiryolu hattında çalışmalarının karşılığını alamadığı için tekrar

¹⁴¹ Henderson, *Economist and Visionary*, s. 75.

¹⁴² Henderson, *Economist and Visionary*, s. 79.

¹⁴³ Henderson, *Economist and Visionary*, s. 79.

Fransa'ya gitti. Bu arada *Augsburg Allgemeine Zeitung*'da yazılar yazmaya başladı. Bu yayın organının yöneticileri Tübingen Üniversitesi'nden itibaren List'i takip eden kişilerdi. List, bu dergide diğer yazılarından farklı olarak 19. Yüzyılda İngiltere'nin dışında sanayileşen birkaç ülkeden biri olan Belçika üzerine yazılar yazdı.¹⁴⁴

Yine Fransa'da olduğu günlerde *Académie française* (Fransız Akademisi)'in düzenlediği bir makale yarışmasına katıldı. *Natural System of Political Economy*'yi Fransız Akademisi için yazan List, bu yazısında tarımsal üretimin ağır bastığı ülkeler ile endüstriyel ülkeler arasındaki gelişme farklılıklarını, üretici güçlerin ekonomide alması gerektiği roller üzerine kapsamlı incelemelerde bulundu.¹⁴⁵ Akademi için yazdığı bu makaleden sonra List, *National System* için hazırlıklar yaptığını yakın çevresiyle paylaşmıştı. 1840'a kadar Paris'te kalan List, 1839-1840 yıllarında *National System of Political Economy*'yi tamalamıştı. Kitap ilk olarak 1841 yılında basıldı.

List *National System*'i yazdıktan sonra demiryolları ve Alman Gümrük Birliği üzerine yazılar yazmaya devam etti. Almanya'da o dönemde yapılan demiryollarında danışman olarak çalışmak istese de başvurduğu her makamdan ret cevabı aldı. Demiryollarında aktif rol alamayan List *Rheinische Zeitung*'ta yazılar kaleme alması için davet edildi. Ancak, bir süre önce yakın çevresine de söylediği gibi List'in sağlığı iyice bozulmuştu. Bu sebeple yazarlık teklifini reddetti. Kendi çalışmalarına yoğunlaşan List, 1842'de *National System*'i genişletmeye karar verdi ve kitaba fizyokratları incelediği bölümü hazırladı.

1842'den itibaren *Zollvereinsblatt*'a yazılar yazan List, bu yazılarında Almanya'nın ekonomik sorunları üzerine genel değerlendirmelerde bulunmaktaydı. 1844-1846 arasında yazdığı yazılar, katıldığı toplantılarda sunduğu bildirimlerin hepsi Alman Korumacılığı üzerinedi. *National System*'i yazan List korumacı politikaları anlatmaya kendini adanmıştı. Alman üreticiler arasında List'in fikirleri yankı

---

¹⁴⁴ Henderson, *Economist and Visionary*, s. 82.

¹⁴⁵ Henderson, *Economist and Visionary*, s. 83.

bulmuştur ve bir süre List Alman iş adamları tarafından desteklenmiştir.¹⁴⁶ Uygulama yolunda teorik çerçeve kurdu ve bu teorik çerçeve *National System of Political Economy*'de ayrıntısıyla işlendi. Bu yönüyle List Amerikan iktisadi düşüncesi ile Avrupa iktisadi düşüncesi arasında köprü oluşturan ilk isimlerden biriydi.

---

¹⁴⁶ Henderson, *Economist and Visionary*, s. 86.

**IV-GEORG FRIEDRICH LIST'İN İKTİSAT DÜŞÜNCESİ VE
ALMANYA**

19. yüzyılın ilk yarısında yayınlanan *National System of Political Economy* yayınlandığı dönem itibariyle klasik iktisat öğretisinin temel argümanlarını tartışmaya açmıştır. Bu eserinde Britanya ve Fransa'nın gerçeklikleri etrafında ortaya çıkan iktisadi doktrinlerin geçerliliğini tartışan List, klasik iktisada getirdiği eleştiriler ile Alman iktisat düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Alman Tarihçi Okulu üzerinde derin etkiler bırakmıştır.

Bu bölümde, List'in düşüncelerini dönemin fikri mülahazaları, yaşadığı toplumun gerçeklikleri etrafında ele alınıp, incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca List'in etkilendiği ve etkilediği düşünce akımları ve Alman iktisat düşüncesi üzerinde bıraktığı etki de bu bölümde tartışılacaktır.

4.1. National System of Political Economy (Ulusal Politik Ekonomi Sistemi)

Friedrich List'in 1841'de yayınlanan bu eseri, Alman iktisat düşüncesinin ilk politik ekonomi metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir. İlerleyen bölümlerde de inceleneceği üzere, Almanya'da iktisat düşüncesi geleneği, Britanya ve Fransa'dan farklı bir seyir izlemiştir. Alman iktisadının kendine özgü olan durumunu, Almanların geç modernleşmesi ve Alman düşünce geleneği içindeki yaklaşımlarla açıklamak mümkündür.

Eser, Alman devletinin kuruluş aşamasında yazılmıştır. Bu yanılla kurulacak olan Alman devletine, kalkınma reçetesi sunmaktadır. Yukarıda da anlatıldığı gibi klasik iktisat da dâhil olmak üzere bütün iktisadi doktrinlerde zenginliğin kaynağı problematize edilirken, List *National System of Political Economy*'de yeni kurulan bir devletin yaşam şartlarını tartışmıştır.

Friedrich List, *National System*'i üç düşünce geleneğinden beslenerek yazmıştır. List' in beslendiği kaynakların ilki Antik Yunan'dan 19. yüzyıl sonuna kadar Avrupa'da gelişen iktisadi düşüncedir. Eserin ilk sayfalarından itibaren yoğun bir düşünce ve toplumsal tarih yorumu yapan List, 19. yüzyıl düşüncesini *Ulusal Politik Ekonomi* kavramıyla eleştirmektedir. List'in beslendiği bir diğer düşünce sistemi, Alman topraklarına özgü olan Kameralist gelenektir. Nitekim *National System* dâhil, 19. yüzyıl ortasından itibaren Alman düşüncesinde ortaya çıkan politik

iktisat metinleri, kameralist geleneğe uygun olarak kaleme alınmış, bireyin değil devlet ve toplumun refahını merkeze alan çalışmalardır. List'i etkileyen son akım ise, daha çok tecrübelerine dayanan, Amerikan deneyimidir. Amerikan ekonomisinde Hamilton'un fikirlerinde kendini bulan *ulusal ekonomi* kavramı List'in Almanya'ya korumacılık, bebek endüstri ve demiryolları pratiği yaparak dönmesini sağlamıştır.¹⁴⁷

National System ile birlikte List, Amerikan deneyiminin Avrupa'ya aktırılmasında önemli bir pay sahibi olmuştur. Geçmiş bölümlerde de bahsedildiği üzere List, Amerika'ya *American System* tartışmalarının yapıldığı bir dönemde gitmişti. List'in tasavvurunda olan pek çok iktisat politikasının pratiğini Amerika'da görmesi ve Avrupa'ya döndüğünde bu politikaları Almanya için uygulaması List'in Amerikan iktisat düşüncesi ile Avrupa iktisat düşüncesi arasında kurulmuş bir köprü olarak yorumlamamıza imkân vermektedir.¹⁴⁸

National System esas olarak farklı tarihlerde ve farklı tartışmalar için kaleme alınmış dört farklı kitabın toplamıdır. *History* başlıklı birinci kitapta List, dünya üzerinde kapitalizmin nasıl geliştiğini açıklamaktadır. Kapitalizmin tarihini Britanya'nın modern dünyayı biçimlendirme şekline ele alan List, İtalya'dan İspanya ve Portekiz'e, Rusya'ya; gelişmiş ülkeler olarak da Fransa, Britanya ve Kuzey Amerika ekonomilerine dair tarihsel analizlerde bulunmaktadır. List'in tarih bölümünde yaptığı analiz, daha çok Britanya'nın hangi şartlar altında, hangi yolları izleyerek 19. yüzyılın hegemonik gücü olduğunu anlama çabasıdır.

Kitabın ilk bölümü olan *History (Tarih)*'de List zenginliğin kaynağı olarak deniz ticareti ve toplumdaki üretici güçlerin girişimlerini güvence altında tutan bir özgürlük ortamı gerektiğini ifade etmektedir. Deniz ticaretinin sadece değerli maden olarak anlaşılmasının ülkede zenginliğe neden olmadığını, aksine o ülkede

---

¹⁴⁷ Erik Grimmer-Solem, **The Rise of Historical Economics and Social Reform in Germany 1864-1894**, Londra, 2003, s. 32.

¹⁴⁸ Amerikan iktisat düşüncesi ve Avrupa iktisadi düşünce geleneği arasında ilişki kurulmasında List'in oynadığı rol hakkında benzer bir yorum için bkz: Galbraith, **a.g.e.**, s. 93. Hamilton ve American System'in List üzerindeki etkisi ve bu Amerika tecrübesinin Avrupa'ya aktarılması hakkındaki benzer yorumlar için bkz: **Joseph Dorfman, The Economic Mind In American Civilization: 1606-1865**, New York, C. II, Reprints of Economic Classics, 1966, s. 575-584.

fakirleşmeye neden olabildiğini anlatan List, deniz ticaretini –özgür bir ortamda olmak şartıyla– üretici güçleri harekete geçiren unsur olarak analiz etmektedir.¹⁴⁹

National System of Political Economy'nin ikinci bölümü olan *Theory (Teori)*, (*Politik Ekonomi ile Evrensel Ekonomi (Political Economy and Cosmopolite Economy)*) anlayışı tartışmasıyla başlamaktadır. Teori bölümünde List, iktisadi düşünceye miras bıraktığı politik ekonominin ulusal yorumunu, evrensel/genel geçer iktisat anlayışı karşısında mümkün olup olamayacağını tartışmaktadır.

List kitabının son iki bölümünü, 19. yüzyıla kadar geçen sürede uygulanan iktisadi sistemlere ayırmıştır. Yukarıda değinildiği üzere List'in merkantilizm, fizyokrasi ve klasik iktisat üzerine olan düşünceleri kitabın üçüncü bölümü olan *Systems (İktisadi Sistemler)* bölümünde yer almaktadır. Kitabının son bölümü olan dördüncü bölümünü ulusal ve uluslararası iktisat politikalarını analize ayıran List; bu bölümde Almanya, Fransa, Amerika ve Britanya'nın uyguladığı politikaları incelemektedir.

4.2. 19. Yüzyıl Alman İktisat Düşüncesi ve Friedrich List

19. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen sürede politik iktisadın evrimi, modern ekonomilerin doğuşuna paralel şekilde, Britanya ve Fransa'da ortaya çıkmıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere, kendi toplumsal gerçekliklerine dayanan merkantilizm, fizyokrasi ve klasik iktisat ekolleri ilk politik ekonomi metnlerinin üretilmesini sağlamıştır. Britanya ve Fransa'nın aksine Almanya'da politik iktisat metinleri çok geç bir tarihte üretilmeye başlanmış olup, politik iktisat örneklerin Alman düşüncesinde geç görülmesi, Alman iktisat düşüncesinin özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

18. yüzyıl sonunda bugün tartışıldığı anlamında ilk kez *Inquiry into the Principles of Political Economy*'de James Steuart¹⁵⁰ tarafında kullanılan ve ağırlıklı olarak zenginliğin kaynakları ve devletin kapitalist toplumdaki yerini araştıran politik

---

¹⁴⁹ Friedrich List, **National System of Political Economy**, İngilizceye Çev. G. A. Matile, Philadelphia, J.B. Lippincott&Co., 1856, s. 129-140, 178-188.

¹⁵⁰ James Steuart (1713-1780). İngiliz devlet adamı ve iktisatçı. Modern iktisat düşüncesine Politik Ekonomi terimini kazandırmış olup, klasik iktisadın öncüsü kabul edilir.

ekonomi terimi, Aman iktisat düşüncesindeki karşılığını farklı anlamlarda bulmuştur. Alman iktisatçılar Schlözer¹⁵¹ ve Friedrich Hermann¹⁵² *Staatwirtschafte*; Friedrich List, von Soden ve Hildebrand¹⁵³ *Nationaökonomie*; Karl Knies¹⁵⁴ *Politische Ökonomie* ve son olarak da Heinrich Dietzel¹⁵⁵ *Sozialökonomie* alanında eserler vermiştir.¹⁵⁶ İngiliz ve Fransız iktisadi düşünce geleneğinden farklı olarak Alman iktisat düşüncesinde görülen bu çeşitliliğin nedenini hem Alman toplumunda yaşanan gelişmelerin farklılığından hem de kameralist geleneğin düşünce iklimine hâkim olmasıyla açıklamak mümkündür.

Almanya’da Fransa veya Britanya’da görüldüğü gibi politik ekonomi bilimin ortaya çıkmayıp sosyal bilimler arasında gerektiği kadar ekonomiye başvurmanın nedenini, Marx Alman toplumunun Britanya ve Fransa karşısındaki durumundan hareketle açıklamaktadır. Marx’a göre Fransa ve Britanya’nın aksine, modern ekonomik ilişkilerin toplumsal ilişkilere 19. yüzyıl gibi geç bir tarihte intisap ettiği Almanya’da, politik iktisat için gerekli şartlar – kapitalist ekonomi ve burjuva toplumu– çok geç oluştuğu için, ilk politik iktisat metinleri 19. yüzyıl ortalarında kaleme alınmıştır.¹⁵⁷

Marx’ın bu tespitlerinin yanında Alman düşüncesi içinde politik ekonomi teriminin yabancı kalmasında, List üzerinde de belli düzeyde etkisi olan *Kameralizm* (Cameratism) akımı etkili olmuştur. 17. yüzyılın ortasından 18. yüzyıl son çeyreğine kadar Alman düşüncesinde *devlet ve toplum bilimleri* olarak karşımıza çıkan kameralizm, mutlakiyet döneminde devlet ve toplum arasındaki ilişkide yaşanan sorunlara – hükümdarın paternalistik otoritesi altında – çözüm arayan bir akımdır.¹⁵⁸ Paternalistik yönetim anlayışı gereği hükümdarın toplum nezdinde “*baba*” rolünde olduğu Alman prensliklerinde ekonomi bilimi doğal olarak devlet ve toplum

---

¹⁵¹ August Ludwig von Schlözer (1735-1809). Alman Tarihçi.

¹⁵² Karl Friedrich Herman (1804-1855), Heidelberg ve Leipzig üniversitelerinde felsefe eğitimi almış, Alman filozof.

¹⁵³ Bruno Hildebrand (1812-1878), Alman iktisatçı. Alman Tarihçi Okulu üyeleri arasında yer alır.

¹⁵⁴ Karl Knies (1821-1898). Alman iktisatçı. Alman Tarihçi Okul üyeleri arasında kabul edilir.

¹⁵⁵ Wilhelm Heinrich Dietzel (1849-?). Alman sosyal bilimci.

¹⁵⁶ Branko Horward, “Political Economy”, *A Lexicon of Economic*, Ed. Phyllis Deane, Jessica Kupper, Londra ve New York, 2005, s. 307.

¹⁵⁷ Karl Marx, *Kapital: Kapitalist Üretim Eleştirel Bir Tahlili*, Çev. Alaattin Bilgili, Ankara, Sol Yayınları, 2004, s. 21.

¹⁵⁸ Lindenfeld, *a.g.e.*, s. 11-12.

merkezli olarak ortaya çıkmıştır. Özetle 19. yüzyıl ortalarına kadar ekonomi bilimi, diğer bilim dalları içinde olması gerektiği kadar var olan, rüştünün ispat edilmesini bekleyen bir sosyal bilim dalıdır.

Alman düşünce geleneği içinde ekonomi alanında milliyetçi reflexler içeren ilk çalışma Friedrich List'in *National System*'i değildir. 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren, Fransız ihtilalinin de yıkıcı etkisine bağlı olarak Alman Romantiklerinde milliyetçilik fikirleri tesirini arttırmış ve bu gelişme ekonomi üzerine kaleme alınan tezlerde de hissedilmiştir. List'e kadar ekonomi politığın gelişimi içinde Alman düşüncesinde milli ekonomi fikrine giden yolda, iki isim göze çarpmaktadır: Fichte¹⁵⁹ ve Müller¹⁶⁰.

Alman Romantizminin kurucu babaları arasında gösterilen Fichte ve Müller'in yazıları, dağınık hâlde bulunan Alman prensliklerini ulus devlet altında çağıran tartışmaları içermektedir. Fichte ve Müller'in evrensel ticaret/ekonomi anlayışını (*cosmopolitan economy*) eleştiren yazıları yanında paranın işlevi hakkında ileri sürdükleri fikirleri, ekonomik milliyetçiliğe giden süreçte önem arz etmektedir. Fichte Almanca aslı *Der Geschlossene Handelsstaat* olarak bilinen ve İngilizce'ye *The Closed Commercial State* olarak çevrilen çalışmasında, parayı klasik iktisat düşünürlerinin el aldığı gibi sadece mübadele aracı olarak görmeyip, paranın ulus devletinin ön koşulu olduğunu dile getirmiştir.¹⁶¹ Fichte'nin *Handelsstaat*'taki fikirleri sadece para üzerine getirdiği eleştirilerden ibaret değildir. Fichte klasik iktisat okulunun bireye ve devlete ekonomik analizlerde verdiği rolü de eleştirmektedir. Fichte'ye göre devletin görevi sadece mülkiyet hakkını korumak değildir. Devlet aynı zamanda vatandaşlarının mülkiyet edinmesine imkân tanımalı ve yardım etmelidir. Bu fikirlerine ek olarak Fichte yine *Handelsstaat*'ta, devleti

---

¹⁵⁹Johann Gottlieb Fichte (1762-1814): Alman düşünür. Alman Romantizmi akımının etkili isimlerindedir. İdealizm akımının ilk örneklerini vermiştir.

¹⁶⁰Adam Heinrich Müller (1779-1829): Alman Romantizminin kurucu babaları arasında yer alır. Göttingen Üniversitesi'nde edebiyat ve eleştiri dersleri vermiştir.

¹⁶¹ Richard T. Gray, **Money Matters: Economics and the German Cultural Imagination 1770-1850**, Seattle ve Londra, Universty of Washington Press, 2008, s. 81.

vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılamasına yardımcı bir unsur olarak tasvir ederken, klasik iktisadın faydacı analizlerini her fırsatta reddetmektedir.¹⁶²

Romantik akımın diğer bir önemli temsilcisi olan Adam Müller ise Fichte'nin düşüncelerine ek olarak, klasik okulun iktisadi analizde kullandığı ölçütleri eleştirmektedir. Müller'e göre klasik iktisadın *birey* algısı kişisel çıkarı peşinde koşan, bencil ve materyalisttir. Müller, iktisadi analize konu edilen bireyin ise, din ve yardım olgularından hareketle açıklanması gerektiğini savunmaktadır. Yine Müller'e göre, bir devlet çıkarları peşinde koşan ayrıık bireylerin oluşturduğu bir yapı olmamakla beraber, kendi analizinde hücre (*cell*) olarak tanımladığı bireylerin bir araya gelerek oluşturduğu organizmadır.¹⁶³

Bahsedildiği üzere, List'in öncülleri olan Alman Romantikleri Fichte ve Müller, klasik iktisat okulunun ilk eleştiri metinlerini 18. yüzyılın sonlarında vermeye başlamıştı. Klasik iktisadın kendi çıkarı doğrultusunda güdülenen *birey* algısı ile iktisat biliminin evrensel geçerliliği iddiası, Alman Romantiklerinin eleştirine neden olan varsayımlardır. Romantiklerin bu yaklaşımı, izleyen yıllarda List ve Alman tarihçi okulu üzerinde belirgin etkiler bırakmıştır. List ve Alman Tarihçi Okul üzerindeki etkileri nedeniyle Romantikler, Alman iktisat düşüncesinin oluşumunda bir dönüm noktası ve tarihçi okul üyeleri tarafından ifade edilen fikirlerin kökleştiği akım olma özelliği göstermektedir.¹⁶⁴

Alman Tarihçi Okulu'nun en temel özelliği Alman Romantizmi ve List'in fikirlerinin devamı olarak aydınlanmanın akılcılığı ile Britanya merkezli klasik okulun soyut çözümlmelerine ve evrensellik iddiasına eleştiriler getirmesidir.¹⁶⁵ List'in Alman Tarihçi Okulu üzerindeki bu düşünsel etkisinin yanı sıra, Amerika deneyimlerinin okul üyeleri üzerindeki etkisini görmek de mümkündür. Daha önceki

---

¹⁶² Eric Roll, **A History of Economic Thought**, New York, Prentice-Hall, 1946, s. 235.

¹⁶³ Roll, **a.g.e.**, s. 237.

¹⁶⁴ Panayotis G. Michaelides ve John G. Milios, "Joseph Schumpeter and the German Historical School", **Cambridge Journal of Economics**, 2009, C. XXXIII.,s. 3.

¹⁶⁵ Yuichi Shionaya, **The German Historical School: The Historical and Ethical Approach to Economics**, Londra ve New York, Routledge, 2001. ve **The School of German Historical School: Methodological Essays on Schomoller, Weber and Schumpeter**, New York, 2005. Yuichi Shionaya her iki kitabın önsözünde Alman Tarihçi Okulu'nun en belirgin özelliği olarak Klasik İktisadın evrensel ilkeleri ile Aydınlanma akılcılığını eleştirmesini göstermektedir.

bölmelerde yazılan, List'in barbar toplumdan endüstriyel topluma geçiş süreci olarak tanımladığı iktisadi gelişme aşamalarını, okulun üyeleri üzerinde görmekte de mümkündür. List'in Amerika yıllarında yaptığı ve toplumların avcılıktan başlayıp, endüstriyel kapitalizme geçtiği beş aşamalı *economic stage/iktisadi gelişme aşamaları* analizi, Alman iktisatçılar arasında da yankı bulmuştur. Tarihçi Okul üyeleri arasında anılan Karl Knies, List'in iktisadi gelişme merhalelerini eleştirse de, Tarihçi Okulun Wilhelm Roscher –Roscher'in analizi exchange economy (mübadele ekonomisi), money economy(para ekonomisi) ve credit economy (kredi ekonomisi) şeklindedir– gibi bazı üyeleri evrimci yaklaşımı analizlerinde kullanmaktadır.¹⁶⁶

Sonuç olarak Alman Romantiklerinin aydınlanma aklını, evrensel iktisadi eleştirisiyle başlayan süreç, List'in kurulacak olan Alman devletine reçetesi olan *National System*'i ile devam etmiş ve Alman Tarihçi Okulu geleneği ile son bulmuştur. 18. yüzyıl sonunda başlayıp, 19. yüzyıl sonuna kadar süren bu mülahazalar Alman devletinin oluşumu için gerekli olan teorik alt yapının tartışılmasını sağlamıştır. Bu bağlamda hem List'in hem de Alman Tarihçi Okulu'nun fikirleri belli bir dönemin belli ihtiyaçları doğrultusunda ortaya çıkmış olup, bu tarihsel gerçeklikler altında okunması gerekmektedir.

4.3. Friedrich List'in İktisat Düşüncesi ve Almanya

List'in iktisat düşüncesi, Almanya'nın 19. yüzyıldaki gerçeklerinden hareketle okunduğunda, üç noktada yoğunlaşmaktadır. Bunlardan ilki, Alman devletinin hangi şartlar altında ve nasıl kurulabileceği, ikincisi kurulacak olan Alman devletinin yaşam şartları ve son olarak modern ekonomik ilişkilere sahip olan bir Alman devletinde ekonomik sürekliliğin nasıl sağlanacağı. Bu üç tartışma konusunda List'in verdiği cevaplar, hem politik iktisat bilimine List'in özgün katkısını sunması, hem de Almanya'nın 19. yüzyıldaki kalkınma hamlesine teorik alt yapı oluşturması nedeniyle önem arz etmektedir.

List'in Alman devletinin kurulması için gerekli gördüğü ön şart, Alman devletlerinin tek çatı altında birleşmesidir. Bu ise, Alman Gümrük Birliği'nin

---

¹⁶⁶ Joseph A. Schumpeter, **History of Economic Analysis**, baskı yeri yok, Taylor & Francis e-library, 2006, s. 417.

kurulması ve Alman devletleri arasındaki iletişimin artması ile mümkündür. 1815'te Alman devletlerinin sayısının otuz dokuza indirilmesi, Alman devletinin kurulmasını daha mümkün kılmış olsa da, Alman devletleri için asıl sorun, kendi iç meseleleriydi. Prusya'nın iktisadi ve siyasi yapı olarak, diğer Alman devletlerine göre daha güçlü bir yapıya sahip olması, *Zollverein* tartışmalarının Prusya çevresinde yapılmasına neden olmuş ve Alman Gümrük Birliği Prusya'nın liderliği altında yüzyılın ortasında kurulmuştur.

List ilk yazılarından itibaren Alman Gümrük Birliğinin kurulması için çalışmalar yapmış, hatta gümrük birliği taraftarlığı nedeniyle hapis cezasına dahi çarptırılmıştır. Sonraki yıllarda, Alman devletleri arasında kurulacak olan gümrük birliğinin faydalarını teorik zeminde analiz eden List için birlik, bir milli devletin oluşumu¹⁶⁷ ve iktisadi gelişmenin sürdürülmesi için ön şart niteliğindedir. List'e göre *Zollverein*, Alman topraklarında refahın artması, ulusal birliğin kurulması, endüstriyel gelişimin sürdürülmesi anlamına gelmektedir. *Zollverein*'in iktisadi faydalarını uzun uzun tartışan List için *Alman Gümrük Birliği*'nin Almanlar üzerindeki en büyük etkisi üretimde sağlanacak sürekliliğe bağlı olarak ulusal üretimin arttırılması ve iktisadi gelişme etrafında ulusal birliğin sağlanması anlamına gelmektedir.¹⁶⁸

Gümrük Birliği, List'in önerdiği korumacı tarifeler ile beraber, bir ekonomi politikaları dizisi şeklinde uygulanmıştır. Bu yönüyle *Zollverein*'i merkantilist dönemin, tüccarı korumaya yönelik olan tarife politikalarından farklı olarak ekonomide üretim süreçlerini doğrudan etkileyen bir manipülasyon aracı olarak da yorumlamak mümkün hâle gelmektedir. *Zollverein*'in Almanlar için asıl önemi, yüzyılın ortasına gelindiğinde ortaya çıkmıştır. *Zollverein*, tıpkı demiryolları gibi, ekonomik entegrasyonun, ulusal birliğe dönüşmesinin örnek kurumu olarak tarihe geçmiştir.¹⁶⁹

---

¹⁶⁷ Joseph Schumpeter, *Zollverein için ulusal birliğin emriyosu benzetmesini yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Schumpeter, A History of Economic Analysis, s. 479.*

¹⁶⁸ List, *a.g.e.*, s. 313.

¹⁶⁹ Bu konuda Prusya Finans Bakanı Friedrich von Motz (1775-1830)'un *Zollverein* hakkında görüşleri için bkz: Hagen Schulze, *a.g.e.*, s. 77. Motz, *Zollverein için çıkarları etrafında toplanan Alman devletlerinin ulusal birliğe doğru yol aldığı ifade etmektedir.*

Alman devletinin oluşumunda gerekli olan bir diğer unsur, Alman şehir devletleri arasındaki bağın artmasıydı. Tam da bu noktada, List'in Amerika'da tecrübe ettiği, demiryolları önemli bir konuma gelmektedir. List'in demiryollarının Almanya'daki uygulaması için yazdıkları, demiryollarının sadece alt yapı yatırımı olarak anlaşılmaması gerektiği yönündedir. 19. yüzyılın başında, özellikle İngiltere'de, başarılı şekilde uygulanan demiryolları projeleri, Almanlar için ekonomik getiriden çok daha fazla şey ifade etmektedir. List'in Almanya'da demiryollarının gelişimi üzerine ifade ettiği fikirler de, Alman devletinin geleceği açısından demiryollarının önemini ortaya koymaktadır:

“... biz Almanlar için yaygın bir demiryolu sisteminin en önemli tarafı ne finansal, hatta ne de ekonomiktir, en önemlisi siyasal yönüdür. Ulusal ruhu geliştirmek ve yaşatmak, ulusun savunma gücünü arttırmak için bir araç olarak demiryolu, başka hiç bir ulus için bu denli değerli değildir.”¹⁷⁰

Almanya'da ilk demiryolu projesi, Friedrich List tarafından Leipzig-Dresden arasında kısa mesafeli bir hat – yaklaşık 6 km– olarak uygulanmıştır. İngiltere ve Fransa'da demiryolları özel sermaye gurupları tarafından inşa edilirken, Almanya'da devlet ekonominin en önemli aktörü olarak, demiryolları projesinin sahibidir. List'e göre Alman demiryollarının ekonomik getiri alt yapı yatırımları ile ekonominin canlanması, demir çelik ve kömür üretimin artmasıdır. Ancak, List'in özellikle ifade ettiği husus, demiryolları hisselerinin zaman içinde *burgher/burjuvazi* ve büyük toprak sahipleri tarafından satın alınmasına imkân tanınması konusudur.¹⁷¹ Sonuç olarak, demiryolları Almanlar için hem ulus devletin inşası hem de ekonomik ilerlemenin yegâne koşuluymuştu. Demiryolları ile şehirler birbirine bağlanmış, ekonomik çıkarlar ortak hâle gelmiş ve ulus devlete giden yolda, bir araya gelmenin ilk pratiği başarılmıştır.

19. yüzyılda modern Alman devletinin kuruluşuna giden yolda Alman birliğinin sağlanması, yüzyılın ortasından itibaren kıtanın yükselen gücü olarak karşımıza çıkan Alman devletinin gelişimini açıklamak için yeterli olmayacaktır.

¹⁷⁰ Friedrich List'ten aktaran, Harold James, **Alman Kimliği**, s. 68.

¹⁷¹ William Otto Henderson, **Friedrich List**, s. 129.

Gümrük birliği ve demiryolları yapımı ile hızlı bir entegrasyon ve ekonomik büyüme sürecine giren Almanya’da, artık iki sorun önem kazanmaktadır: Hegemonik güçlere rağmen bir Alman devleti kurmak ne kadar mümkün ve yüzyıl ortalarına doğru yakalanan ekonomik büyümede süreklilik nasıl sağlanabilir?

Zollverein ve demiryollarının kurulması Almanlar için – özellikle de List için – 19. yüzyıl ortasına kadar geçen sürede ulusal kurtuluş miti hâline dönüşmüştü. Ancak yüzyılın ortasında sanayileşme politikalarına paralel şekilde gelişen yoksulluk, ekonomik milliyetçiliğin toplumsal sorunla birleştirilmesine neden olmuş ve ekonominin sadece ulus devlete giden yol olarak değil de fakirliğin ortadan kaldırılmasını sağlayacak bir araç olarak algılanmasını sağlamıştır. Otel odasında intihar eden List’in, ölümünden birkaç on yıl sonra hatırlanmasının sebebi de bu noktada açığa çıkmaktadır: Almanlar için ekonominin kader olarak algılanması.¹⁷²

19. yüzyılın ortasında yaşanan yoksulluk ve kitlesel hoşnutsuzluk, toplumda ekonomistlerin ön plana çıkmasına neden olmuş ve sosyal bilimlerde ekonominin ve ekonomistlerin önem kazanmasına neden olmuştur.¹⁷³ Alman düşünce geleneği içinde bu dönemde yaşanan gelişmeler yapılan tarih yorumlarında etkisini hissettirmiş ve filozoflar, edebiyatçılar, tarihçiler toplumsal analizleri din ekseninden çıkartmışlardır.¹⁷⁴ Ekonomik gelişme, Almanlar için hem refah içinde yaşayabilme hem de bir devlet kurabilmenin ön şartı olduğu andan itibaren, milliyetçilik ve ekonomi arasındaki ilişki kurulmuş olmaktadır. *Ulusal ekonomi* fikri, Alman düşüncesinde bu şartlar altında doğmuştur. Alman düşünce geleneği içinde önemli bir yere sahip olan Alman Tarihçi Okulun, politik ekonomi alanında yaptığı analizleri de bu çerçevede değerlendirilmesi gerekmektedir. Alman ulusal

---

¹⁷² “Ekonomi bizim kaderimiz” sözü Walther Rathenau (1867-1922)’ ya aittir. AEG’yi kuran Rathenau, kalkınmadan sorumlu devlet bakanlığında ve dış işlerinde görev almıştır.

¹⁷³ Bu dönemde Almanya’nın ekonomik durumu diğer uluslar ile milli gelir bazında kıyaslayabilmek için bkz: Angus Maddison, **Phases of Capitalist Development**, Amerika, Oxford University Press, 1982, s. 8.

¹⁷⁴ 19. yüzyıl ortasından itibaren Alman düşünce geleneği içinde ekonomistlerin edindiği farklı rol için bkz: Harold James, **a.g.e**, s. 71-73.

ekonomisinin kuruluşuna teorik katkılar sunan Tarihçi Okul, List'in varisi olarak Britanya merkezli iktisat okumalarına karşı gelmektedir.¹⁷⁵

Napoléon işgalinin Almanlar üzerindeki etkisi yukarıda anlatılmıştı. Ancak, Fransız işgalinin Alman topraklarında neden olduğu tahribatın yanında Alman modernleşmesi üzerinde olumlu etkileri de olmuştu. Bu etkilerin en önemlisi Napoleon' un Alman siyasi birliğinin kurulmasına farkında olmadan yardım etmiş ve Alman topraklarında sayıları yüzlerle ifade edilen prensliklerin sayısını otuz dokuza indirmişti. Fransız işgali sırasında, Napoléon Alman modernleşmesinde etkileri özellikle 19. yüzyıl ortasında hissedilecek olan alt yapı yatırımları ile sanayileşme hamleleri başlatmıştı. Britanya'nın sıkı patent kanunları ile koruduğu teknolojik yeniliklerin Alman topraklarında tanınması, Alman girişimcilerin zayıf bireysel çabalarının yanında bu şekilde ihtilal döneminde yapılan yatırımlar ile gerçekleşmişti.¹⁷⁶

Alman topraklarında 19. yüzyıl başında bu şekilde başlayan sanayileşme hamlesi, 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde toplumsal yapıda değişikliklerin yaşanmasına neden olmuştu. Almanya'da üretim yapısı yüzyılın başında hızla değişmiş, buhar ve kömür üretim sürecinde kullanılmaya başlanmış, tekstil atölyelerinin modernizasyonu yine bu dönemde yapılmıştı. Bu değişimlere bağlı olarak tekstil atölyelerinde çalışan iş gücü sayısı 1800-1850 arasında yaklaşık iki kat artmıştı. Ayrıca ekonomide entelektüel sermayenin ağırlı hissedilmeye başlanmış, teknoloji yoğun üretime başlanmıştı.

---

¹⁷⁵ Jun Kobayashi, "Karl Knies's Conception of Political Economy", **The German Historical School: The Historical and Ethical Approach to Economics**, ed. Yuichi Shionaya, Londra ve New York, Routledge, 2001, s. 61.

¹⁷⁶ William Otto Henderson, **Britain and Industrial Europe: 1750- 1870**, Londra, Leicester University Press, 1972, s. 139.

SONUÇ

Almanya'nın 19. yüzyıl gerçekliklerinden hareket ederek Friedrich List'i ve eseri *National System*'i incelediğimiz bu çalışmada, dikkatimiz, yazar ve onun Almanya'da bıraktığı etkiler üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmada ilgimizi çeken temel konu, List'in Almanya'nın çıkarları doğrultusunda klasik iktisadın serbest ticaretin faydaları ve evrensellik iddiasına getirdiği eleştirilerdir. Almanya'nın kuruluş yıllarında bu fikirlerin öne sürülmesi ekonomik milliyetçiliğin ilk örneklerinden birini sunmaktadır.

Ancak, her ne kadar List ekonomik milliyetçiliğin ilk örneklerinden birini sunmuş olsa da, Amerika tecrübesi bize yazardan evvel, Alexander Hamilton gibi devlet adamlarının çalışmalarını örnek göstermektedir. Hamilton Amerikan sanayisinin geleceğini tartıştığı ünlü *Report on Manufacturers*'da Amerikan ekonomisinin geleceğini tartışmış ve 19. yüzyılın ortasında List'in Almanya için önerdiği bebek endüstri, demiryolları, korumacı politikalar gibi önerileri Amerika için uygulanmasını önermiştir. Amerikan iktisadi düşüncesi ve List üzerindeki etkisini inceleme imkânı bulduğumuz bu çalışmada, Almanya ve Amerika arasındaki düşünsel etkileşim ve Alman modernleşmesi üzerindeki Amerikan etkisi hakkında da fikir sahibi olunabilmektedir.

Yazar ulusal politik ekonomi kavramıyla fizyokratların ve klasik iktisadın evrensellik iddiasına cevap vermiş ve evrensellik iddiasında olan iktisadi yerel merkezde değerlendirmiştir. Eser, kullanılan yöntem ve vardığı sonuç itibarıyla, bugün matematiğe boğulan ve fizik kurallarına yaklaştırılan iktisat biliminin, toplumsal gerçekliklerden hareketle farklı bir bakış açısıyla okunabilmesi için önemli bir örnektir. Yine klasik iktisadın evrensellik iddiasına verdiği yanıt nedeniyle Alman düşünce geleneği içinde farklı bir konuda bulunan List, Alman Romantikleri ile Alman Tarihçi Okulu arasındaki geçiş sürecini temsil etmektedir.

Eserin Alman düşüncesinde oynadığı bu olumlu role karşılık, evrensellik iddiasını reddedip, yerel/ulusal bir okuma benimsenmesinin üzerinde durulması gereken bir konu olduğunu düşünmemiz gerekmektedir. Zira, ister fizyokralar olsun ister Klasik iktisat temsilcileri, List'in ve Alman iktisatçıların hedefinde olan iktisadi düşünce asıl olarak bir imparatorluk vizyonunun ürünü olarak yorumlanmalıdır. List

ve Alman iktisatçıların, evrensellik iddiasında olan iktisat anlayışını reddedip, ulusal bir perspektifle çalışmalar yapmaları, özellikle 20. yüzyılda Almanların dünya hâkimiyeti ideali ile çelişir mahiyettedir.

List'in iktisat düşüncesine getirdiği yeni kavramsal çerçeve, 19. yüzyıl Almanyasında kalkınma reçetesi olarak kabul edilmiş ve uygulanmıştır. Gümrük birliği, demiryollarının yapımı List'in Alman devletinin kuruluşu aşamasında gerekli gördüğü ön şartlardır. Daha sonrasında Alman Gümrük Birliği'nin etkilerine bağlı olarak gelişen sanayinin korunması ise toplumların gelişme aşamasında son halkada bulunan sanayi toplumuna geçiş aşamasıdır. Almanya gibi kaynakların kıt olduğu bir ülkede, klasik iktisadın devlete verdiği rolü reddeden List, Alman devletinin ekonomide bizzat aktör olması gerektiğini savunmaktadır.

Bunun yanında bir ulusun gelişimini üretici güçlerin ilerlemesine bağlayan List, taklitle sanayisini kuran Almanlar için *entelektüel sermaye* kavramını geliştirmiş ve akademi ile iktisadi kurumların arasında sürekli bir ilişki kurulması gerektiği üzerinde durulmuştur. List'in *National System*'deki önerileri, 19. yüzyıl sonunda Alman devletinin kıtanın tartışmasız en büyük gücü olmasında önemli olmuştur.

İktisadi gelişme merhaleleri, ulusal politik ekonomi ve üretici güçler kavramını iktisat literatürüne sokan List'i, Schumpeter tarafından evrimci iktisat anlayışına sahip olması ve Alman tarihçi okuluna bu yönüyle ilham olduğunu ifade eder. İktisat literatürüne soktuğu yeni kavramlar Tarihçi okul tarafından da kullanılan List, belli bir döneminin belli gerçeklikleri altında eserini kaleme almıştır. Bu yönüyle, Adam Smith ya da Ricardo'dan farklı olarak liberal doktrinlerin dünya üzerindeki geçerliği nedeniyle unutulmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

- Berdahl, Robert M.: “New Thoughts on German Nationalism”, **The American Historical Review**, C. LXXVII, no.1, 1972.
- Bonwick, Colin: “Amerikan Devrimi”, **Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek: 1560–1991**, Çev. Kemal İnal, Der. David Parker, Ankara, Dost Kitabevi , 2003.
- Borchardt, Knut: “**Germany 1700–1914**”, İngilizceye Çev. Georg Hammersley, *The Fontana Economic History of Europe: The Emergence of Industrial Societies*, C. I, Ed. Carlo M. Cipolla, Büyük Britanya, Fontana Collins, 1972.
- Blackbourn, David: **The Long Nineteenth Century: A History of Germany 1780-1918**, New York ve Oxford, Oxford University Press, 1997.
- Carr, Edward Hallet: **Milliyetçilik ve Sonrası**, Çev. Osman Akın, İletişim Yayınları, 1990, İstanbul.
- Clapham, J.H.: **The Economic Development of France and Germany: 1815–1914**, New York, Cambridge University Press, 1921.
- David F. Lindenfeld: **The Practical Imagination: The German Sciences of State in the Nineteenth Century**, Chicago ve Londra, The University of Chicago Press, 1997.
- Deane, Phyllis, Cole, W.A.:
British Economic Growth: 1688–1959 Tends And Structure, New York, Cambridge University Press, 1969.
- Dorfman, Joseph: **Civilization: 1606–1865**, New York, C. II, Reprints of Economic Classics, 1966.

Engels, Friedrich: **Komünist Manifesto**, Çev. Tektaş Ağaoğlu, Öncü Kitabevi Yayınları, İstanbul, t.y.

Ferguson, Niall: **İmparatorluk: Britanya'nın Modern Dünyayı Biçimlendirışı**, Çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.

Findlay, Ronald, O'rourke, Kevin H.:

Güç ve Refah: İkinci Binyılda Ticaret, Savaş ve Dünya Ekonomisi, Çev. Ahmet Ataseven, İstanbul, Küre Yayınları, 2013.

Fulbrook, Mary: **Almanya'nın Kısa Tarihi**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Gottfried Herder,

Johann: "Ideen zur Philpsophie der Geschicte der Menschheit", Çev. Doğan Özlem, **Tarih Felsefesi Seçme Metinler**, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2006.

Henderson,

William Otto: **Britain and Industrial Europe: 1750 – 1870**, Londra, Leicester University Press, 1972.

_____ : **The Rise of German Industrial Power: 1834-1914**, Los Angeles ve Kaliforniya, University of California Press, 1975.

_____ : **Friedrich List: Economist And Visionary 1789–1846**, İngiltere, Frank Cass Company, 1983.

_____ : **The Rise of German Industrial Power: 1834-1914**, Los Angeles ve Kaliforniya, University of California Press, 1975.

_____ : **The Zollverein**, Londra, y.y.1968.

Hirst, Margaret E.: **Life of Friedrich List and Selections from His Writings**, New York, Reprints of Economic Classics, 1965.

Hirschman,

Albert O.: **Tutkular ve Çıkarlar**, Çev. Barış Cezar, İstanbul, Metis Yayınları, 2008.

Hobsbawm, Eric J.: **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2006.

_____ : **Devrim Çağı: 1789–1848**, Çev. Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2008.

Hunt, E. K. **İktisadi Düşüncenin Tarihi**, Çev. Müfit Günay, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2005.

Gray, Richard T.: Morley, John: **The Life of Richard Cobden**, Londra, Macmillan and CO. Limited, 1908.

Gendebien,

Albert W.: "Friedrich List and Lafayette Collage", **Pennsylvania History**, Vol. XXIX, No. 2, y.y., 1962.

Grimmer-Solem,

Erik: **The Rise of Historical Economics and Social Reform in Germany 1864-1894**, Londra, 2003.

James, Harold: **Alman Kimliği: 1770'den Bugüne**, Çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Kızıl Elma Yayıncılık, 2009.

Kazgan, Gülten: **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İstanbul, 2000.

Keynes,

- John Maynard: **The Economic Consequence of Peace**, y.y., Create Independent Publishing Platform, 2012.
- Kitchen, Martin A.: **History of Modern Germany: 1800 – 2000**, Avustralya, Blackwell Publishing, 2006.
- Koselleck, Reinhart: **İlerleme**, Çev: Mustafa Özdemir, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2007.
- Lee, Stephen J.: **Avrupa Tarihinden Kesitler: 1494–1789**, Çev. Ertürk Demirel, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2009.
- Levi-Faur David: “Friedrich List and the political Economy of Nation State”, **Review of International Political Economy**, y.y., 1997.
- Lewis, Gwynne: “Fransız Devrimi: 1789- 99”, **Batı’da Devrimler ve Devrimci Gelenek: 1560 – 1991** Çev. Kemal İnal, Der. David Parker, Ankara, Dost Kitabevi , 2003.
- List, Friedrich: **National System of Political Economy**, İngilizceye Çev. G. A. Matile, Philadelphia, J.B. Lippincott&Co., 1856.
- Macertney, Carly A.: **The Habsburg Hohenzollern Dynasties in theSeventeen than Eighteenth Centuries**, McMillan, Londra ve Melbourne, 1970.
- Maddison, Angus: **Phases of Capitalist Development**, Amerika, Oxford University Press, 1982.
- Maier, Pauline: **From Resistance to Revolution: Colonial Radicals and the Development American Oppsition to Britain 1765–1776**, W. Norton & Company, 1992.
- Mann, Micheal: **İktidarın Tarihi: Sınıfların ve Ulus-Devletlerin Yükselişi 1760-1914**, Ankara, Phoenix, 2012.
- Marx, Karl: **Kapital**, Çev. Alaattin Bilgili, Ankara, Sol Yayınları, 2004.

- Marczewski, Jean: “Some Aspects of Economic Growth, Economic Development And Culturel Change”, **Economic Developmnet and Cultrural Change**, Ed. John Strauss, C. IX, S.3 t.y.
- Mathias, Peter: **The First Industrial Nation: The Economic History of Britain 1700-1914**, Büyük Britanya, Routledge, Third Edition, 2001.
- Michaelides,Panayotis G.,
- John G. Milios: : “Joseph Schumpeter and the German Historical School”, **Cambridge Journal of Economics**, C. XXXIII, y.y., 2009.
- McNeill, William H.: **Dünya Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008.
- Moore Jr, Barrington: **Diktatörlüğün ve Demokrasini Toplumsal Kökenleri: Çağdaş Dünyanın Yaratılmasında Soylunun ve Köylünün Rolü**, Çev. Şirin Tekeli, Alaeddin Şenel, Ankara, V Yayınları, 1989.
- Morley, John: **The Life of Richard Cobden**, Londra, Macmillan and CO. Limited, 1908.
- North, Douglass: **The Economic Growth Of The United States: 1790-1860**, New York ve Londra, W. W. Norton & Company, 1966.
- Parker, Geoffrey: **TheThirtyYears’ Wars**, Londra ve New York, Routledge Classics, 2001.
- Person, Karl Gunnar: **An Economic History of Europe: Knowledge, Institutions, Growth 600 to Present**, New York, Cambridge University Press, 2010.
- Peukert, Helga: “ Mercantilism”, **Hand Book Of The History Of Economic Thought: Insights On The Founders Of Modern**

Economics, Ed. Jürgen Georg Backhaus, Springer, Erfurt Thuringen, 2012.

Rousseau,

Jean-Jacques: **Siyasal Fragmanlar Ekonomi Politik Üzerine Söylev**, Çev. İsmail Yerguz, İstanbul, Say Yayınları, 2008.

Pierenkemper, Toni,

Tilly, Richard: **The German Economy: During The Nineteenth Century**, New York ve Oxford, Berghan Books, 2004.

Pointing, Clive: **Yeni Bir Bakış Açısıyla Dünya Tarihi**, Çev. Eşref B. Özbilen, İstanbul, Alfa Basın Yayın Dağıtım, 2012.

Roll, Eric: **A History of Economic Thought**, New York, Prentice-Hall, 1946.

Roth,Ralf: *“Friedrich List”*,**Germany and the Americas: Culture, Politics and History A Multidisciplinary Encyclopedia**, C. I, Ed. Thomas Adam, Californiya, ABC Clio, 2005.

Rostow,

Walt Withman: **The World Economy: History & Prospect**, Austin ve Londra 1980.

Schumpeter,

Joseph A: **History of Economic Analysis**, Taylor & Francis e-library, y.y., 2006.

Schmoller,

Gustav Von: **The Mercantile System and Its Historical Significance**, Londra, McMillan and Co., 1896.

- Schulze, Hagen: **The Course of German Nationalism: From Frederick the Great to Bismarck, 1763 – 1867**, İngilizceye Çev. Sarah Hanbury–Tenison, New York, Cambridge University Press, 1991.
- Shionaya, Yuichi: **The German Historical School: The Historical and Ethical Approach to Economics**, Londra ve New York, Routledge, 2001.
- Shionaya, Yuichi: **The Soul of the German Historical School: Methodological Essays on Schmoller, Weber and Schumpeter (The European Heritage in Economics and the Social Sciences)**, 2010.
- Simith, Adam: **Milletlerin Zenginliği**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Sombart, Werner: **Kapitalizm ve Yahudiler**, Çev. Sabri Gürses, İstanbul, İleri Yayınları, 2005.
- Sutton, Robert P.: “America System”, **The American Economy: A Historical Encyclopedia**, C.I, Ed. Cynthia Clark Northrup, California, Denver, Colorado, Santa Barbara, ABC Clio, 2003.
- Taylor, A.J.P.: **The Course of German History: A Survey Of The Development Of German History Since 1815**, Londra ve Newyork, Routlage Classics, 2001.
- Francisco Vergara: **Liberalizmin Felsefi Temelleri: Liberalizm ve Etik**, Çev. Bülent Arıbaş, İletişim Yayınları, 2006, İstanbul.
- Wallerstein,
- Immanuel: **Modern Dünya Sistemi: Merkantilizm ve Doğu Avrupa Ekonomisinin Güçlendirilmesi, 1600 – 1750**, Çev. Latif Boyacı, İstanbul, Yarı Yayınları, 2010.

- Watson, Peter: **German Genius: Europe's Third Renaissance, The Second Scientific Revolution And The Twentieth Century**, Londra, New York ve Sidney, Simon & Schuster, 2011.
- Weber, Max: **General Economic History**, Almanca aslından Çev: Frank H. Knight, New York, Dover Publication, 2003.
- Williams, Eric: **Capitalism and Slavery**, Virginia ve Richmond, The University of North Carolina Press, 1944.
- Zinn, Howard: **Amerika Birleşik Devletleri'nin Halklarının Tarihi 1492'den Günümüze**, Çev. Sevinç Sayan Özer, İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2005.